

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

SZIJÁRTÓ ZSOLT

KOCKÁZAT, TÁRSADALOM, ÁTMENET
Az ófalui „atomtemető” körüli konfliktusról

Szijártó Zsolt

KOCKÁZAT, TÁRSADALOM, ÁTMENET

Az ófalui „atomtemető” körüli konfliktusról

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2010

REGIO KÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Bárdi Nándor, Kovács Éva, Papp Z. Attila, Szerbhorváth György

Olasószerkesztő:

Fedinec Csilla

© Szijártó Zsolt, 2010

ISBN 978-80-8101-270-9

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
1. BEVEZETÉS	15
1.1. A módszerről	16
1.2. A konfliktus szereplői	17
1.3. A konfliktus szintjei	19
1.4. A konfliktus kontextusa	21
1.5. A konfliktus értelmezése	22
2. A KONFLIKTUS KERETE	25
2.1. A társadalmi gondolkodás átalakulása	25
2.1.1. Biztonság és társadalom – a biztonság objektív és szubjektív dimenziói	27
2.1.2. Az új technológiák megjelenése: az atomenergia problémája	30
2.1.3. A kontingenciák visszatérése	34
2.2. A kockázatok kutatásának története	35
2.2.1. A kockázat-fogalom központi szerepe	36
2.2.2. Az első kutatások – a formális-normatív megközelítés	37
2.2.3. A pszichológiai-kognitív irányzat	41
2.2.4. A társadalomtudományos reflexió	43
2.2.4.1. Douglas a veszély kulturális meghatá- rozottságáról – a kulturális antropológia megközelítésmódja	45
2.2.4.2. Ulrich Beck elmélete a „kockázat- társadalom” konfliktusairól – a szociológia megközelítésmódja	49
2.2.5. A magyar kutatások	55
3. A KONFLIKTUS ELŐTÖRTÉNETE	57
3.1. Az atomenergia és a társadalmi környezet	60

3.1.1. Az atomenergia problematikája a nyilvános diskurzusban	60
3.1.2. Az atomtemetők (nukleárishulladék-tárolók) problémája	63
3.2. Az atomtemető és a társadalmi környezet az állam- szocializmus Magyarországon.....	65
3.2.1. A szervezeti tér kialakulása	68
3.2.2. A szereplők	72
3.3. A helyszínek: koncepciók az atomhulladékok elhelyezéséről.....	74
3.3.1. Az első koncepció	75
3.3.2. Izotóptemetők Magyarországon.....	76
3.4. Az első konfliktus: Magyaregregy példája.....	78
3.5. A Feked–Véménd–Ófalu terület kiválasztása	81
3.6. Összefoglalás	84
4. A LAIKUSOK ÉS SZAKÉRTŐK VITÁJA.....	85
4.1. Bevezetés	85
4.2. A konfliktus első szakaszának jellemzői	85
4.3. Az események	89
4.3.1. A kezdet – a koordináták megrajzolása.....	89
4.3.2. Az ismeretterjesztő előadások – a társadalmi szempont megjelenése.....	91
4.3.3. Az első újságcikk – a tömegkommunikáció szerepe	94
4.3.3.1. A szituáció definiálása	96
4.3.3.2. A szereplők definiálása	97
4.3.4. A falugyűlés.....	100
4.4. Különböző perspektívák	104
4.4.1. A PAV érvrendszere.....	104
4.4.1.1. Az általános elvek szintje	105
4.4.1.2. Az atomerőmű technológiája.....	107
4.4.1.3. A helyszínek kiválasztás általános elvei.....	109
4.4.1.4. Az érvek mögötti elképzelésrendszer	110
4.4.2. Az „ófaluiak” érvrendszere	115

4.4.2.1. A „szakmai” kérdések pszeudo- tudományos kritikája	118
4.4.2.2. Morális perspektívákból megfogalmazott ellenérvek	119
4.4.2.3. Bizalmatlanság az intézményekkel szemben	121
4.4.3. Az érvek mögötti elképzelérendszer.....	123
4.5. Összefoglalás	126
4.5.1 A konfliktus átalakulása: a „szakmai” szempont dominanciája	129
5. A KONFLIKTUS SZAKMAI VETÜLETE: SZAKÉRTŐK PRO ÉS KONTRA.....	131
5.1. Bevezetés	131
5.1.1. A konfliktus szakmai szakaszának jellemzői.....	133
5.1.2. A konfliktus szakmai szakaszának előtörténete.....	136
5.1.3. A szabályozás kérdése	139
5.2. A tudományos ellenvélemény megjelenése.....	140
5.2.1. A MTESZ-fórum – a konfliktus mint szakmai vita	141
5.2.1.1. A szimbolikus tér	141
5.2.1.2. A szakmai tér – eltérő veszélyeshulladék- politikák	146
5.2.1.3. A PAV reakciója.....	150
5.3. A szakértők.....	151
5.3.1. A Független Szakértői Bizottság – a szakértői munka keretei	154
5.4. A tudományos vita.....	159
5.4.1. A szakértőcsoportok közötti kommunikációról.....	160
5.4.1.1. A paksi vita – a szakmai kérdések megvitatásának fő színtere.....	162
5.4.2. A vita kognitív univerzuma	165
5.4.2.1. Tudományos-technikai problémák: a műszaki gát – természeti környezet kérdése	167

5.4.2.2. A törésvonalak problémája	170
5.4.2.3. A hidrogeológiai kérdések	171
5.5. Az MTA újra-bekapcsolódása a konfliktusba	174
5.6. Összefoglalás	176
6. ÖSSZEFOGLALÁS	179
6.1. A konfliktus általános környezete	179
6.2. Új módszerek a környezeti konfliktusok kutatásában	180
6.3. A kulturális minták jelentősége.....	181
6.4. Az intézményi környezet.....	184
6.5. A politikai környezet	185
BIBLIOGRÁFIA.....	189
A KONFLIKTUS IDŐRENDJE I.	199
A KONFLIKTUS IDŐRENDJE II. (1988)	200
A KONFLIKTUS IDŐRENDJE III. (1989).....	202
A REGIO KÖNYVEK sorozat eddig megjelent kötetei.....	203

Előszó

Ekönyv létrejött, sőt egész története *sajátos időszekvenciák* mentén definiálható. Egy húsz évvel ezelőtti, ám aktualitásából azóta sem vesztett társadalmi-politikai konfliktus (az Ófalu környezetében megépíteni tervezett atomtemető elleni lakossági tiltakozás) történetét dolgozza fel. A vizsgált jelenség több volt, mint a korban megszokott, ún. „telepítési konfliktusok” egyike¹, az Ófaluban zajló események már lezajlásuk pillanatában túlmutattak a szűkebben értelmezett lokális kontextuson: a történeti korszakváltás – a társadalmi-politikai átmenet – egyik jellegzetes szimbólumává nőttek ki magukat.

A könyv egy közel fél évtizedes empirikus kutatómunka eredményeit rögzíti, amely – résztvevő megfigyeléssel, az események dokumentálásával – már a konfliktus történéseivel egyidőben megkezdődött. A tiltakozások lezárulása, az ófalui helyszín végérvényes visszavonása után, 1990 és 1995 között lehetőség nyílt a több évtizedes előtörténet, a szövevényes háttér pontosabb megismerésére, a konfliktusban részt vevő szereplők, az intézmények kapcsolatainak, motivációinak felderítésére. A kutatás végeredményét tartalmazó beszámoló 10 évvel ezelőtt doktori disszertációként került benyújtásra és megvédésre a berlini Humboldt Egyetem².

*

Az utóbbi időszakban számos társadalomtudományos munka, konferencia, workshop, dokumentumfilm foglalkozott a társadalmi-politikai átmenet témaköreivel, létrejött a rendszerváltás történetírása. Mint minden tudományos programnak, a rendszerváltás kutatásának is vannak jól dokumentált, alaposan feltárt területei, s vannak háttérben maradt, sajátos vakfoltjai. Részletgazdagon,

¹ Ehhez lásd Farkas János: *Bevezetés a környezetszociológiába*. Egyetemi jegyzet. Budapest., BME Kiadó, 1994.

² A német nyelvű könyv címe *Risiko, Gesellschaft, Konflikt: Die politische Wende und lokale Gesellschaft in Ungarn. Eine Fallstudie*. Néhány fejezet megjelent belőle ugyan magyar nyelven is, de az egész könyv mindeddig kiadatlan volt. A megjelent részek – Szijártó Zsolt: Kockázat, kultúra, konfliktus. *Replika* 31–32, 1998/szeptember, 19–45., uő.: Egy konfliktus etnográfája: „laikusok” és „szakértők” vitája az ófalui atomtemető kapcsán. *Tabula* 1999/1 (1–2), uő.: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest, Gondolat, 2008.

sok szemszögből megismerhettük a központi jelentőségű, szimbolikus események történeti hátterét (gondoljunk itt Nagy Imre újrateremtésre, vagy a páneurópai piknikre), számos visszaemlékezés, interjú segít abban, hogy pontosabban érthessük az egykori szereplők motivációit, döntéseik hátterét, a történesek logikáját. A kutatás számára új források tárultak fel – elég csak megemlíteni az állambiztonsági iratokat, amelyek kutathatóvá válásával sokkal árnyaltabb kép alakult ki az államhatalmi gépezet szándékairól, tevékenységéről.

Ugyanakkor ismereteink nem bővültek ugyanilyen mértékben a „vidéki társadalom” különböző színhelyein lezajlott rendszerváltás(ok)ról, arról, ahogyan a politikai centrumtól távolabb eső helyszíneken, meghatározott, számukra fontosnak tűnő ügyek, kérdések képviselőire különböző csoportok szerveződtek, amelyek eltérő területeken konfrontálódtak a hatalom képviselőivel. Számos tiltakozó akció, aláírásgyűjtés, képviselői visszahívás-kezdeményezés, tüntetés, civil szervezet létrehozása formálta a rendszerváltás korszakának e lokális eseménytörténetét. Ezek közül volt az egyik legkiterjedtebb, legjelentősebb az ófalui atomtemető körüli tiltakozássorozat, amelynek lokális, tudományos, mediális vonatkozásai éppúgy voltak, mint politikai-hatalmi dimenziói.

Több szempontból is csábító lehetőségnek tűnt tehát, hogy a rendszerváltás húszéves évfordulójának apropóján újra elővegyük ezt a témát. Az ófalui konfliktus óta eltelt két évtized ugyanis lehetőséget kínál arra, hogy tágabb perspektívába helyezzük az egykori eseményeket, s mintegy visszatekintve reflektáljunk olyan jelenségekre, kutatási eredményekre, amelyek időközben váltak fontossá, érdekessé.

Ebből az időben eltávolított, reflexív pozícióból kiindulva a könyv több aspektusból is *dokumentumnak* tekinthető: egyszerre dokumentálja a húsz évvel ezelőtt lezajlott társadalmi-politikai folyamatokat, illetőleg tükrözi a korszak jellegzetes tudományos megközelítéseit és kutatói attitűdjeit. Ráadásul nem „csak” az egykori állapot dokumentációja olvasható ki belőle, hanem mint valamifajta tükör, láthatóvá teszi a jelen társadalmi konfliktusainak eltérő sajátosságait, a társadalomkutatás megváltozott tendenciáit, a kortárs társadalomkutatói pozíciókat. S ezen túl még őrzi a „köztes idő” lenyomatát is: információkat arról, milyen tendenciák, mely irányokban formálták az elmúlt évtizedben a társadalmi valóság – s a róla való gondolkodás – ezen szeletét.

E dokumentációs szándék legnyilvánvalóbban a központi tematika kapcsán érhető tetten: az Ófaluba tervezett „atomtemető” elleni lakossági *tiltakozás elemzése* egy rendhagyó történeti szituációban végbemenő, sokszintű, sokszereplős konfliktust mutat be és értelmez. A vizsgált jelenségről – néhány rövidebb összefoglalón, illetőleg részterületek bemutatásán túl – sem

közvetlenül az események lezajlása után, sem azóta nem született részletesebb beszámoló, társadalomtudományos elemzés. Ezen a dokumentációs szinten jelen könyv – reményeink szerint – releváns ismereteket közvetíthet és fontos szempontokat nyújthat a rendszerváltás egyik jellegzetes eseményének értelmezéséhez.

A könyv ugyanakkor – az előzőekkel összefüggésben – egy érdekes *társadalomtörténeti korszakot* is dokumentál; bemutat egy sajátos történeti szituációt, határhelyzetet, amelyet leginkább az „átmenetiség” fogalmával jellemezhetünk. Hiszen a konfliktus egyedisége leginkább a kontextusából, a rendszerváltás kivételes szituációjából fakad; az ófalui történésorozat legadekvátabb módon a rendszerváltás, a társadalmi-politikai átmenet jellegzetes konfliktusaként – azaz egy kivételes történeti állapot termékeként – ragadható meg³. A rendszerváltás időszaka ugyanis oly mértékben determinálta az eseményeket, amire sem korábban, sem később nem volt példa a „telepítési konfliktusok” sorában, így a beruházás elleni társadalmi tiltakozás történetében megjelennek csak erre az átmeneti korszakra jellemző sajátos stratégiák, csak itt érvényes észlelés- és cselekvésmódok, csak itt működő értelmezési formák.⁴

Újraolvasva – s némileg újraszerkesztve – a szöveget, legalább ennyire fontosnak tűnt a dokumentálás harmadik szempontja: a könyv ugyanis egy adott korszak *társadalomtudományos kutatásának* is hű tükré, s láttelelet kínál a tudomány működéséről is. Hiszen nemcsak a társadalom, hanem a tudomány is sajátos átmeneti állapotát élte a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején – élénk viták zajlottak a korábbi időszak társadalomtudományos kutatásának alapelveiről, új folyóiratok jöttek létre, új diszciplínák jelentek meg a színen. A könyv dokumentálja a korszak társadalomtudományos kutatásának egy jellegzetes megközelítésmódját: látható az antropológiai megközelítés újdonsága – hiszen a könyv több fejezete is antropológiai terepmunkák

³ Már közvetlenül a rendszerváltás után megjelent Szelényi Iván könyve, amely világosan jelezte, hogy a társadalmi konfliktusok egy sajátos fajtájáról van szó: Szelényi Iván: *A poszt-kommunista átmenet társadalmi konfliktusai*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1992.

⁴ Ugyanakkor felvetődik az a kérdés, hogy ez a társadalmi szituáció mennyiben volt valóban kivételes, egyedi, vagy ellenkezőleg: rendelkezik bizonyos általánosítható jellegzetességekkel. Hiszen az elmúlt évek arra szolgáltattak példát, hogy a politikai hatalom nagyfokú erodálódása, s az ebből következő intézményi, döntéshozatali, legitimációs vákuum, illetve a törvényszerűen fellépő bizonytalanság más történeti szituációkban is ugyanúgy megjelenhet. S ilyen körülmények között egészen biztos, hogy egy tiltakozó akció a könyvben dokumentált történésorhoz nagyon hasonló pályákon fut be.

tapasztalatán alapul –, illetőleg a közösségkutatás mint domináns paradigma markáns jelenléte.

Az eltelt időszak fontos fejleménye, hogy sokkal több ismerettel rendelkezünk az államszocialista nagyvállalatok működési mechanizmusairól, a döntéshozatali eljárásokról, számos ezzel a kérdéssel foglalkozó publikáció jelent meg az utóbbi időben. A könyv megírásának időpontjában két tényező is hátráltatta ennek a területnek a részletesebb és alaposabb bemutatását: egyrészt nehéz volt hozzájutni azokhoz a dokumentumokhoz, forrásokhoz, amelyek segítségével a konfliktus államigazgatási szintjének, nagyvállalatokon belüli történésorainak döntései rekonstruálhatók lettek volna. Számos esetben meglehetősen esetleges volt, milyen jegyzőkönyveket, feljegyzéseket bocsátottak a kutatás rendelkezésére, s ez is oka volt, hogy nem lehetett teljes mértékben betekinteni a döntéshozatali folyamat kulisszái mögé. Másrészt a magyarországi társadalomkutatás területén belül is meglehetősen elhanyagolt terület, afféle „szürke zóna” volt a nagyvállalatok és a szociokulturális környezetük viszonya. Erről a területről leginkább termelési riportok, szociográfiai tudósítottak, miközben legfeljebb néhány közgazdaságtudományi munka képviselte a tudományos megközelítést.

*

A könyv középponti problémája, az *atomenergia felhasználása* a társadalmi diskurzusok egyik állandóan visszatérő témája. Többször megfogalmazódik a könyvben (mind a vonatkozó szakirodalom megállapításaként, mind a konfliktusban érintett felek meggyőződéséeként), hogy az atomenergia alkalmazása egyike a modern-későmodern társadalmakat meghatározó – sokszor megosztó – alapvető kérdéseknek, amelyek kapcsán markánsan megjeleníthetők a társadalom jövőjével kapcsolatos elképzelésrendszerek, víziók. Az atomenergia kérdései a társadalmi diskurzusokban egyrészt olyan stratégiai jellegű témák mentén jelennek meg, mint az atomenergia hosszú távú jövője, az atomhulladékok (kis- és közepes aktivitású hulladékok, kiégett fűtőelemek) elhelyezésének kérdésköre, az egyes blokkok üzemidejének meghosszabbítása, a létesítmények és a társadalmi környezet viszonya. Másrészt nagyon gyakran előkerül ez a problémakör olyan aktuális, a nyilvánosság különböző csatornáit azonnal elérő kérdések kapcsán, mint az egyes blokkokban bekövetkező balesetek kommunikációja, a dolgozók munkakörülményei körüli viták, az építkezésekhez, aktuális beruházásokhoz (jelenleg éppen a Bábaap-tiban felépített hulladéktározóhoz) kapcsolódó váratlan események.

Az atomtemető körüli konfliktusok jól mutatják egy társadalom nyilvánosság-szerkezetének aktuális állapotát, problémareprezentációinak szintjét, konfliktusmegoldási képességét, konszenzusteremtő erejét. A magyarországi helyzetet sajnálatos módon az jellemzi, hogy az ófalui ügy kivételével, sem azt megelőzően, sem azután nem alakult ki megfelelő nyilvánosság az atomenergia kérdései körül; leginkább alkalmanként fellángoló, főleg politikai indíttatású vitákról, illetőleg néhány szakértő csoport által – különböző okok miatt – a nyilvánosság elé vitt nézetekről beszélhetünk, amelyek nem kapcsolódtak össze valamifajta egységes, jól szerkesztett diskurzussá.

*

Visszatekintve jól látható, hogy az ófalui konfliktusnak katalizátor szerepe volt, különböző tanulási folyamatokat indított el a konfliktusban részt vevő intézmények, szervezetek, csoportok körében. A konfliktus szervezeti dimenziójában feltűnő a konfliktusmező fokozatos intézményesülése. Az ófalui történések egyik legfeltűnőbb jellegzetessége éppen az volt, hogy a konfliktus résztvevőinek mindkét oldalon gyakran kellett egymással összeegyeztethetetlen szerepeket is felvállalniuk, ami eleve kódolta a kommunikáció sikerelenségét. Másrészt a konfliktus résztvevői közötti kommunikáció keretei is meglehetősen tisztázatlanok voltak. Manapság már számos mediátor, tanácsadó, stratégiatervező, kríziskommunikációval foglalkozó cég, szervezet van jelen ezen a szintéren, többségük multinacionális vállalat helyi képviselőként, amelyek segítenek egy pontosabb szereprepertoár kialakításában, egy átgondoltabb kommunikációs stratégia felépítésében.

A szervezeti szinten végbement professzionalizáció ugyanakkor minden, a konfliktusban érintett csoport problémareprezentációját, cselekvési stratégiáját illetően megfigyelhető. Így többek között

- a *nyilvánosság* szereplői számára világossá vált, hogy mit jelent a végrehajtó hatalom kontrollja, beruházások ellenőrzése, az adott probléma megjelenésekor pedig a társadalom mozgósítása⁵;
- a *szakértők* számára megfogalmazódott az a feladat, hogy egy döntéshozatali eljárás során fontos előzetesen tisztázni, mi is a szakértői

⁵ Fontos sajátossága az ófalui konfliktusnak, hogy szinte teljes mértékben hiányoztak a közvélemény, a tömegkommunikációs eszközök figyelmét igazán felkeltő, „látvány-tiltakozási” eszközök; abban a szituációban még a tiltakozás pusztán ténye elég volt ahhoz, hogy elérje a média ingerküszöbét, s figyelmet keltve országos nyilvánosságot kölcsönözzön a mozgalomnak.

- vélemények státusza, hol húzódik a társadalom és a tudomány közötti határ, miképpen kezelhetők az ellentétes szakvélemények;
- a *politikai pártok* gyorsan felismerték, hogy a tiltakozó civil mozgalmak jó esélyt kínálnak arra, hogy e kérdések kapcsán saját üzeneteiket megfogalmazhassák, szavazatokat és híveket szerezzenek a maguk számára;
 - a *civil mozgalmak* számára is tudatosodott, hogyan kell egy ilyen mozgalmat sikeresen megszervezni, milyen szinteken, milyen módon kell képviseltetni magukat, milyen mobilitási pályák nyílnak meg a (sikeres) mozgalom vezetői számára, vagy a másik oldalon: hogyan telepszik rá a politika ezekre a mozgalmakra⁶;
 - a *nagyvállalatok* is gyorsan belátták, ha céljaikat el szeretnék érni, akkor meg kell szervezni tevékenységükhöz a lakosság támogatását (vagy legalább elfogadást), illetőleg létre kell hozni egy olyan kommunikációs intézményrendszert, amely képes jó hatásfokkal eljuttatni üzeneteiket a különféle médiarendszerekbe.

*

Végezetül: a kötetnek van még egy további – kicsit groteszk, de a magyarországi telepítési konfliktusokat jellemző – aktualitása: a társadalmi konfliktus alapjául szolgáló probléma – kis- és közepes aktivitású nukleáris hulladékártólagó megépítése – éppen húsz évvel az ófalui események befejezése után, napjainkban oldódott meg a bátaapáti létesítmény átadásakor. Ugyanakkor az atomenergia magyarországi alkalmazásának más aspektusai (a paksi atomerőmű esetleges bővítése, a kiégett fűtőelemek végleges elhelyezése) továbbra is nyitott kérdések.

Pécs, 2009. november 5.

Szijártó Zsolt

⁶ Az ófalui konfliktusban teljesen hiányzott a tiltakozó mozgalom körül a nemzetközi, vagy a globális szintér támogatása: ma ilyen kérdések, problémák kapcsán nagyon hamar megjelennek különböző, globális környezetvédelmi szervezetek helyi képviselői, akik képesek arra, hogy nagyobb – sokszor nemzetközi – szakértői bázist mozgósítsanak, illetőleg képesek nagyobb publicitást is biztosítani a mozgalom számára.

1. Bevezetés

A történet, amelyről a könyvben szó lesz, valamikor az 1970-es évek közepén kezdődött, amikor egyik szereplője, a Paksi Atomerőmű Vállalat (PAV) számára – mely Magyarország egyetlen, az energiaszükségletnek közel 40%-át fedező atomerőműve (Bencze – Benczéné – Beregnyei – Rózsa 1995: 113–121) – egyre sürgetőbbé vált, hogy folyamatosan növekvő mennyiségű kis és közepes aktivitású nukleáris hulladéka számára tározót létesítsen. Az előzetes geológiai felmérések alapján különböző helyszínek jöttek szóba, majd az államigazgatási döntések következtében 1983 végére fokozatosan leszűkültek az alternatívák egyetlen helyszínre, Feked–Véménd–Ófalu térségére. A bürokratikus engedélyeztetési, egyeztetési eljárások további négy évet vettek igénybe, míg 1987-ben megkezdődhettek az építkezést előkészítő próbafúrások.

A történet másik szereplője, Ófalu, egy főleg svábok lakta, nagyon rossz infrastruktúrával rendelkező település, melynek lakossága ekkor szerzett tudomást a tervbe vett beruházásról. Innentől felgyorsultak az események. A közeli nagyközség, Mecseknádasd (ahová Ófalu közigazgatásilag tartozott) fiatal, röviddel azelőtt, 1985-ben megválasztott tanácselnöke kezdeményezésére a PAV ismeretterjesztő előadások keretében hozta nyilvánosságra terveit. A lakosság a tervezett létesítményt kezdettől fogva elutasította, a helyszín kiválasztását antidemokratikusnak, az Atomerőmű embereinek fellépését arrogánsnak tartotta, s az előadásokon, falugyűléseken hangot is adott ennek. A helyi, majd az országos sajtóban 1988 elejétől jelentek meg az első híradások arról, hogy a tervezett „atomtemető” körül nincs minden rendben.

Ettől kezdve az események két szinten zajlottak: egyrészt a helyi, lokális szinten a PAV próbálta – sikertelenül – meggyőzni a falu lakosságát a tervezett létesítmény hasznosságáról, fontosságáról; másrészt a falubeliek megalapítottak egy Társadalmi Bizottságot, amely felkért egy független szakértő csoportot a telepítés szakmai (geológiai, hidrológiai stb.) dokumentációjának átvizsgálására. A független szakértők úgy vélték, hogy a helyszín alkalmatlan a tervezett létesítmény megépítésére, a PAV szakértői azonban ezt az álláspontot hevesen vitatták, végül a Magyar Tudományos Akadémia is állást foglalt az ügyben. A szakmai vitával párhuzamosan, 1988-ban és 1989-ben egymást érték a tiltakozások a falugyűléseken, a tömegkommunikációban, s a pártok megjelenésével ez az eredetileg pusztán lokális környezetvédelmi ügynek induló küzdelem – mind résztvevőit, mind hatását tekintve – egyre nagyobb méretűvé duzzadt,

fokozatosan átkerült a politika szférájába, s az egész társadalmi-politikai átmenet egyik központi szimbólumává vált. A konfliktusnak ez a fázisa 1990 januárjában zárult le, amikor a szociális és egészségügyi miniszter elutasította a PAV nukleáris hulladék-tároló építésére vonatkozó beadványát.

Az „atomtemető” megépítése körüli eseményekben, illetőleg a konfliktuskezelés során tanúsított magatartásokban nagyon pontosan visszatükröződnek a magyar társadalomban lezajlott változások; bizonyos értelemben szeizmográfként működve tudósítanak arról, hol, milyen mélyen léteztek törésvonalak, mikor történtek elmozdulások és néha valódi földcsuszamlások az 1980-as évek végének – az 1990-es évek elejének magyar társadalmában. E könyv egyik célja pontosan az, hogy a konfliktus történetét végigkövetve értelmezze e „műszer” által rajzolt görbék néhány kiemelkedő, jellemző pontját. Az Ófalu környéki eseményeknek ugyanis példaértéke van: a társadalmi átmenetet, politikai rendszerváltást kísérő konfliktusok meglehetősen hasonló természetűek, teljesen különböző valóságsszintek, nagymértékben eltérő indíttatású szereplők, teljesen összeegyeztethetetlennek tűnő érdekek kerülnek bennük – szinte elválaszthatatlanul – egymás mellé.

1.1. A módszerről

A könyv az események leírása, értelmezése során nagy mértékben támaszkodik azon terepmunkák tapasztalataira, amelyeket 1990 nyara és 1994 eleje között több ízben, mind az érintett falvakban, mind a Paksi Atomerőműben folytattunk.¹ Az empirikus felmérések, interjúk² alkalmával arra helyeztük a hangsúlyt, hogy mind többet megtudjunk a konfliktus szereplőinek tevékenységét meghatározó világképekről, habitusokról, illetőleg ezek társadalmi-kulturális-politikai gyökereiről. Megpróbáltuk tetten érni a kulturális tudás eltérő rendszereit, amelyek meghatározták a konfliktus különböző per-

¹ A kutatómunka különböző fázisaiban részt vettek a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének diákjai. Köszönöm a segítségüket.

² Az elemzés során felhasználtuk a konfliktus résztvevőivel közvetlenül az események után készített interjúkat: – a PAV döntéshozói részéről: M.L. nukleáris igazgató, B.L. mérnök, létesítményvezető, R.G. mérnök, osztályvezető; – az FSZB részéről: Sz.T. geológus; – a TB résztvevői közül: K.J. vendéglátó-tulajdonos, W.F. tanácselnök, R.T. tanár (szociológus), R.M. tanár (politológus) F.I. tanár (fizikus). Az interjúk 1992 késő őszi, illetőleg 1993 év elején készültek, s a konfliktus különböző szintjeinek történéseit segítettek rekonstruálni, s az elhangzottak dokumentálásra is kerültek. A dokumentumokat őrző kazetták megtalálhatók a PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék könyvtárában.

cepciót, konceptualizációit, a számba jöhető megoldási lehetőségek körét, illetőleg kijelölték a tömegkommunikációs reprezentáció kereteit. Mindezen munka során használtuk a kulturális antropológia által kidolgozott terepmunka (résztevő megfigyelés) koncepcióját, illetőleg sok ponton kapcsolódunk az empirikus kultúratudomány által felvetett problémákhoz.

A „kultúratudományi” elemzések mellett – sokkal kisebb számban, de – használtunk „klasszikus” szociológiai adatokat, kérdőíveket is, továbbá a tömegkommunikációs reprezentációt illetően diskurzus- és tartalomelemzést végeztünk. A kutatómunkát nagyban segítette, hogy rendelkezésünkre álltak a fontosabb szakmai összefüggéseken készült hangfelvételek.

Az események értelmezése kapcsán többek között felhasználtuk Jürgen Habermas életvilág-koncepcióját, Mary Douglas elméletét a veszélyek észlelésének kulturális meghatározottságáról, Ulrich Becknek, Niklas Luhmann-nak, Christoph Lau-nak, Wolfgang Bonß-nak a kockázatra és az ökológiai problematikára vonatkozó nézeteit. Mindemellett természetesen feldolgoztuk a magyar társadalomtudósok, antropológusok és szociológusok elemzéseit a társadalmi átmenetet kísérő konfliktusokról. A könyv témájának megfelelően viszonylag nagy terjedelemben tárgyaltuk a környezetvédelemhez, ökológiai mozgalmakhoz kapcsolódó magyar, illetőleg nemzetközi kutatásokat, publikációkat.

1.2. A konfliktus szereplői

Már első ránézésre szembevető a konfliktus szereplőinek rendkívüli tarkasága: városi kocsmáros, feltörekvő fiatal értelmiségiek, a pártapparátus emberei, mérnökök, falubeli lakosok éppúgy résztvevői, mint az egyetemi oktatók, a politikai pártok aktivistái vagy az újságírók. Ugyancsak feltűnő az a nagyfokú emocionális érintettség, amelyet a résztvevők még évekkel az események után sem tudtak leplezni. Az 1980-as évek közepétől Magyarországon ez a – látszólag tisztán szakmai, környezetvédelmi kérdések („részstabilitás”, „geológiai törésvonal”) körül forgó, ám valójában társadalmi-politikai-jogi problémákra rákérdező – konfliktus nagyon sok ember, társadalmi csoport számára jó ürügyül szolgált saját „szabadságharca” megvívásához; sokan érezték azt, hogy itt az alkalom a Kádár-rendszer erejének kipuhatolására. Közéjük tartoztak többek között:

- a sokszor háttérbe szorított megyei pártvezetők, akik a központi apparátussal évtizedes, váltakozó kimenetelű harcukat vívták;

- a még periférikusabb helyzetben lévő, „régí” típusú helyi, falubeli vezetők (tanácselnök, párttitkár), akiknek csak a végrehajtás, az előzetesen, felsőbb szinten meghozott döntések elfogadtatásának kellemetlen feladata volt kiosztva;
- egy új falubeli „elit”, akik először arra gondoltak, hogy ideje „kézbe venni” a település ügyeit, majd a későbbiek során a felcsillanó politikai karrier lehetőségét is meg akarták ragadni;
- a városi, pécsi értelmiségek (vállalkozók, főiskolai tanárok, orvosok), akik helyi szinten ki voltak szorulva a politikából, túlságosan szűknek érezték maguk számára a mozgásteret, s megpróbálták érdekérvényesítési esélyeiket, lehetőségeiket kipróbálni;
- fővárosi ellenzéki értelmiségiek, aki a politikai hatalom elleni küzdelemként tekintettek az eseményekre, támogatták, s ezzel nyilvánosság-hoz, szakértőkhöz segítették a mozgalmat;
- a falvak (Ófalu, Mecseknádasd, Véménd) lakossága, egy olyan korszakkal, mely a Kádár-rendszer már kicsit nyitottabb szakaszában szocializálódott, s elege lett abból, hogy minden, őket közvetlenül érintő ügyben a fejük fölött, megkérdezésük nélkül döntsenek;
- a tömegkommunikációs intézményrendszer szereplőinek egy része (mind országos, mind helyi szinten), akik ekkor fedezték\fedezheték fel azt, hogy mit jelent a kritikai attitűd, a nyilvánosság kontrollja, a politikai hatalom tevékenységének „ellenőrzése”;
- a független szakértők, akik szakmai (s talán ellenzéki értelmiségi) kurázsival rendelkezve megfogalmazhatták saját véleményüket a hivatalos – politikailag is támogatott – állásponttal szemben;
- a szerveződő politikai pártok, amelyek azonnal felkarolták, s megpróbálták a saját céljaik számára kisajátítani az ügyet (MDF; FIDESZ).

A konfliktus másik oldalán ott állt a PAV, mint egy tipikus állampárti nagyvállalat, amelyre az volt jellemző, hogy a konfliktus egyes pontjain későn reagált, ha reagált, sokszor butaságokat csinált, néha agresszív volt, nehezen tudott üzeneteket közvetíteni a konfliktus résztvevői felé. Ugyanakkor magán a PAV-on, mint óriásvállalaton belül is különböző csoportok különíthetők el:

- a mérnökök, akik – lévén feladatuk, szakképzettségük a létesítmény műszaki megtervezése, kivitelezése – nem értették, miként keveredtek abba a szituációba, hogy a politikától fokozatosan magukra hagyva nekik kell a lakossággal „elfogadtatni” a tervezett nukleáris hulladék-tároló megépítésének szükségességét;

- a „vezetők”, a „tröszt igazgatói”, akik a politikai hatalom különböző szintjein (MSZMP KB, MSZMP PB, megyei párt- és állami szervek) lobbiztak azért, hogy szövetségeseiket toborozzák az ügyükhöz, a maguk számára kedvező döntéseket csikarjanak ki.

Fontos megjegyezni – később erre részletesen ki fogok térni –, hogy a PAV-nak a konfliktustörténetben tanúsított magatartásában (sőt egész konfliktusértelmezésében) különböző korszakokat lehet megfigyelni és elkülöníteni, amelyek a tervezett létesítmény tisztán technikai problémaként való felfogásától a konfliktusnak mint alkulhelyzetnek az értelmezésén keresztül egészen a telepítés során felmerülő társadalmi szempontok figyelembe vételéig terjednek.

És végül a konfliktus szereplői között ott találjuk az államszocializmus intézményrendszerének képviselőit: a minisztériumi tisztségviselőket, a gazdasági szakembereket, a „hivatalos” szakértőket. A konfliktus pontos látletet ad arról, hogy intézményi szinten hogyan is működött ez a rendszer: az „atomtemető” ellenzők számára nagyon hamar kiderült, hogy a nukleáris-hulladék-tározóra vonatkozó törvényi szabályozás bizonytalan, nem világos, hogy melyik államigazgatási szervnek mire terjed ki a hatásköre. A könyv arra is rámutat, hogy a politikai hatalmat legitimációs vákuum övezte, az 1980-as évek közepétől már képtelen volt bármifajta nagyobb társadalmi konfliktussal járó probléma kezelésére, megoldására. Bemutatom és értelmezem a konfliktus felsorolt szereplőinek, a különböző érdekcsoportoknak a motivációit, az események során tanúsított tipikus magatartásmódokat meghatározó kulturális mintákat, ezek társadalmi gyökereit, meghatározottságát.

1.3. A konfliktus szintjei

A konfliktus értelmezése során az összecsapások különböző szintjeit különítem el; utalok arra is, hogy az egyes szinteken belül pár év alatt milyen elmozdulások figyelhetők meg a problémahelyzetet illetően – megfelelően a magyar társadalomban végbement változásoknak, részben azokat tükrözve.

Az elemzés egyik legfontosabb irányát a *fogalmi szint* részletes vizsgálata jelenti. Meggyőződésem, hogy a konfliktus résztvevői – az ófaluiai által létrehozott Társadalmi Bizottság, a PAV mérnökei, a szakértők és maguk a falvak lakói – a vita során teljesen különböző nyelveket használtak, s így még az azonos fogalmak emlegetése kapcsán is másra gondoltak. Az eltérő fogalomhasználatban egy mélyebb, strukturális különbözőség, eltérő

társadalmi-kulturális-politikai szocializáció, és a helyzetből fakadó más-más valóság- és konfliktusszemlélet fejeződik ki. Ezek a fogalmak ugyanakkor nagyon fontos szerepet játszanak, mert általuk konstruálódik meg az a diskurzuskeret, amelyben a vita zajlik, s így aki uralja a fogalmakat (azaz az ő értelmezése válik általánosan elfogadottá), az alakítja ki a diskurzus játék-szabályait, s konstruálja meg a „konfliktus-valóságot”.

A konfliktusnak egy másik szintjét jelenti a *nyilvánosság*, illetve *ennek a szférának az uralásáért zajló küzdelem*. Ezzel összefüggésben a témakör tárgyalása kapcsán feltétlenül szólni kell arról, hogy Magyarországon az 1970-es évek végétől figyelhető meg a nyilvánosság felértékelődése mind a vonatkozó elméleti szakirodalomban, mind a tömegkommunikációs médiumokat illetően. Minderre nagyon jó példát szolgáltat az általunk vizsgált konfliktus. Konfliktusértelmezésében a szembenálló felek mindegyike fontosnak tartotta ezt a szférát, s különböző intenzitású és sikerű kísérletet tettek arra, hogy saját álláspontjukat, érveiket a közvéleménnyel megismertessék, s így gyűjtsenek maguk köré támogatókat, szövetségeket. A problémának ezt a dimenzióját vizsgálva kettős irányú mozgást figyelhetünk meg: a tömegkommunikációs eszközök nagy része nyíltan vagy rejtettebben az ófaluiak pártját fogva tudósított az eseményekről, s a politikai hatalom elleni küzdelemként interpretálta az ügyet. A másik oldal, a PAV egy viszonylag hosszú, sok buktatóval járó tanulási folyamat révén ismerte fel a nyilvánosság fontosságát, s kísérletet tett egy saját intézményhálózat kialakítására.

Az Ófaluban történt események egyik legnagyobb újdonságát a *szakmaiság*, az „igazi” szakértelem problémájának *intézményesülése* jelenti. A magyar társadalomban megfigyelhető, elsősorban a környezetvédelmi kérdések körül kitört konfliktusok (Szársomlyó, korábban Badacsony, Bős-Nagymaros, dorogi égetőmű) során fokozatosan jelentek meg „szakmai” (biológiai, geológiai, hidrológiai) érvrendszerek, mint politikailag – látszólag – neutrális vélemények. Itt is tetten érhető egy érési folyamat, ahogyan nagyon lassan kialakul a független szakértők egy csoportja, akik a politikai rendszer erodálásának mértékében egyre bátrabban hangoztatják saját, a hivatalos változattól eltérő nézeteiket. Sőt, a hulladékártózkodó körül, a „független” és az „állami” szakértők között zajló, helyenként személyeskedésig menő vita nagyon élesen veti fel azt a kérdést, hogy hol húzódik a szakma kompetenciája egy ilyen létesítmény tervezésekor. Mindezen túl megjelenik az a tudományelméletileg is nagyon releváns probléma, hogy léteznek-e ezen a területen szilárd, kétségbevonhatatlan, természettudományos tények, avagy túl nagy a bizonytalansági tényezők szerepe ahhoz, hogy minden szakmai csoport számára elfogadható, pontosan előrejelezhető, megjósolható eredményekben sikerüljön megegyezni.

1.4. A konfliktus kontextusa

A tervezett nukleáris hulladék-tározóval kapcsolatban felbukkanó érvek, a különböző szereplők lehetséges magatartásformái, az előkerülő problémakoncepciók, megoldási tervek természetesen beletartoznak egy nagyobb *kontextusba*, a késő Kádár-rendszer társadalmi-kulturális-politikai világába. Ez a környezet kész mintákat kínált a konfliktus résztvevői számára a probléma megragadásához, értelmezéséhez, e rendszerben szocializálódva tettek szert a szereplők egyfajta önértelmezésre. Másrészt az ófalui konfliktus nagyon jól beilleszthető a kor jellemző társadalmi problémái közé. A politikai rendszerváltást megelőző időszak társadalmi-kulturális környezete gyakorlatilag készen találta azt a nagyobb keretet, amelyben az események interpretálhatók. Ez a keret nem más, mint az ökológiai, környezetvédelmi kérdések megjelenése a közgondolkodásban, illetőleg a lokális társadalom dimenziójának előtérbe kerülése.

Itt több példát is említhetünk, az egyik legfontosabb a *bős-nagymarosi vízlépcsőhöz* kapcsolódó, az 1980-as évek végén, már nagyon kiterjedté és közismertté vált társadalmi tiltakozás. Feltétlenül említést érdemel, s az „atomtemető”-ügy kapcsán is nagyon világosan megmutatkozik, hogy az 1980-as években az ökológiai kérdések „trójai falóként” működtek, helyettesítették a nem létező politikai cselekvést. Ez az időszak Magyarországon – főként értelmiségi körökben – az „össznépi” környezetvédelem ideje volt. A vízlépcső ellenzői számára a létesítmény nemcsak energetikai, hidrológiai, természetvédelmi okokból számított rendkívül problémás beruházásnak, de magán hordozta az államszocialista rendszer, a szocialista nagyberuházás minden attribútumát: felsőbb utasításra, minden demokratikus véleménynyilvánítást kizárva, a környezeti hatástanulmányok figyelmen kívül hagyásával láttak hozzá a megvalósításhoz.

A környezetvédelemhez – s már konkrétan a nukleáris energiához – kapcsolódó kérdések előtérbe kerülésének egy másik oka a *csernobili atomerőműben* történt katasztrófa, illetőleg ennek magyarországi visszhangja. A történetek drámai fontosságát, kitüntetett szerepét mutatja, hogy a konfliktus szereplőinek többségének volt valamifajta emléke a tragédia napjáról, tudta, hol volt, mivel foglalkozott akkor. Az emberek többségének látókörébe igazából ezzel az eseménnyel került be a nukleáris energia, és azonnal megjelentek olyan – részben valós híreken, adatokon, részben rémhíreken nyugvó – félelmek, amelyek meghatározták azt, miképpen tekintenek a társadalom tagjai erre az energia- és veszélyforrásra, milyen problémákat látnak benne.

Az ökológiai, környezetvédelmi probléma tudatosodásának harmadik – s már közvetlenül Ófalura vonatkozó – oka arra vezethető vissza, hogy a szóban forgó falvak lakosságának nagy része sváb nemzetiségű. A második világháború után viszonylag sok embert kitelepítettek Németországba. Az 1970-es évektől – a rendszer liberalizálása következtében – mind gyakoribbá váltak a rokonlátogatások, s a hajdani kitelepítettek egy része is rendszeresen visszajárt szülőfalujába. Az ófalusiak ekkor kerültek közvetlen kapcsolatba egy olyan országgal, ahol a központi hatalom nem rombolta szét szisztematikusan a kitelepüléseket, s ahol már sokkal korábban megjelent egy más típusú, a környezeti értékekre figyelő, azokat előtérbe állító gondolkodásmód. Természetesen nem a nyugatnémet zöld mozgalmak ideológiájának közvetlen befolyásáról van szó (noha a Társadalmi Bizottság szociológus, népművelő, tanár tagjai esetében ezt sem lehet kizárni), hanem inkább arról, hogy a falu lakói először szembesülhettek azzal, hogy mit jelent a környezetre való odafigyelés, mennyire máshogy néz ki egy hasonló méretű német település, mint egy magyar falu.

A könyvben elmondott történet a lokális társadalom felértékelődését példázza. Végigkövetjük azt az – abban az időben még nagyon járatlan – utat, ahogyan egy kis közösség megszervezi saját magát, létrehozza egyesületét. Megvizsgáljuk azt is, hogyan strukturálódtak, milyen társadalmi-kulturális erővonalak mentén jöttek létre azok a helyi szervezetek, amelyek fokozatosan felvállalták és irányították a nukleáris hulladék-tározó elleni küzdelmet.

1.5. A konfliktus értelmezése

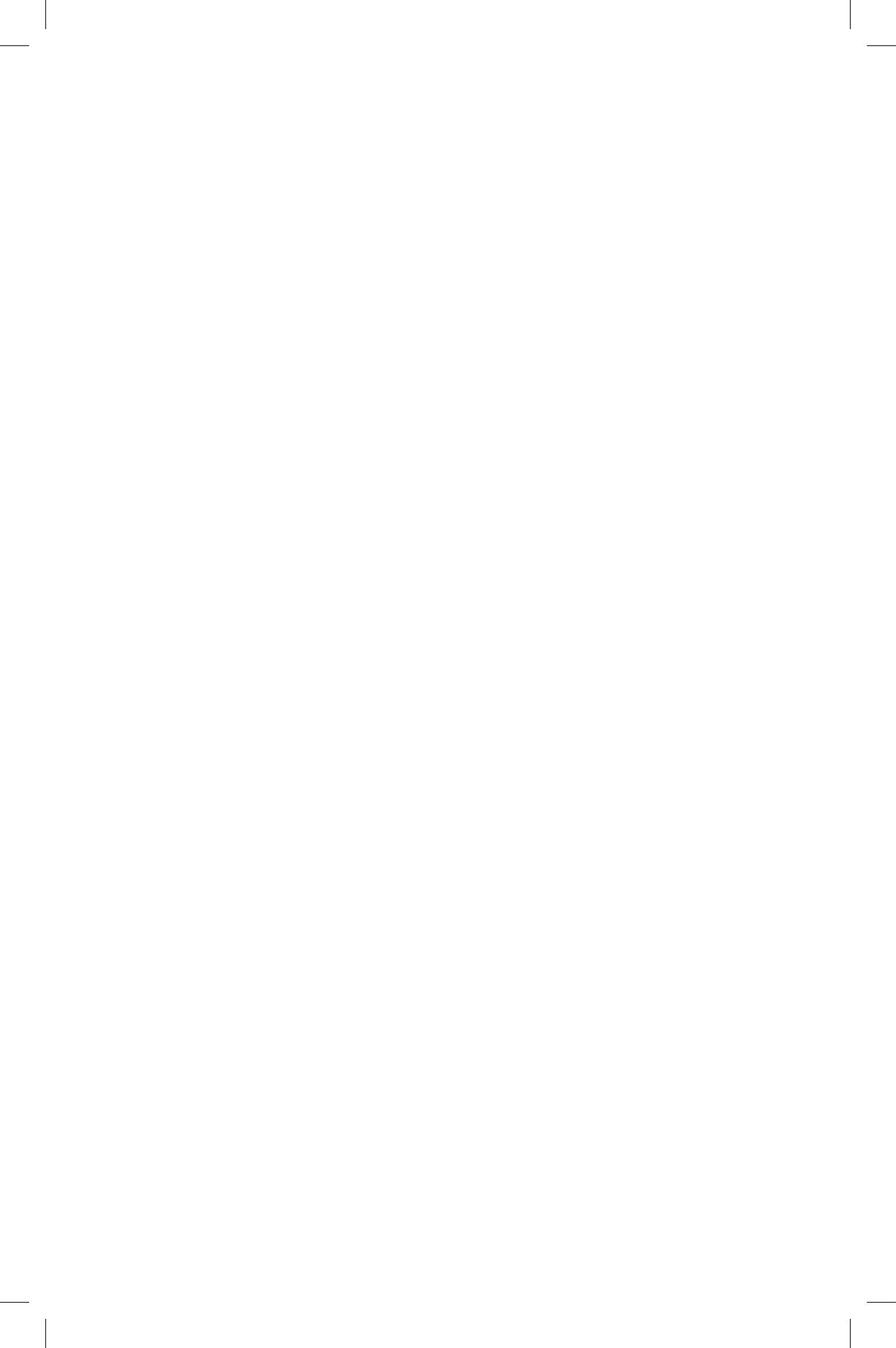
A könyv kísérletet tesz a konfliktus értelmezésére, szeretné megmutatni, hogy a szereplők vonatkozásában milyen strukturális kényszerek hatottak a konfliktus konceptualizálására, a számba jöhető megoldási lehetőségek elgondolását illetően. A nukleáris hulladék-tározó telepítése kapcsán az Ófalu körüli összecsapások, illetőleg a konfliktus kezelésmódja mögött egy meghatározott, jól azonosítható, s a rendszerváltás körül egy rövid időszakra nagyon jellemző *társadalomszemlélet* húzódik. Ugyanakkor meggyőződésem az is, hogy ez – a későbbiekben részletesen bemutatásra kerülő – szemléletmód segítségével a konfliktus nem kezelhető: így mindenkor csak győztesek, illetőleg vesztesek lehetnek, de egy ilyen létesítmény által felvetett társadalmi, kulturális, technikai problémák meg sem fogalmazhatók.

Mit jelent, hol érhető tetten ez a rejtett, de hatását tekintve nagyon is jelen levő társadalomszemlélet? Volt egy rövid, mindössze pár hónapos idő-

szak a politikai rendszerváltás eseménysorában – ami egybeesik a hulladéktároló körüli események csúcspontjával –, amikor a magyar társadalom széles rétegeiben egyfajta eufórikus, várakozásteljes hangulat volt megfigyelhető. Ekkor még legfeljebb sejteni lehetett, milyen irányba fog fejlődni a társadalom, milyen változások lesznek a politika területén, csak azt lehetett látni, hogy valaminek, ami nem működött, amit a társadalom tagjainak többsége elutasított, végérvényesen vége. S ebből az optikából szemlélve úgy tűnt, egyszerű az élet, s a társadalmi konfliktusok interpretációja: a „jó” oldalon az okos, tisztességes emberek állnak, szilárd, vonzó, határozott elképzelésekkel, a másik oldalon pedig karrierista hivatalnokok találhatók, elavult eszmékkel, rozoga intézményi háttérrel. Ebben az időpontban – 1989 tavaszán, nyarán – a magyar társadalom számára még nem jelentkeztek a politikai, gazdasági átmenet negatív következményei: a nagymértékű munkanélküliség, az elszabaduló infláció, a társadalom kettészakadása.

A könyv kísérletet tesz annak igazolására, hogy a tárgyalt konfliktus értelmezése, kezelése e kulturális minta, implicit társadalomelmélet segítségével történt: a rendszerváltás körüli időszak szociokulturális klímája ezen szimplifikált, fekete-fehér optikát kényszerítette a konfliktus résztvevőire, ugyanakkor optimista perspektívát is sugallt, mondván, ha a „jó ügy” mellett összefognak az emberek, akkor meg lehet akadályozni, hogy az állam, a PAV nukleáris hulladék-tárolót létesítsen mindenki megkérdőjezése nélkül, a faluhoz közeli területen.

Érdeemes fölvetni azt a kérdést, nem törvényszerű-e, hogy a társadalmi átmenetekre (főként a hosszú diktatúra után megtörténő rendszerváltásokra) általában jellemző ez a fekete-fehér, ugyanakkor optimista világszemlélet, amikor a politikával korábban kapcsolatba nem kerülő emberek is hirtelen elkezdnek viharosan érdeklődni a politikai kérdések iránt, s úgy tűnik, „az élet jobbra fordul”? A valódi kérdés azonban ezután jelentkezik: mi fog történni „a rendszerváltás másnapján”, amikor kiderül, hogy a politikai-társadalmi átmenet nem oldotta meg a mély társadalmi-politikai-gazdasági-környezeti problémákat, sőt, újabbakat vetett fel? A könyv amellettt érvel, hogy ebben a szituációban a tudomány esélye abban rejlik, ha nekikezd az egyes problémahelyzetek, konfliktusok intellektuális feldolgozásának, a kutatás és az interpretáció fáradságos, egyáltalán nem látványos feladatának.

2. A konfliktus kerete

Végigtekintve az 1980–90-es évek magyar társadalmán, nagyon könnyen támadhat olyan benyomásunk, hogy a helyi társadalmak leginkább a különböző beruházások (hulladéktárolók, autópályák, veszélyes tevékenységet folytató üzemek) kapcsán voltak képesek egységesen fellépni, és saját érdekeiket artikulálni. Szinte egymást érték a beszámolók a hulladéktárolók, veszélyes üzemek elleni fellépésekről, különböző nagyberuházásokhoz kapcsolódó *telepítési konfliktusokról* (Vári 1987, 1994, 1996).¹ A probléma fontosságát jelzi az a tény is, hogy ezek a többnyire lokális indíttatású konfliktusok sok esetben országos nyilvánosságra is szert tettek, s a nagypolitika történéseit is befolyásolták – elég csak a szóban forgó Paks kontra Ófalu ügyre gondolni az 1980-as évek végén, vagy a bős-nagymarosi vízlépcsőhöz kapcsolódó vitára.

2.1. A társadalmi gondolkodás átalakulása

Szétnézve a körülöttünk levő világban, kétségkívül riasztó volna számba venni azokat a dolgokat, jelenségeket – s talán nem is volnánk rá képesek –, amelyek nyugtalaníthatnak bennünket, veszélyt jelenthetnek számunkra („jobb nem is tudni róluk” – mondja ilyen esetben az „átlagpolgár”). Ezért minden kultúra (és szubkultúra) létrehoz a közös értékei révén valamiféle prioritásrendszert, amely kijelöli, hogy az adott társadalomban mi számít aggodalomforrásnak, mi válthat ki szorongást. Egy társadalom, valamely „életstílus” profilját meghatározza az, hogy miképpen válogat a veszélyek nagy tömegéből, milyen bizonytalansági tényezőket tüntet ki s tart félelmet, rettegést okozónak, vagy ellenkezőleg: melyeket tekint a siker reményében fővállalható kockázatoknak. A valóság kognitív feldolgozása során ez a biztonság/veszély séma alapvető fontosságú szempontként jelenik meg (Nowotny 1989: 3–12);

¹ A magyar társadalomkutatók – elsősorban szociológusok, döntéselemzők – az 1980-as évek eleje óta próbálták értelmezni e konfliktusok természetrajzát (Vecsenyi 1988; Vári, 1987, 1994, 1996; Szabó 1992, 1993; Nováky 1989; Lányi – Persányi 1993; Kováts – Vári 1988; Fleischer 1993; Faragó – Vári – Vecsenyi 1990; Faragó – Vári 1988, 1989).

Mary Douglas axiomatikus megfogalmazásában: „Az egész társadalom a bizalom és a szorongás kombinációjától függ”.² (Douglas – Wildavsky 1982)

A fejlett ipari társadalmakban az 1970-es évek közepe óta megfigyelhető újfajta „veszély-szenzibilitás” fölértékelte a különféle technológiákban rejlő potenciális veszélyeket, dramatizálta az ipari termelés árnyoldalait, s figyelmeztetett az egész technológiai fejlődés katasztrofális következményeire, problematikusságára (Beck 1986; Szabó 1985, 1989, 1992). Miután a különböző technológiák (illetőleg a hozzájuk rendelhető kockázatok) észlelése, értékelése, megítélése nem valamiféle tetszőleges, individuális eljárás eredménye, hanem társadalmi/kulturális elfogadottság és kezelésmód függvénye (Conrad 1986), ezért az új technológiák elleni széles körű társadalmi tiltakozás a társadalmi gondolkodás megváltozásáról tanúskodik. A jóléti államokban, amelyek egyik legfőbb értéke – mind társadalmi, mind gazdasági szinten – a *biztonság* volt, alapvető fordulatot hozott az atomenergiával, a különféle vegyi anyagokkal, az ökológiai veszélyekkel kapcsolatos problémák fölbukkanása. A társadalmi kommunikáció témái között egyre kiemeltebb szerepet játszottak a technikai fejlődés kockázatai, egyes technológiák bevezetésének lehetséges társadalmi, környezeti és kulturális következményei; a nyilvános retorikában a tradicionális politikai toposzok mellett növekvő számban megjelentek olyan kifejezések, mint „veszély” és „bizonytalanság”, „kockázatkészség és -vállalás”, „technika-ellenesség” (Lau 1988: 374–396). A kutatók „a kényes ökológiai egyensúly növekvő tudatosodásával, az emberiség nukleáris önmegsemmisítési lehetőségének bizonyosságával” kapcsolatban „magnövekedett szorongásról és bizonytalanságról”, a veszélytudat általánossá válásáról beszéltek. Luhmann az újfajta technológiákkal kapcsolatban egyenesen a „leplezetlen szorongás” korszakát festette elénk (Luhmann 1986b).

A modern társadalmak leírásához használt társadalomtudományos fogalomkészlet is megváltozott, számos szerző a „kockázat”, a „bizonytalanság” fogalmát előtérbe állítva rajzolta meg a posztmodern társadalmakra jellemző fejlődési tendenciákat. Így Anthony Giddens a modern társadalmak kapcsán „specific risk profile of modernity”-ről, a „globalization of risk” kvantitatívan és kvalitatívan egyaránt értelmezhető folyamatáról beszélt (Giddens 1990: 124), míg Mary Douglas számára a kockázat a modern idők kulcsfogalmává vált („key idea for modern times”) (Douglas 1990: 3). Gerhard

² A telepítési konfliktusok során számos ízben előkerülő s a lakossággal szemben vádként megjelenő bizalmatlanság, bizalomhiány valójában nem más, mint e társadalmi-kulturális jellegű szorongás kifejeződése (Bonß 1992).

Bechmann a kockázat-fogalom társadalomelméleti jelentőségét hangsúlyozva arra utalt, hogy a kockázat-szemantika térnyerése mögött a társadalmi gondolkodás átalakulása húzódik, hiszen „a társadalomelméleti fogalmak nemcsak tudományos konstrukciók, hanem egyúttal a társadalom tényleges problématudatának kifejezői is” (Bechmann 1993a: 235).

2.1.1. Biztonság és társadalom – a biztonság objektív és szubjektív dimenziói

A társadalmak számára folyamatosan jelen levő feladat a biztonság előállítása; a különböző eredőjű válságfázisokban újra meg újra megjelenő társadalmi mértékű bizonytalanság, veszélyérzet kapcsán rákényszerülnek, hogy új biztonsági rendszereket, intézményes garanciákat fejlesszenek ki. Ez a folyamat legalább két dimenzióban zajlik: az *objektív* dimenzióban alapvetően a társadalom különböző alrendszeireiben végbement változásokról, a történelem során fellépő külső veszélyek, kockázatok leküzdéséről, feldolgozásáról van szó. A bizonytalanság *szubjektív* faktora magában foglalja e külső veszélyek (individuális vagy kollektív) észlelését, értékelését; továbbá azokat a tanulási folyamatokat, amelyek során az individuumok, a társadalmi csoportok kísérletet tesznek a veszélyek mentális feldolgozására (Evers 1993: 350).

A biztonság problémája – mint ahogyan többen is rámutattak (Bechmann 1993a; Evers 1993; Evers – Nowotny 1987) – mindig szoros összefüggésben állt a *modernség* elméletével. Max Weber klasszikus tanulmányában (Weber 1921) a modern társadalmak lényegi jellemzőjének tekinti, hogy a racionalizálódás, a szekularizálódás, a folyamatos differenciálódás mind több területet hódít el a tradíció, a konvenció, a tradicionális cselekvés uralma alól, s tesz a racionális cselekvés számára megközelíthetővé. Weber ugyanakkor nagyon pontosan utal e folyamat másik oldalára: a racionális cselekvés – s ezzel a „dolgok megcsinálhatóságának” térnyerése – nem teszi automatikusan biztonságosabbá a társadalmi létezést, éppen ellenkezőleg, potenciálisan növeli a társadalmi bizonytalanságot. A társadalmi élet mind nagyobb területeinek „megcsinálhatóságába”, „átalakíthatóságába” vetett hit, s ennek gyakorlati megvalósítása szükségképpen magával vonta a „veszélyek” növekedését, illetőleg a veszélyek kockázatokká alakítását: „A kockázatok növekedése és a megcsinálható, alakítható területek növekedése ugyanazon érme két oldala” (Evers 1993: 362). A modernség tragikus jellege Weber számára éppen abban rejlik, hogy ezek a változások már nem visszafordíthatók; ha a modernizálódás radikálisan és visszavonhatatlanul

átalakította a társadalmakat, akkor együtt kell élnünk a modernizáció és racionalizáció által létrehozott bizonytalanságokkal.

Felix Kaufmann klasszikussá vált könyvében (Kaufmann 1973) társadalomfilozófiai keretbe helyezve értelmezi a bizonytalanság felbukkanásának problémáját a modernségben: némileg Reinhard Kosseleck felfogásához kapcsolódva kiemeli, hogy a *modern társadalmak időhorizontja* nem a múlt, sokkal inkább a jövő felé irányul; ennek megfelelően a cselekvések vonatkoztatási kereteként sem a múlt jön számításba, hanem a (bizonytalan) jövő. A jövő időbelisége, linearitása, nyitottsága, ez a nagyon is modern vívmány, teszi lehetővé egyáltalán, hogy képesek vagyunk különböző jövőket (a múlttól és egymástól egyaránt különbözőket) elgondolni. Ahogyan mindinkább világossá válik, hogy a ma döntései a holnap döntéseinek okaiként szolgálnak, úgy az anticipált jövő, a lehetséges következmények egyre jobban meghatározzák a mindenkori jelent, valóságos döntéseinket. A jövő már nem valamilyen bizonytalan, kontúrok nélküli eljövendő, hanem a jelen döntéseiben is kalkulálni, számolni kell vele (Hiller 1993).

Az érem másik oldala ugyanakkor az egyes cselekvések viszonylatában a *bizonytalanság momentumának megjelenése*: a jövő elvi uralhatatlansága, a lehetséges jövőbeli alternatívák nagy száma olyan mentális, kulturális eszközök létrehozását kényszeríti ki, melyek a jövő meghatároz(h)at(at)lanságából fakadó megterhelést csökkentik. A társadalmi biztonság létrehozása így egyrészt az idő megkötéseként, rögzítéseként értelmezhető – „a biztonság eszméjében a jövő folyamatos megsemmisítése zajlik” (Kaufmann 1973: 157) –, másrészt mint arra irányuló kísérlet, hogy „a jövőt a jelenből kiindulva uralhatóvá tegyük” (Bechmann 1993a: 245).

Az idő megsemmisítésekor, a jövő bizonytalanságainak bizonyossággá változtatásakor a modernség egy sajátos eszközt hozott létre: a külső, tőlünk függetlenül létező, természeti jellegű veszélyeket átdefiniálta elvben kiszámítható, s ezért uralható *kockázatokká*.³ A modernség hosszú történelme során folyamatosan kidolgozta a biztonság elérését célzó megfelelő szabályozókat, kockázat-kalkulusokat, ahol is: „a kockázat a veszélyek kezelésének egy meghatározott formájú gyakorlata, mégpedig olyan, amely a cselekvési technikák, a módszerek, az intézmények révén megkísérli a veszélyt lehatárolni, kiszámolni, és uralni” (Evers 1989: 34).

³ Maga a „kockázat”-fogalom is sok szálon kötődik a modern társadalom kialakulásához: az első „modern” gazdasági tevékenységi területhez, a távoli vidéken zajló kereskedelemhez kapcsolódva jött létre, s a „legmodernebb társadalmakban” (a 14. századi észak-olasz városállamokban) gyökeresedett meg. (Bechmann 1993a)

Számos társadalomtörténeti, társadalomfilozófiai mű mutatja be különböző példákon keresztül azt a folyamatot, ahogyan a modern társadalmak a „bizonytalanságot” „bizonyossággá” alakították át; ahogyan egyre több – korábban reflektálatlanul „természetinek” tekintett – terület (a család nagysága, a nevelés kérdései) változott társadalmivá és individuálissá, s mindezzel együtt járt a felelősség, a döntés, a megítélés kategóriájának megjelenése. Ezekből a kutatásokból megismerhetjük a részt vevő társadalmi szereplőket, intézményeket, rekonstruálhatjuk azokat a tanulási folyamatokat, amelyek révén az individuumok tapasztalatokra és tudásra tettek szert a bizonytalanság kezelésének vonatkozásában.⁴ Ebben nagy segítséget jelentett egy kognitív, intézményesült eszköz, a valószínűségszámítás, amely a kockázatokat kalkulálhatóvá és összehasonlíthatóvá tette; továbbá a biztosítási rendszer,⁵ s a hozzá sok szállal kapcsolódó gondoskodó, jóléti-szociális állam létrejötte is (Ewald 1986, 1993).

Niklas Luhmann szoros kapcsolatot tételez fel a kockázatok számának növekedése és a döntési lehetőségek gyarapodása között; felfogása szerint a modern társadalmakban a kollektív és individuális döntések felelőssége is megnő (Luhmann 1990, 1991). Az individuum és a társadalmi csoport számára mind több döntés kockázatosabbá, bizonytalanná válik; hiszen helyességéről, netán helytelenségéről számos esetben csak a jövő adhat választ. A luhmanni különbségtétel *kockázat és veszély* között a kockázat és a döntési szituáció összekapcsolásán alapul; elképzelése szerint a kockázat mindig valamiféle döntési helyzetet feltételez. A befolyásolhatatlan sorscsapásként, végzetként felfogott „külső” veszélyekkel szemben a kockázat elterjedése magával hozta „a veszély szubjektívvá válását”: mivel a kockázatot mi magunk vállaljuk fel, mi magunk vagyunk felelősek a következményekért is.

Noha a kontingenciák által létrehozott bizonytalanság kezelése, a veszélyek szimbolikus vagy tényleges legyőzése szükségszerűen az individuum feladata, ám ezt nem lehet sikeresen megoldani külső, a társadalom által létrehozott garanciák, bizonyosság nélkül. Ezeket a garanciákat – az opciók korlátozását – a veszélyek sajátos osztályozását, észlelését, a hozzájuk kapcsolódó speciális eljárásokat pedig különböző *társadalmi intézmények* közvetítik, ahogyan ezt főként Mary Douglas munkáiból ismerjük. Az individuumnak

⁴ Így például az ipari társadalom kiépülésekor létrejött nagyfokú szegénység kezelése a társadalombiztosítás gondolatának megjelenése és intézményrendszerének kiépülése révén a 17. században; erről bővebben: Evers – Nowotny 1987; Evers 1989: 33–49; Ewald 1986, 1989.

⁵ A biztosítás eszméjének és a biztosítási rendszernek a társadalomtudományokban betöltött szerepét részletesebben tárgyalja: Bonß 1982.

pedig rendelkeznie kell olyan hatalmi eszközökkel, amelyek segítségével érvényesítheti választásait az egyes döntésekkor. Amennyiben nincsenek mobilizálható erőforrásai, az individuuum a veszélyre, a bizonytalanságra szorongással⁶ válaszol, eltűnik magabiztossága.

2.1.2. Az új technológiák megjelenése: az atomenergia problémája

Az 1970-es évek végétől olyan „új kockázatok” jelentek meg a fejlett ipari társadalmakban, amelyek kivonták magukat a társadalmi biztonság-összefüggésekből, nem lehetett a tudomány és a technika által létrehozott hagyományos eszközökkel fellépni velük szemben.⁷ Ezek a technológiák – legfontosabb közülük e könyv központi problematikáját jelentő atomenergia – korábban ismeretlen *kockázat-dimenzók*at mutattak fel (Krohn és Krücken 1993; Banse 1996: 33):

(a) a kockázatok globális jellege (a kockázatok területileg nem lehatárolhatók, az esetleges károk sem a térben, sem az időben nem korlátozhatók);

(b) a kockázatok komplexitása (számos területet érintenek, nem vonatkoztathatók egyetlen területre);

(c) a kockázatok kiterjedése (a baleset, üzemzavar során rendkívüli károk keletkezhetnek);

(d) a kockázatok észlelhetetlensége (kivonják magukat a „természetes” érzékszervek alól, csak a tudomány segítségével észlelhetők);

(e) a kockázatok időbelisége (hosszú, gyakran beláthatatlan időtávú hatásokról van szó);

(f) a kockázatok irreverzibilitása.

Az új típusú kockázatokkal szemben csődöt mondanak a kockázatkezelés bevett, társadalmilag elfogadott eljárásai. Különösen az alábbi három, kulcsfontosságú területen vetődnek fel problémák (Bonß 1995, 1996):

⁶ Az ún. „szorongás-kommunikáció” jelenségével számos szerző foglalkozik: Bonss 1992; Delumeau 1983; Japp 1993.

⁷ „Új kockázatokról csak akkor beszélhetünk, ha olyan (rendszerint a tudomány által kiváltott) bizonytalanságokról van szó, amelyek egyrészt nem-szándékolt következményekhez vezetnek, s melyeket a társadalmi kockázat-cselekvés bevált stratégiái már nem képesek megnyugtató módon kezelni” (Bonß 1996: 177–178).

(a) *kompensáció* kérdései

A károk hatalmas kiterjedése és irreverzibilitása miatt nincs lehetőség a pénzbeli kompenzációra (amely egyúttal morálisan is tarthatatlanként jelenik meg), nem alkalmazhatók a kockázatok kezelésének klaszszikus módszerei.

(b) a *felelősség* kérdései

Mivel e technológiák voltaképpen rendkívül komplex rendszerek, így a lehetséges károk következményei mind időben, mind térben rendkívül távoli pontokon is jelentkezhetnek, ezért problémákba ütközik a felelősség társadalmi megállapítása.

(c) a *kiszámíthatóság* kérdései

Az új, komplex technológiák egyik jellemzője, hogy a váratlan, kiszámíthatatlan események úgyszólván beleépülnek a rendszerbe, s ezért a bizonytalanság nem fordítható át biztonsággá, a többértelműség egyértelműségbe, a kockázat kérdése a rend problémájává (Parsons 1980).

A technológiákról, technikai fejlődésről az 1980-as években folyó vitákat figyelve az a benyomásunk támadhat, hogy a kulturális-társadalmi környezet leginkább a valószínűtlen, ám katasztrófális következményekhez vezető kockázatok iránt érzékeny.⁸ Ha az újfajta technológiák oldaláról kiindulva vizsgáljuk a bizonytalanság, a szorongás és a veszélyérzet fokozódásának okait, akkor ebben a tekintetben az egyik legfontosabb fejleményt kétségkívül azon *komplex kockázati rendszerek* kialakulása jelenti, melyek kapcsán Charles Perrow bevezette a „normális véletlenek” (normal accidents) fogalmát (Perrow 1987). Perrow empirikusan és teoretikusan is kimutatta, hogy a high-risk-technology területén nem létezik abszolút biztonság; álláspontja szerint az atomerőművekben s más, hasonló technikai rendszerekben már nem lineáris – azaz elvben tökéletesen leírható és tervezhető – folyamatok zajlanak, hanem a komplex kölcsönhatások és visszahatások mechanizmusok következtében kikerülhetetlenül jelentkeznek ún. „rendszerbalesetek”. A „normális katasztrófák” a két, egymástól elválasztott rendszeralkotórész között fellépő, váratlan interakciókra vezethetők vissza, melyek következtében

⁸ A társadalomnak az ilyesfajta veszélyekkel szembeni „fogékonyságát”, érzékenységet az új kockázatok sajátos természetével – Beck szerint az egyik legalapvetőbb meghatározottságukkal – is magyarázhatjuk: a korábbi kockázatoktól eltérően ugyanis egalizáló hatásuk van, azaz senki nem vonhatja ki magát alóluk (Beck 1986). (Az új típusú kockázatok és a régebbi veszélyek összehasonlításához lásd Lau 1989; Luhmann 1991a.)

az eredetileg látszólag világosan definiált rendszer elveszíti egyértelműségét. Ezek az előre nem látható hatások, folyamatok, események nem vezethetők vissza speciális gazdasági vagy társadalmi körülményekre, s nem akadályozhatók meg különféle biztonsági intézkedések bevezetése által.⁹ A horizonton megjelenik egy, a modern technológiai fejlődésre jellemző paradoxon: minél inkább növelni szeretnénk a komplex rendszerek biztonságát, annál inkább növelnünk kell komplexitásukat; azaz közvetve mi magunk járulunk hozzá ellenőrizhetetlenségükhöz. Wildawsky megfogalmazása szerint a modern technológia világában a biztonság és a bizonytalanság kéz a kézben járnak (Wildawsky 1989).

Niklas Luhmann is hangsúlyozza az újfajta technológiákra jellemző *katasztrófafapotenciál* társadalmi-kulturális hatásait, mivel álláspontja szerint nagymértékben ez a tényező felelős a kockázatok megítélésében a szembenálló felek közötti áthághatatlan szemléletbeli különbségekért, megértési nehézségekért; ezen a tényezően futnak zátonyra azok a korábbi próbálkozások, amelyek a károk fellépési valószínűségének különböző statisztikai segítségével próbálták racionalizálni az új típusú veszélyeket (Luhmann 1990). E problémakör egyik emblematikus eseményét és fő hivatkozási pontját a csernobili katasztrófa jelenti, amely úgy jelenik meg ebben a diskurzusban, mint az új technológiákkal kapcsolatos gyakorlati kockázatmenedzselés korlátozottságának példája, és világosan mutatja azt is, hogy a katasztrófák elleni küzdelemmel megbízott intézmények főként a katasztrófák erősen ritualizált kezelésére képesek, elhárításukra, megakadályozásukra azonban nem minden esetben (Krohn – Weingart 1986).

A balesetek Perrow szerint mindig ugyanazon *katasztrófa-forgatókönyv* alapján zajlanak le:

- (a) az első figyelmeztetés a rendszeren kívülről származik, s a rendszer ezt ideig-óráig elrejt;
- (b) a rendszer az első jelentéseket megcáfolja, s egy ideig kétségbe vonja azok komolyságát, megalapozottságát;
- (c) a baleset után megjelennek a kifogások – a rendszerek védekeznek;
- (d) az első magyarázatok az emberi hibát emelik ki: a kiszolgáló személyzetet teszik felelőssé, s így védelmezik a rendszert (az alkalmazottakat el lehet küldeni, vagy jobban ki lehet őket képezni, s így a rendszer mentesül a bírálatoktól);

⁹ Újabb művében – némileg önkritikusan – Charles Perrow azt a kérdést teszi fel, hogy miért olyan ritkák mégis a balesetek, ha a katasztrófák ennyire kikerülhetetlenek. Lásd Perrow 1992.

(e) a szakértők által végzett későbbi kutatások mindig fényt derítenek a (kockázatok felvállalásához vezető) termelési kényszerre, a rossz menedzselésre, továbbá a katasztrófát megelőző számos korábbi „csaknem”-balesetre;

(f) a formális büntetések mindig enyhék, a vezetők többnyire a helyükön maradnak;

(g) bevezetnek néhány változtatást, ezeknek semmi befolyása nincs a rendszerbalesetekre, csupán a konvencionális balesetek esetén nyújtanak védelmet (Perrow 1986, 1987).

Az atomenergia, s más, hasonló technológiák megjelenésének egyik legfontosabb következménye, hogy nem húzható meg egyszer s mindenkorra a *társadalom* és a *technika/technológia* közötti határvonal és nem tartható fenn a korábbi „naiv” gyakorlat a kockázatok kezelését illetően. Míg korábban világosan elkülönült egymástól a technológiák szintje (ahol a technikai kockázatokról folyik a vita) és a társadalmi szint (ahol a – főként az új technológiák által kiváltott – társadalmi bizonytalanságok elleni küzdelem zajlik), addig az utóbbi években a technikai és a társadalmi kérdések közötti éles határvonal feloldódott: a technikai kockázatok egyre inkább társadalmi bizonytalanságokként definiálódtak.

A határok megszűnését jól példázza az a modern tudományban mind gyakrabban megfigyelhető eljárás, hogy kutatásaival, kísérleteivel átlépi önnön intézményes határait, s a társadalmat terheli meg velük. Az atomenergia példája jól mutatja, hogy a társadalom és a tudomány (a „laboratórium”) közötti fal leomlott, s a tudomány számára maga a társadalom az a laboratórium, ahol hipotéziseit ellenőrizheti.¹⁰ A technikai rendszerekben fellépő károk így nem kivételes, rendkívüli alkalmak, hanem kiküszöbölhetetlen „normális” esetek, Kroh és Weyer megfogalmazása szerint: „A kutatás kockázatai a társadalom kockázataivá válnak” (Kroh – Weyer 1989: 352). Egy fontos dichotómiát vezet be ennek kapcsán Luhmann, aki számára a kockázat – veszély megkülönböztetés egybeesik a *döntéshozótól – döntéstől érintettek* közötti dichotómiával; ugyanakkor, álláspontja szerint, nem alakulnak ki tiszta konfliktusvonalak, mivel a döntéshozók és az érintettek közötti összecsapások, konfrontációk konkrét helyzetekhez kötöttek.

¹⁰ Ismét csak a csernobili katasztrófa szolgál e megállapítás példajaként: a baleset egyik kiváltó oka a vészkapcsoló-rendszer előzetesen tervbe vett tesztelése volt (Krohn – Weingart 1986: 10–14).

2.1.3. A kontingenciák visszatérése

A vitatott nagytechnológiák megjelenésével, a szociális állam számára rendelkezésre álló biztonságstandardok elégtelenné válásával együtt jár, hogy a társadalom széles rétegei számára láthatóvá válnak, tudatosulnak a bizonytalanságok, „veszélyesebbé” válik az élet. Rögtön felvetődik persze az a – valójában nehezen megválaszolható – kérdés is, hogy ezek az új technológiák valóban nagyságrendileg nagyobb kockázatokat jelentenek-e a társadalom számára, vagy netán a társadalom veszélyérzete, kockázattudata vált időközben kifinomultabbá. Míg egyes irányzatok az „evolúciós kockázatok” (Krohn – Krücken 1993) kapcsán arról beszélnek, hogy ezeket a kockázatokat „ráerőszakolták” a társadalomra, addig a mások szerint az új társadalmi mozgalmak és kezdeményezések kényszerítették a társadalomra e kockázatok észlelését.¹¹ Mindenesetre tény, hogy egyszerre igaz Kaufmann megállapítása, miszerint „az emberek a történelmük során soha nem éltek olyan biztonságban, mint a modern, ipari vagy posztipari társadalmakban” (Kaufmann 1987: 38), és az a megfigyelése is, hogy a kockázat, bizonytalanság, biztonság kérdései iránt rendkívüli érdeklődés és fogékonyság jelentkezik. Mindez természetesen nem csupán az adott technológiát körülvevő szűk területen ismerhető fel, hanem a társadalom kulturális dimenzióiban, kapcsolatrendszerében, intézményeiben is.

A komplex kockázati rendszerek jelenléte mindennapjainkban számos ponton átalakítja a társadalomról, a társadalmi cselekvésről vallott jelenlegi elképzeléseinket (Luhmann 1991a). Így a társadalmi cselekvés feltételeit alapjaiban megváltoztatja az új technológiák, komplex kockázati rendszerek egyik fő sajátossága, hogy túl nagy a döntési lehetőségek száma, és túl kevés az idő a racionális kalkulációra, s noha tudatában vagyunk annak, hogy a jövő azoktól a döntésektől függ, melyeket a jelenben kell megtenni, s a (jó-rossz) következményeket nagyon nehéz előre látni, s főleg irányítani (Japp 1992: 38). Evers és Nowotny már említett könyvükben emellett érvelnek, hogy a nagytechnológiák megjelenése hasonló nagyságrendű változások-

¹¹ Krohn és Krücken tanulmányának a címe (*Kockázat: konstrukció és valóság*) világosan utal a *kockázat-objektívizmus* (eszerint az élet mind nagyobb területén megfigyelhető, növekvő technicizálódással szükségszerűen, objektíven jelentkező különböző problémák, működési zavarok, „lappangó veszélyek”) és a *kockázat-konstruktívizmus* (amely álláspontja szerint a technikai kockázatok észlelésének és értékelésének konstitutív jellegű társadalmi és kulturális feltételei vannak) közötti különbségre (Krohn – Krücken 1993). (A probléma megfelelő összefoglalását nyújtja Hermann Lübbe tanulmánya: Lübbe 1994/95.)

kat indukál a társadalmi élet területén, mint korábban a modern társadalmak kialakulásakor zajlottak.¹²

A korábban szilárd társadalmi struktúrák, társadalomirányítási technikák is mind törékenyebbé váltak, társadalmi szinten is megjelent a bizonytalanság. A kockázat az új, posztindusztriális társadalomban mindennapivá vált, emberek tömegét érinti: már nem csupán a nagytechnológiák, a „normal accident” – esetleg csak az ökológiaailag érzékeny csoportok számára releváns – veszélyeiről van szó, hanem egy olyan tapasztalatról, amely a hétköznapi élet szintjén széles társadalmi csoportok számára érzékelhetően van jelen.

2.2. A kockázatok kutatásának története

A technikai létesítmények, illetőleg a különböző technológiák által létrehozott kockázatok, veszélyek kutatása, társadalmi hatásaik, elfogadásuk-elutasításuk társadalomtudományos vizsgálata az Egyesült Államokban már az 1960-as években megkezdődött, ám igazából az 1970-es évek végétől – az 1980-as évek elejétől figyelhető meg az a jelenség, hogy „a kockázatokról folytatott vita a legkülönbözőbb tudományágakban megjelenik, s rohamos terjedése a probléma inflálódásával fenyeget” (Bonß 1995: 9). Számos társadalomtudós egyetért abban, hogy a fejlett ipari társadalomban a kockázatok definíciója vált a társadalmi konfliktusok központi területévé, a „kockázat-társadalom” (Beck) központi kategóriájává, és a kockázatmentesség jelenik meg egy új társadalmi utópiaként.¹³

¹² „Hasonlóan ahhoz, ahogyan a modernizálódás a 19. században fölbomlasztotta a rendileg tagolódott agrártársadalmat, s létrehozta az ipari társadalom struktúráját, a jelenleg végbemenő modernizálódás feloldja az ipari társadalom kontúrjait, s a modernség kontinuitásában egy másfajta társadalmi alakzat keletkezik” (Evers – Nowotny 1987: 19). A szerzőpáros bemutatja, hogy a nagytechnológiák okozta bizonytalanság feldolgozására, a jövő megbízhatóvá tételére milyen kognitív eszközöket hoztak létre az érintett társadalmak, hogyan alakult ki egy új kulturális minta (pattern), egy újfajta időtudat és tudásforma (Evers – Nowotny 1986).

¹³ Paul Slovic is a „zéró-kockázatú társadalom” iránt megnyilvánuló igényről” beszél magyarul megjelent tanulmányában (Slovic 1987: 455).

2.2.1. A kockázat-fogalom központi szerepe

Nyilvánvalóan fölvetődik az a kérdés, miért éppen a *kockázat-fogalom*¹⁴ került az új technológiák társadalmi elfogadottságáról szóló viták középpontjába, mi teszi a fogalmat különlegesen alkalmassá erre a szerepre? Mindenfajta nyilvános diskurzus előfeltétele valamilyen közös téma megléte, amely kapcsán a szemben álló felek megjeleníthetik álláspontjukat, véleményt mondhatnak, s pro vagy kontra érveket hozhatnak föl. A „kockázat” fogalma az új technológiák társadalmi hatásait tematizáló diskurzusban részt vevő valamennyi csoport számára egy olyan konceptualizációt kínált fel, amely sok ponton kapcsolódik a mindennapi élethez, Kockázatot mindenki vállal, a kockázatok teszik érdekessé az életet, „aki mer, az nyer”, tartja a közmondás; azaz egy ismerős jelenséget takar, amelyről mindenkinek van valamilyen véleménye¹⁵ (Japp 1996). „A kockázat-fogalomban kristályosodnak ki a fejlett ipusztériális, sok területen tudományossá váló társadalmak alaptapasztalatai és problémái”(Bechmann 1993a: 238). A kockázat-fogalom alkalmazása így a szélesebb nyilvánosság számára is követhetővé, megragadhatóvá tette az egyébként gyakran nehezen értelmezhető tudományos-technológiai kérdések körül zajló diskurzust. Ezzel párhuzamosan lehetőség nyílt a konfliktus ritualizálására,¹⁶ ezért is támad környezeti konfliktusok kapcsán az a benyomásunk, mintha állandóan ugyanazokkal a meghitt érvekkel/ellenérvekkel találkozánk, miközben az egyes szereplők akár fel is cserélhetők.

A kockázat-fogalom másik lényeges tulajdonsága, hogy mindig valamilyen *társadalmi konstrukció* áll mögötte: „A kockázat nem tárgy, hanem egy ismérv” – hangzik a konstruktivista krédó. A mindennapi életben sohasem kockázatokkal találkozunk, hanem mindig aktivitásokkal, s ezeket tartjuk bizonytalanoknak, netán veszélyeseknek. Így mondható, hogy „egy aktivitás elfogadhatósága a hozzá kapcsolt kockázat egyik funkciója” (Jungerman – Slovic 1993). Francois Ewald is ezt a dimenziót emeli ki, amikor a kockázatot a „veszély kezelésének társadalmi technológiájának” nevezi, s megállapítja, hogy önmagában nézve semmi nem kockázat, a valóságban nem létezik semmifajta kockázat. De megfordítva: minden kockázat lehet (Ewald 1986).

¹⁴ A „kockázat-fogalom” létrejöttével, történetével számos szerző foglalkozott, néhány fontosabb írás, ahol bővebb irodalom is található: Bonß 1995, Lau 1989, Ewald 1986: 173.

¹⁵ Csupán néhány terület, ahol valamilyen módon megjelenik a „kockázat” fogalma: orvostudomány, pszichológia, közgazdaság-tudomány, jogtudomány.

¹⁶ A kockázat-vita ritualizálódásáról lásd még Conrad 1986, továbbá Wynne 1982, 1983.

A kockázat-fogalmat, „jegyet” (Merkmal) mindig valamifajta közös társadalmi konstrukció – észlelés, ítélet, értékelés – során kapcsoljuk meghatározott aktivitásokhoz. Ide vezethető vissza, hogy mindig éles vagy kevésbé éles társadalmi diskurzusok zajlanak a különböző aktivitások kockázatosságát, veszélyességét, vagy ellenkezőleg, biztonságosságát illetően.

A kockázat-konceptió harmadik jellemző tulajdonsága, hogy maga a konstrukció *több dimenzióban* zajlik: a „tudományos-technikai” jellegű kockázat-fogalmat, éppúgy felhasználjuk a különböző tevékenységek jellemzésére, megítélésére, mint a mindennapokban alkalmazott intuitív koncepciót. A kétféle használat összekeveredése számos probléma, nézetkülönbség forrása a különféle társadalmi konfliktusokban; így az intuitív koncepció fölhasználása a különféle technológiák problematikusságának tematizálásakor és megítélésekor csökkentheti, elbogatellizálhatja az ipari fejlődés veszélyességének érzetét. A kockázat-fogalom mindennapi konnotációi olyan képet festenek az ipari társadalom által létrehozott veszélyekről, bizonytalanságokról, mintha egy kockázatos játékban vennénk részt, ahol nagy esélyünk van a nyeresésre, de előállhat az a helyzet is, hogy veszítünk. Ez utóbbi nem más, mint a technikai létesítmény balesete. A kockázatláthatóság hangsúlyozása egyúttal háttérbe szorítja a kérdéses technológia másfajta (gazdaság, etikai, társadalmi, strukturális) következményeit; elterelődik a figyelem arról, milyen érdekek, csoportok állnak az adott technológia fejlesztése mögött (Conrad 1986).

A kockázatkutatás szinte teljesen átláthatatlanná vált területén belül nem sikerült egységes kockázatfogalmat, s főleg nem egy elméletet létrehozni, amely strukturálná a területet, ám Bechmann nyomán megkülönböztethetünk *három alapvető szemléletmódot*, orientációs irányt: a formális-normatív, a pszichológiai-pszichometriai és a szociológiai-antropológiai megközelítésmódot¹⁷ (Bechmann 1993: IX).

2.2.2. Az első kutatások – a formális-normatív megközelítés

Az 1960-as évek elején az Egyesült Államokban az atomenergia széles körű alkalmazása és ezzel együtt problematikussága¹⁸ olyan szférát tett

¹⁷ Ez a felosztás az amerikai „risk sociology”-ban is használatos: így Clarke is különbséget tesz „economic”, „psychological” és „institutional theories” között (Clarke 1992).

¹⁸ Az atomenergia kulcsszerepét az is mutatja, hogy nagyon élesen felveti a modern technológia társadalmi elfogadottságának kérdését: már az első reaktort is át kellett helyezni Chicagóból Idaho gyéribben lakott vidékére (Renn 1984).

a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé, amely korábban a gazdaság és a közigazgatás zárt, a közvélemény előtt ismeretlen területéhez tartozott. Ez a változás kezdetben nagyfokú tanácstalanságot okozott: a technológia kifejlesztőit, az atomenergiával foglalkozó szakembereket megdöbbentette a lakosság tiltakozása, mert meg voltak győződve arról, hogy az új technológia megfelel az érvényben lévő biztonsági szabványoknak; a nyilvános ellenállással szembeálkozó politikusok pedig nem tudták egészen pontosan, miből is táplálkozik a lakosság félelme, s hogyan lehetne ezt eloszlatni (Mazur 1983). Az új technológiával kapcsolatban fölmerülő problémák megoldására, a kételyek és a szorongás eloszlatására jött létre a *kockázatkutatás* diszciplínája.¹⁹ Mivel a kockázatok azonosítása, értékelése és kezelése speciális szakmai kompetenciát követelt meg, ezért a katasztrófa-hordozó rendszerek megjelenése nem csupán egy új kutatási területet nyitott meg, hanem egy új szakértőtípust is életre hívott: a felvállalt kockázat és a várható haszon közötti összefüggésekkel foglalkozó *kockázatelemzők* típusát.²⁰ Ezeknek a szakembereknek az a fő feladata, hogy megfelelő információkkal lássák el a rendszerek vezetőit – megbízóikat – az adott rendszer lehetséges hasznáról és az esetleges káiról, azaz a föl vállalt kockázatokról.

Az ekkor kialakult *kockázat-értékelés* kategóriája alá azok a különböző tanulmányok, kutatási irányok sorolhatók be, amelyek a modern technika biztonságának aspektusaival foglalkoztak. A szakértők számára az egyik legnagyobb (s megoldhatatlan) problémát az jelentette, hogy a lakosság nagy többsége bizonyos kockázatokat (például a dohányzás kockázatát) minden különösebb gond nélkül elfogad, ugyanakkor más kockázatok (például az atomenergia) esetében rendkívül heves elutasítást tanúsít.²¹

¹⁹ Ezen a ponton válik láthatóvá az a paradoxon, amely a kockázatok és veszélyek társadalomtudományos kutatását a kezdetektől fogva meghatározta: noha a fenti összefüggésben a kockázatkutatás nem más, mint a társadalmi méretű, kollektív szorongás tudományos legyőzésének legláthatóbb kifejeződése, ennek ellenére a tudósok alig képesek ezek feloldására – főként azért, mert számos esetben maga a tudomány e szorongás indukálója.

²⁰ A várható előnyök vagy hátrányok döntések előtti mérlegelése minden korban és társadalomban „kitermelte” a maga szakembereit: a hatalmi pozíciók birtokosai bizonyos esetekben másokat (sámánokat és tanácsadókat, asztrológusokat és jogtudósokat) bíztak meg azzal, hogy meghatározott kockázatokat megítéljenek.

²¹ E felfogás egyik példáját a szénből nyert energia és az atomenergia kockázatának eltérő értékelése jelenti: számos szakembernek okozott nagy fejtörést az a probléma, hogy miért nem sikerül megértetni a lakossággal a szénből nyert energia relatív veszélyességét az atomenergia relatív veszélytelenségével szemben. Az összehasonlító kockázat-tanulmányokból világosan kiolvasható adatok ellenére az

A *formális-normatív* kutatások objektívnek tartott mércék (halálozási indexek, valószínűség-számítás) alapján elsősorban a különböző tevékenységek, létesítmények kockázatainak és lehetséges veszélyeinek meghatározását, „mérését”, értékelését tartották fontosnak. Azt remélték, hogy a biztosítóiparból kölcsönzött „biztonságtechnikai kockázat fogalom” – a *kár nagyságának* és a *kár fellépési valószínűségének* szorzataként ($R = S \times W$) – „objektív formában”, mindenki számára megragadhatóvá teszi valamely cselekvés, tevékenység kockázatát, s ezen az úton racionalizálhatók, s így eloszthatók a lakosság félelmei, szorongásai.²² Miután az így értelmezett kockázat voltaképpen nem más, mint egy konvencionális mérési kérdés megoldása, ezért a kapott objektív, számszerűsített – elgondolásuk szerint – racionális kockázat, a laikusok számára is elfogadható alapot nyújthat az adott tevékenység, technológia melletti, vagy elleni döntésben.

Ezt az elvet helyezte a társadalmi elfogadás\elutasítás dimenziójába az irányzat egyik megalapítója, az amerikai mérnök és társadalomkutató Chauncey Starr, aki elsőként kísérte meg a tudomány eszközeivel megragadni az újfajta technikai kockázatok társadalmi elfogadásának problémáját. Nála jelenik meg először az a gondolat, hogy az új technológiák – esetünkben az atomenergia – elfogadásának/elutasításának értelmezéséhez szükségünk van a kockázatok *társadalmi elfogadásának, felvállalásának elméletére*. Az általa kidolgozott modell bevallott célja az volt, hogy a különböző tevékenységek kapcsán biztosítsa a politika és a gazdaság számára az előrejelzés lehetőségét a kockázatok megítélését illetően.²³ Számos, a későbbi kutatások alapjául szolgáló megállapítás fűződik a nevéhez: így álláspontja szerint a kockázatok elfogadásának alapkérdése – „Mennyire biztos az elég biztos?” – nem válaszolható meg csak technológiai ismervekkel, hanem mindenképpen szükség van a társadalmi és a pszichológiai dimenziók bekapcsolására is. Kutatásának

amerikaiak 80%-a veszélyesebbnek tartja az atomerőművekben előállított energiát, mint a szénerőművekben előállítottat. A nyilvánosság rossz tájékoztatásáért kockázatelemzők többnyire a tömegkommunikáción verik el a port az állítólagos „újságírói bűnök” – az események eltúlzása, erősen értékelő jellegű nyelv használata, hamis kép közvetítése a szakértők közötti vitáról, a rendelkezésre álló tudományos szakértelem ignorálása – miatt.

²² Jó példák, szemléletes táblázatok olvashatók ezzel kapcsolatban a Vári Anna szerkesztette *Kockázat és társadalom* című kötetben (Vári 1987: 25–26). Az egész formális-normatív irányzat részletes és adatgazdag bemutatása: Kollert 1993.

²³ Starr jelentős hatását mutatja, hogy érvei – nevének említése nélkül – a legkülönbözőbb környezeti konfliktusokban jönnek elő pro és kontra; így az ófalui konfliktus során a Paksi Atomerőmű munkatársai is ezt az argumentációt használták föl az atomtemető veszélytelenségének bizonyítására (Rósa 1988: 14–15).

eredményei szerint a nyilvánosság a körülbelül 1000-szer nagyobb kockázatot is elfogadja, ha „önként vállalt” kockázatról van szó (Starr 1969: 1234). Starr szerint szoros és számszerűsíthető kapcsolat áll fenn egy kockázatos tevékenység elfogadhatósága, illetőleg a tevékenység által létrehozott haszon között: az elfogadhatóság a (valódi vagy imaginárius) haszon harmadik hatványával áll egyenes arányosságban (Starr 1969: 1238).

Ez a képlet azonban csak bizonyos feltételek teljesülése esetén működik: többek között feltételezi, hogy empirikusan megalapozott kárstatisztikák állnak rendelkezésünkre, továbbá a kockázatot jelentő esemény nagyon gyakran lép fel, jól megfigyelhető, s egyértelmű kapcsolat állapítható meg a káresemény, illetőleg egy meghatározott kockázatforrás között (Jungermann 1990). Ám az 1970-es és 1980-as években jelentős vitákat kiváltó új technológiák – így elsősorban az atomenergia – esetében nem álltak fenn ezek a feltételek: nincs elegendő kárstatisztika, nehézségekbe ütközött a kockázatot jelentő esemény és a bekövetkezett kár közötti oksági kapcsolat egyértelmű megállapítása. A károk *gyakoriságának* megállapításához nem használható fel a statisztika²⁴ és a mögötte rejlő matematikai valószínűségszámítás módszere, hiszen rendkívül ritka jelenségekről van szó, melyek kapcsán nem áll rendelkezésre elegendő tapasztalat.²⁵ Nem jobb a helyzet a károk *nagyságát* illetően sem: a károk kvantifikálása – például pénzegységbe való átszámításuk – nem megoldott, vitatott, akárcsak az a probléma, hogy a károk kiterjedésének megállapításakor milyen dimenziókat kell szükségképpen figyelembe venni (Binswanger 1990).

Starr ragaszkodott az abszolút racionalitás eszméjéhez, s kizárta a tudományos kockázatelemzés problémái közül az elfogadás, a kockázatmenedzsmentbe vetett nyilvános bizalom kérdéseit. Ebből következően azzal sem számolt, hogy a kockázatelemzések nagyon erős politikai karakterrel rendelkeznek: mivel a szakértők szerepe voltaképpen nem más, mint a probabilisztikus, bizonytalanságokkal terhelt tudás politikai döntésekké változtatása, ezért a kockázatelemzők tevékenységük során fél szemmel mindvégig az „alkalmazás” dimenziójára figyelnek, s felvállalt céljuk a kockázatok kap-

²⁴ A statisztika eleve feltételezi a megfigyelt esetek homogenitását: így a halálos gombamérgezések gyakoriságából vezeti le a gombamérgezés okozta halál valószínűségét.

²⁵ Ugyanilyen okok miatt kétséges a hipotetikus valószínűségekre alapozódó számításmód, mely ráadásul a kockázat-fogalom objektivitását is problematikussá tenné. Az atomenergia vonatkozásában a Rasmussen-jelentés próbált ilyen módon eljárni (részletesen ismerteti és körülötte kialakult vitát is bemutatja Kollert 1993: 36–40, lásd még Peters 1991a).

csán nyugtalankodók kételyeinek eloszlatása. A szakértők kompetenciájának, a tudományos ismeret megbízhatóságának, objektivitásának megkérdőjelezése is ekkor kezdődött (Nowotny 1980).

A nyilvánosság soha nem fogadta el a kockázattanulmányokból adódó következtetéseket, mivel teljesen eltérő elképzelésekkel rendelkezett a kockázatról, ahogy ez főként a jelentős katasztrófa-potenciállal rendelkező technikai létesítmények példájából kitűnik (Nowotny 1989).²⁶ A kockázattanulmányok ráadásul rendelkeztek egy olyan paradox hatással is, hogy minél elszántabban bizonygatták a baleset fellépésének valószínűtlenségét, a laikusok annál elviselhetetlenebbnek találták az atomenergia kockázatát.

2.2.3. A pszichológiai-kognitív irányzat

A pszichometrikus kutatások a formális-normatív kockázatkutatás negatívumait úgy igyekeztek kijavítani, hogy a kockázateszlelés *valódi mérésének* szükségességét hangsúlyozzák. Míg a korábbi irányzat – általa objektívnak tartott mércék (halálozási indexek) segítségével – az egyes kockázatok és veszélyek objektív meghatározására törekedett, addig a pszichometrikus paradigma egyik fő érdeme annak a mindennapokban gyökerező megfigyelésnek teoretikus igényű általánosítása volt, hogy más-más individuumok és más-más társadalmi csoportok (így a „laikusok”, illetőleg a „szakértők”) másképpen észlelik és értékelik ugyanazt a kockázathordozót, s eltérő jelentéseket tulajdonítanak neki (Fischhoff – Slovic – Lichtenstein – Read – Combs 1978). A kutatók szükségesnek tartották, hogy a vizsgálataik során túllépjenek a kvantitatív szemléletmódon, hiszen a kockázatok észlelésekor a kvalitatív jegyek („rettenetesség”, „ismeretlenség”) is releváns, a megítélést befolyásoló tényezők.²⁷

²⁶ Luhmann a „katasztrófa-küszöb” (Luhmann 1991a: 11) fogalmát használta annak bizonyításához, hogy a formális kockázatszámításokkal szemben különösképpen akkor vált bizalmatlanná a nyilvánosság, amikor a kár felléptének nagyon kicsi valószínűsége extrém hatásokkal, valódi katasztrófákkal párosul. A Three Mile Island-i erőműben 1979-ben bekövetkezett első súlyosabb reaktorbaleset mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy a rendkívül csekély mértékű kockázat, melyet addig a szakértők nullának tartottak, társadalmi valósággá vált.

²⁷ „Az emberek percepcióit és attitűdjeit sem csupán a szokásos táblázatok egydimenziós statisztikái határozzák meg, hanem [...] különböző kvantitatív és kvalitatív jellemzők is. Az olyan megállapítások, mint »annak az évi kockázata, hogy valaki egy nukleáris erőmű közelében lakik, megegyezik három extra mérföld gépkocsivezetés kockázatával«, sok ember számára inadekvát szempontokat

Paul Slovic, a pszichometrikus paradigma egyik alapítója szerint e vizsgálatok legfőbb jellegzetessége a kockázat-fogalom „perspektívába helyezése”: a kockázatok értékelésekor az egydimenziós, csak a várható halálessetek számával operáló statisztikákon túl különböző kvantitatív és kvalitatív jellemzőket is figyelembe vettek (Slovic 1987, 1992). A kockázatkutatás korábbi fázisában, amikor valamely technológia, tevékenység kockázatának mértékét a szakértők az „objektív” megállapított képlet alapján pontosan „kiszámították”, föl sem merült az a probléma, hogy a társadalom nagyobb, nem szakértő része – a „laikusok” – esetleg más módszereket használ ugyanazon kockázathordozók értékelésénél.

Csak a pszichometrikus paradigma áttörésével, az adott társadalmon belül eltérő kockázatpercepciók vizsgálatával vált mindenki számára láthatóvá, hogy egy konkrét kockázathordozó kapcsán releváns különbségek léteznek a „szakértők” és a „laikusok” értékelése között, s ez adott esetben társadalmi konfliktusokhoz, vitákhoz vezet. A pszichológiai tanulmányok a technológiák bevezetésekor fellépő konfliktusos, illetőleg elfogadó viselkedéshez kapcsolódtak, s elutasították azt a mérnöki szemléletmódot, mely túlságosan elkötelezte magát a kérdéses technológia mellett, s nyíltan vagy burkoltan az elfogadás mellett érvelt.

A pszichometrikus paradigma – mely metodológiailag tisztán a kockázatokkal szembeni beállítódásokból indult ki – alapintencióinak megfelelően, kísérletet tett e különbség laboratóriumi, kísérleti körülmények között történő „megtérésére”, értelmezésére; mindeközben számos fontos megállapítást tett a „laikusok” kockázateszlelésére vonatkozóan. A kutatások alapvetően a kognitív pszichológia segítségével próbálták a kockázateszlelést meghatározó tényezőket, a kockázatokról alkotott véleményeket feltárni. Ez a feltárás többféleképpen ment végbe: először kísérletet tettek egy adott társadalmon, kultúrán belül a „kockázathordozók taxonómiájának” kidolgozására, a „kockázattitűdök és -észlelések kognitív térképeinek” megrajzolására (Slovic 1987). Ennek során a kísérleti személyekkel különböző, az egyes tevékenységfajták kockázatosságára, veszélyességére irányuló kérdőíveket töltettek ki laboratóriumi körülmények között, ezeket kiértékeltek, és a „pszichofizikai skálázás és többváltozós elemzés technikák” segítségével megrajzolták az adott társadalom (elsősorban az Egyesült Államok) „kockázat-térképét”. A kutatók abban reménykedtek, hogy ezen az úton megtalálhatók a kockázateszlelés stabil formái, amelyekből kiindulva fölépíthető az érintettek beállító-

jelentenek e két technológiából származó kockázatok természetében rejlő fontos különbségek miatt” (Slovic 1987: 465).

dásait is figyelembe vevő kockázatpolitika. Ezekben a kísérletekben már utalásokat találhatunk a társadalmi-kulturális dimenzió meghatározó szerepére: az észlelésmintákban megjelentek „nemzeti”, regionális, lokális különbségek (Engländer – Faragó – Slovic – Fischhoff 1987; Engländer – Czvetkovich 1993; Lüdtke 1992), s döntő tényezőnek bizonyultak a társadalmi rétegződésből fakadó, eltérő értékbeállítódások.

A pszichológiai kutatásokkal szemben gyakran megfogalmazódó ellenérv arra utal, hogy ezek a kutatások túlságosan az individuumra, a szubjektív észlelésre koncentráltak, s következetesen alulértékelték a társadalmi dimenzió szerepét és jelentőségét. Feltételezték, hogy az individuumok „általában véve” rendelkeznek beállítódásokkal a kockázatokkal szemben, s nem pedig egy-egy konkrét kockázat kapcsán mutatnak meghatározott reakciókat. Ennek az irányzatnak az a másik jellegzetessége, hogy miközben a döntési folyamatra koncentrált, figyelmen kívül hagyja a mögöttes társadalmi-kulturális meghatározottságokat. Mivel a pszichológiai kutatások főként az attitűdökre, beállítódásokra kérdeztek rá, de következetesen elhanyagolták a *cselekvés* dimenzióját: s így noha rengeteg információt szereztek a feltételezett kockázatokkal szembeni beállítódásokat illetően, ezekből még nem lehetett biztonsággal következtetni a tényleges társadalmi, politikai cselekvésekre. Mindezek miatt a pszichológiai paradigma relativizálta és irracionálisnak mutatta azon individuumok beállítódását és viselkedését, akik az esetlegesen alacsony kockázatmutatók ellenére is elutasító álláspontokat foglaltak el az adott döntési szituációkban.²⁸

2.2.4. A társadalomtudományos reflexió

Az 1980-as évek elején már Nyugat-Európában is mindinkább szembesültek azzal a jelenséggel, hogy a modern technológiák veszélyei sokkal komplexebbek és áttekinthetlenebbek, mint azt korábban feltételezték, s újra meg újra társadalmi konfliktusok kísérik e technológiák bevezetését. Mindez konstitutív hatással volt a kockázatkutatás (Risikoforschung)²⁹ mint önálló társadalomtudományos probléma konszolidációjára és intézményesülésére. A formális-normatív indíttatású, s a technikai jellegű kockázatdefiniciók,

²⁸ Összefoglalóan lásd Covello – Mumpower 1985, tovább Jungermann – Slovic 1993.

²⁹ Conrad definíciója szerint a „kockázatkutatás a nyugati ipari társadalmaknak a technológiai fejlődéshez kapcsolódó kompromisszum- és koordinációs képességek kifejeződése” (Conrad 1989). (A kockázatok kutatásáról nagyon jó áttekintést nyújt Seymour Fiddle már klasszikus összeállítása: Fiddle 1980.)

a különböző határérték-számítások mögött olyan premisszák, értékek, feltevések húzódnak meg, amelyek nem rögzíthetők tisztán természettudományos alapon. A kutatások során kiderült, hogy nem lehetséges egy általánosan elismert kockázatomértéket felállítani, s mindinkább teret kapott az a nézet, hogy nem beszélhetünk az elfogadott kockázatról, hanem csak a kockázat különböző észleléseiről és értékeléseiről. „Egy optimalizációs-problémából a vita során a társadalmi elfogadás problémája lett” (Bechmann 1993a: 257).

Beck a technikai jellegű *kockázatdefiníció értékvonatközésának* (Wertbezug) nevezi azt a tényt, hogy egy adott társadalomban valójában kulturális értékek, társadalmi észlelésminták döntenek arról, hogy melyik tevékenység számít kockázatosnak és melyik nem; hogy milyen kockázati értéket tulajdonítanak egy adott technológiának, és arról is, hogyan észlelik a különböző veszélyeket.³⁰ Így a széles körben használt határérték-meghatározások, felépési valószínűségek csupán a kockázatok, veszélyek kulturális elfogadásának hátterében értelmezhetők, s tekinthetők plauzibiliseknek. Ennek egyik legfőbb oka abban keresendő, hogy az atomenergia, továbbá a különböző környezeti károk esetében legtöbbször hiányoznak a metodológiailag biztos, társadalmilag széles körben elfogadott bizonyítékok, számítások, s nem állnak rendelkezésünkre a kockázatok definíciói (sem térbeli, sem időbeli kiterjedésüket, sem az érintettek csoportját stb. illetően), ezért a kockázatinterpretáció társadalmi-kulturális kritériumai különösen konfliktus-érzékenyek (Lau 1989).

Az 1980-as évek elején többen is fölvetették – s itt két, eltérő paradigmában gondolkodó, de nagyon hasonló eredményekre jutó társadalomtudós nevét kell megemlíteni: Ulrich Beck-ét (Beck 1986, 1988, 1991, 1993; Beck – Giddens – Lash 1995) és Mary Douglas-ét (Douglas 1986, 1991, 1992.; Douglas – Wildavsky 1982) –, hogy a technikai kockázatdefiníciók mögött különböző, a társadalmi-kulturális kontextusban gyökerező értékek, feltevések rejtőznek. Azaz a technikai létesítményekhez kapcsolódó kockázatok, veszélyek valójában nem „objektív” adatok, hanem különbözőképpen interpretálható társadalmi-kulturális konstrukciók. A kockázatok – e felfogás szerint – nem egyszerűen „léteznek”, s így többé-kevésbé megnyugtató módon érzékelhetők, hanem társadalmilag megkonstruáltak, s erőteljesen függenek a mindenkori kultúrától, szubkultúrától, amelynek kontextusában e konstrukció megtörténik. A fentiekből következik, hogy a szociológusok, antropológusok egy adott társadalom

³⁰ A kockázatok észlelésekor és a beállítódás létrejöttékor jelentős szerepet játszik a „nyilvános vélemény”; annak módja, ahogyan a nyilvános vitában bemutatásra kerülnek a civilizációs veszélyek (Bechmann 1993: XVI).

kapcsán is eltérő kockázatkultúrákról beszélnek.³¹ Ez az alapvetően *szociológiai-antropológiai* jellegű megközelítésmód ugyanakkor távolról sem egységes, számtalan irányzat, perspektíva létezik ezen belül.

2.2.4.1. *Douglas a veszély kulturális meghatározottságáról*
– a kulturális antropológia megközelítésmódja

Amikor Mary Douglas az ipari társadalmak szimbólumhasználatával, az 1960-as évek végi Új Baloldalra jellemző sajátos „antiritualizmussal” kezdett el foglalkozni (Douglas 1970), akkor a kulturális antropológia egyik jellegzetes kérdésköréhez kapcsolódott. Az antropológiai vizsgálatoknak – mind az 1960-as évek strukturalizmusának, mind korábban a funkcionálisnak – mindig is egyik kiemelt témája volt, hogy a különböző kultúrák, társadalmak milyen módon birkóznak meg a körülöttük levő világ bizonytalanságaival, miképpen teremtenek szimbolikus úton valamiféle rendet a környezetükben. Mary Douglast a premodern társadalmak tisztaságáról és tabukról alkotott kulturális koncepcióinak vizsgálatáról (Douglas 1966a, 1966b) és az ipari társadalmak alsóbb rétegeire jellemző cselekvési logika bemutatásáról (Douglas 1970) egyaránt az a kérdés foglalkoztatta: miképpen határozható meg a szimbolikus formák funkciója, hogyan jönnek létre, működnek és erodálódnak a szimbólumrendszerek, mit jelent a szimbolikus konstrukció folyamata.³²

A *veszély* antropológiai megközelítésének kiindulópontjával számára is a korábbi, formális-normatív megközelítések kritikája szolgált. Douglas

³¹ „A kockázatkultúrák különbözősége miatt a kockázat földolgozásának teljesen eltérő stratégiai létezik. A vállalkozó a költség-haszon elvek alapján értékeli a kockázatot, számára a piaci csőd a kockázatkerülés központja. A bürokraták a kockázatot valamiféle hipotetikus „közérdek”-definíciók alapján ítélik meg, s a kockázatfeldolgozás során a redisztributív megoldást részesítik előnyben – a fő problémát az ő esetükben az adminisztratív intézményrendszer sérthetlensége jelenti. A társadalmi mozgalmak a kockázatot a hozzájuk kapcsolódó katasztrófa-potenciálhoz mérik, s kísérletet tesznek azon kockázatok elkerülésére, melyek a jelenlegi és jövőbeli életminőséget veszélyeztetik. A különböző kockázattérkélek tényleges kibékíthetlensége alakítja át az elfogadható kockázatokról szóló konkrét döntéseket hatalmi konfliktusokká. »The issue is not risk, but power« (Perrow)” (Halflmann 1990).

³² A nagyon sokrétű és gazdag életművön belül jelen összefüggésben csupán a veszélyek szimbolikus elhárításával foglalkozó tanulmányokkal tudunk foglalkozni. (Részletesebb pályarajzot nyújt magyar nyelven Dupcsik Csaba tanulmánya. Lásd Dupcsik 1993.)

kétségbe vonta a tudományos „kockázatipar” azon törekvéseinek jogosságát, melyek során kvantitatív módszerek segítségével próbáltak létrehozni a kockázatok között valamiféle objektív, a társadalom számára kötelező érvényű rangsort. A pszichometrikus paradigma képviselőivel egyetértve kiemelte, hogy nem léteznek olyasfajta mércék, amelyek mechanikus módon kifejezik és megjelenítik a társadalom számára elfogadható kockázatot; az értékek és a bizonytalanság mindig is a probléma integráns részét alkották és alkotják.

Douglas szerint a kockázatvállalás, kockázatelhárítás, a bizalom és a szorongás egy olyan diskurzus alkotórészei, amely voltaképpen arról szól, szimbolikus úton hogyan szervezhető meg és tehető a résztvevők számára biztonságossá egy társadalmi-kulturális rendszer. Az egyes kultúrákban ugyanis – paradox módon – nagyfokú bizonytalanság áll fenn a tekintetben, hogy a bizonytalanságoknak milyen megnyilvánulási formái, módjai léteznek, hiszen valójában csakis a jövő képes választ adni arra, vajon választhatnak volna a társadalmak egy másik, kevesebb veszéllyel járó, biztosabb fejlődési utat. Ugyanakkor egy társadalmon belül – éppen a bizonytalanság minimalizálása érdekében – mégis konszenzusra kell jutni a kockázatok rangsorát illetően. Ez számos ok miatt nem tűnik egyszerű vállalkozásnak: a veszélyek megítélésekor nem rendelkezünk olyan, biztos mércével, amelyre nyugodtan ráhatározhatnánk; tökéletlen tudásunk és ismereteink birtokában a számtalan veszély, kockázat kis töredékét ismerjük csupán; a lehetséges károk tekintetében pedig szinte végtelenül széles választékkal konfrontálódunk. Mary Douglas – aki a kockázatot a jövőről való *tudás* és a kívánatos perspektívákról való *konszenzus* közös termékének tekinti – a következő mátrix segítségével próbálta a kockázat-fogalom körüli szemantikai mezőt fölvázolni s az előállt helyzetet értelmezni (Douglas – Wildavsky 1982):

		TUDÁS	biztos	bizonytalan
KONSZENZUS	teljes		probléma: technikai megoldás: kalkuláció	probléma: információhiány megoldás: erőteljes tudományos kutatás (az államigazgatás szokásos megközelítésmódja)
	kérdéses		probléma: egyet(nem) értés a következményeket illetően megoldás: kényszer v. diszkusszió	probléma: tudás és konszenzus megoldás: ? (a jelenlegi helyzet a kockázattértékelés vonatkozásában)

A kockázátészlelés általa kidolgozott *kulturális elmélete* egységes rendszernek tekinti a társadalmi környezetet, az észlelő szubjektumot és a szelekciós elveket: eszerint mindenfajta kockázátészlelés társadalmi filtereken keresztül történik, s a társadalmat alkotó különböző kulturális formációkba ágyazódik bele. Douglas a kockázátészlelést olyan társadalmi folyamatként értelmezi, amelynek során a társadalom létrehozza a saját „domináns konszenzusát”³³ arról, hogy mely veszélyek váltják ki a legnagyobb szorongást, illetőleg milyen kockázatok föl vállalása tekinthető még ésszerűnek. A társadalom a kockázatok rangsorának megállapításával egy időben megalkotja saját „felróhatósági rendszerét”, amely a természeti veszélyeket morális bűnökkel, tévedésekkel kapcsolja össze,³⁴ s így ezek felvállalása azonnal társadalmi rosszállás tárgyává válik.

Az elmélet bizonyítékául saját – többek között az egykori Zaire-ben élő lele törzs tagjai között végzett – terepmunkájának tapasztalatai szolgálnak. Az általa vizsgált premodern társadalmak – noha mindennapjaikat számos bizonytalanság és veszély terhelte – nem ismerték a kockázat fogalmát. A társadalmilag megmagyarázhatónak, kezelhetőnek tartott veszélyek számukra úgy jelentek meg, mint különböző morális vétségek miatt, a fenyegető erők által könyörtelenül kirótt büntetések, melyeket nem a környező világ feltételeinek megváltoztatásával, hanem szimbolikus stratégiákkal, mágikus praktikákkal, amulettekkel lehet megelőzni.

Az érvelés következő részében Douglas azt a kérdést teszi föl, hogy miképpen jön létre ezen a területen a társadalmi konszenzus, hogyan alakulnak ki a különböző „kockázat-kultúrák”? Álláspontja szerint a konszenzus létrehozásában nagy szerepet játszik a *kulturális előítélet*, mely minden társadalmi szerveződés integráns alkotórésze,³⁵ s amely dönt arról, mely dolgot kell figyelembe venni, és melyeket lehet elhanyagolni. Az intézmények

³³ Ebből a szempontból is érdemes szemügyre venni Susan Sonntag esszékötetét (Sonntag 1983, 1990), amelyek a legfélelmetesebbnek tartott betegségek (tuberkulózis, rák, AIDS) kapcsán mutatják be, hogyan alakult ki egyfajta társadalmi konszenzus e veszélyek kezelését illetően, s miképpen próbálnak meg az érintett társadalmak szimbolikus úton (is) védekezni ellenük. (Az AIDS-ről alkotott kulturális koncepciókat lásd még Douglas – Calvez 1990).

³⁴ Douglas egyik példája világosan bemutatja, hogyan működik a „kulturális észlelés elmélete”: noha az ivóvíz a 14. században is (miként korábban is) permanens veszélyforrást jelentett az egészségre nézve, a nyilvánosság számára csak azután vált aggodalom forrásává, amikor plauzibilisnek tekintették azt a vádat, hogy a zsidók megmérgezik a kutakat.

³⁵ „Az emberek szociális elfoglaltságaik alapján szervezik meg a világukat” – hangzik a douglasi szentencia.

által közvetített kulturális előítéletek tehermentesítik az individuumot, aki egyébként képtelen volna a modern társadalmak áttekinthetetlen tömegű kockázatát és veszélyeit közvetlenül, minden segítség nélkül megragadni, interpretálni. A kockázatok szociálisan – intézményeken keresztül – közvetített szelekciója megfelelően képes strukturálni a kockázatok individuális észlelését és kezelésmódját; mind a társadalom központi intézményei (a „*piac*”, illetőleg a „*hierarchia*”), mind a társadalom perifériáján található nem hierarchikus, önszerveződésen alapuló, kollektív kultúrák (a „szekták”)³⁶ – specifikus szelekciós mintákat nyújtanak ahhoz, hogyan kell a kockázatokat észlelni. Douglas kiemeli, hogy a kockázatok mindig meghatározott életstílusokhoz kapcsolhatók; s az egyének, akik különféle társadalmi szerveződések tagjai, mindig annak alapján szelektálnak a különböző veszélyek között, hogy milyen életstílushoz kívánnak kapcsolódni.³⁷

Douglas – Wildawskyval közösen írt – a veszélyek kulturális meghatározottságával foglalkozó alapművében (Douglas – Wildawsky 1982) a korábbiakban röviden bemutatott elmélet segítségével az amerikai környezetvédő mozgalmak működésének társadalmi gyökereit igyekezett föltárni. Ennek során azokat az intézményeket vizsgálták, amelyek felelősek azért, hogy az 1970-es évektől kezdve – ekkor vált a környezetszennyezés hirtelen társadalmi problémává – megingott a környező, fizikai világba vetett bizalom: az amerikai társadalom egyre nagyobb része már nem úgy tekintett a tudományra és a különféle technológiákra, mint a biztonságos tudás, a természetfölötti uralom letéteményesére, hanem egyre inkább a veszélyérzet egyik forrásának tekintette azokat. Douglas az általa „szektának” nevezett, s mind gyorsabban kiépülő, megszilárduló intézménytípust tette felelőssé a technikai és ökológiai kockázatokkal szembeni, növekvő társadalmi érzékenységért. Érvelése szerint a nyilvánosság egyre nagyobb része vált fogékonnyá a „perem” e jellegzetes kultúrája iránt. A „szekták” által képviselt „kulturális előítélet”, speciális „habitus” – egyfajta negatív jövőkép, ahol a jövő sokkal rosszabb lesz,

³⁶ Douglas a társadalmi szerveződés fenti három típusát különíti el, amelyek a kockázat három különböző szemléletmódját hozzák létre. (Douglas a *grid/group* sémát használja fel az individuális észlelés és a társadalmi kontextusok közötti kapcsolat magyarázatához. A sémának az elmélettörténetben játszott szerepét jól mutatja be Dupcsik Csaba már említett tanulmánya vö.: Dupcsik 1993.)

³⁷ Ennek során az egyes csoporthoz tartozó individuumok meghatározott, valószínűtlen károkat, veszélyeket különleges jelentőséggel ruháznak fel; így a környezetvédő mozgalmak a levegő minőségének romlását, mások éppen a közbiztonság ellehetetlenülését tekintik katasztrofális következményekhez vezető jelenségnek. (Mary Douglas érvelése egyébként sok rokonságot mutat Pierre Bourdieu 1970-es évekből született tanulmányaival.)

mint a jelen) a hosszú időtáv előnyben részesítésül, profetikus attitűd jelentkezik a centrum hibáinak ostromozásakor – ismerősként köszön vissza a különféle környezeti konfliktusokból.

Douglas egyik legfőbb érdeme annak a dichotómiának a fölszámolása, amely a technológiai kockázat megítélésének problémáját a természeti környezet objektív, kalkulálható kockázatait és az individuális észlelés szubjektív elfogultságai között osztja föl. A Douglas-féle kulturális antropológia álláspontja szerint az individuumok szubjektív észlelése és a természettudományok által létrehozott ismeretek között ott húzódik az értékek, a hiedelmek, egyszóval a *kultúra* területe, amely létrehozza azokat az elfogultságokat, előítéleteket, melyek meghatározzák, hogyan is tekintenek egy csoport tagjai az új technológiák társadalmi felhasználására.

A könyv megjelenése óta számos kritika is megfogalmazódott Douglas elméletével – elsősorban kiinduló feltevéseivel – szemben: az egyik irányzat kétségbe vonja, hogy az új technológiák által fölvetett kockázatproblema valóban megragadható volna egy nagyon általános, a kulturális antropológia tudáskészletére és megközelítésmódjára támaszkodó vonatkoztatási keretben. Mások kétségüknek adnak hangot a tekintetben, hogy a kockázat problematikája kapcsán valóban pusztán különböző észlelésekről és értékekről van-e szó, s fölvetik, hogy valószínűleg minden kultúrában létezik az észlelt és a tényleges kockázatok közötti szemantikai megkülönböztetés (Krohn – Krücken 1993).

2.2.4.2. Ulrich Beck elmélete a „kockázat-társadalom” konfliktusairól – a szociológia megközelítésmódja

A társadalom és a technika közötti megváltozott viszonyt a német szociológus, Ulrich Beck némileg civilizáció- és technikakritikai jellegű „*kockázat-társadalom*”-elméletében próbálta összefoglalni az 1980-as évek közepén.³⁸ Beck szerint a nyugati, posztindusztriális társadalmakban történelmi léptékű korszakváltás játszódik le: átalakul a társadalom viszonya a természet és a kultúra azon erőforrásaihoz, melyekre egész létét felépítette. Jelentős mértékben módosul a társadalom beállítódása az önnön maga által létrehozott veszélyekkel és problémákkal kapcsolatban, mivel a modernizálódási folyamat

³⁸ A technikakritika eszmetörténeti vonulata Max Weber óta már hagyományosan jelen van a német társadalomtudományban, társadalomfilozófiában többek között Arnold Gehlen, Herbert Marcuse munkásságában, a frankfurti iskola elméleteiben, Hans Schelsky elméletében a „technikai államról”, Karl Jaspers és Hans Jonas munkásságában.

során szisztematikusan létrehozott katasztrófa-potenciál kvalitatíve más fokú veszélyeztetettséget, bizonytalansági tényezőt jelent, olyat, amely túlnő a társadalom hagyományos biztonságképzelésén, s megkérdőjelezi az addigi társadalmi rend számos alapfeltevését. A modernség – története során először – azzal a ténnyel szembesül, hogy a technológiai fejlődés következményei megsemmisíthetők (Beck 1986).

Ezzel a folyamattal párhuzamosan a kultúra területén is jelentős változások figyelhetők meg: a korábban érvényes, kollektív és csoportspecifikus jelentésforrások (a fejlődésbe vetett hit, az osztálytudat, s vele együtt az osztályok, a család funkciói) eltűnnek, módosulnak, újjáalakulnak (Beck 1986, 1988, 1993). Ezáltal végbemegy egy újfajta individualizálódási folyamat, amelynek során minden definíciós teljesítmény az egyén feladatává válik, ő lesz a jogok és a kötelezettségek hordozója, s egyedül kell szembenéznie az ipari társadalom termelte veszélyekkel, ambivalenciákkal (Beck – Beck-Gernsheim 1993; Szabó 1997: 57).³⁹

Beck átfogó társadalomelméleten belül értelmezte azt a jelenséget, hogy megváltozott a posztindusztriális társadalmak viszonya a tudományos és technikai fejlődés termékeihez, ezek veszélyességéhez, kockázataihoz.⁴⁰ Álláspontja szerint kétfajta modernizálódás létezik: az *egyszerű* és a *reflexív*. Az egyszerű modernizálódás a tradíció racionalizálását jelenti, és a technika által megtestesített racionalitás lineáris növekedése jellemző; a technika a jólét forrása. Beck szerint – akárcsak a bizonytalanság- és veszélykoncepciók társadalmi, kulturális jelentését vizsgáló legtöbb szociológus és antropológus szerint – az európai társadalomtörténet három nagy fázisra bontható: a pre-modern társadalmak nem kalkulálható, nem előrelátható veszélyei, fenyegetései a célracionális ellenőrzés kiépülésével, az életösszefüggések ellenőrizhetővé, kiszámíthatóvá tételével kockázatokká alakulnak át. A modern

³⁹ Többen kritizálták Becket azért, mert rendkívül heterogén jelenségeket (a tradicionális rendi jellegű és az osztályidentitások eltűnése, a tudomány által létrehozott nagytechnológiák megjelenése) sorolt be a „kockázat-társadalom” címszava alá (Bonß 1991). (A „Beck-kritika” néhány jelentősebb tanulmánya a következő: Breuer 1989; Brock 1991; Joas 1988.)

⁴⁰ Némedi Dénes szerint Beck elmélete azért keltett jelentős visszhangot, mert nem szigorú értelemben vett szakmai kérdéseket tárgyal, hanem átfogó szociológiai értelmezést nyújt a társadalom számára, s ezzel olyan tradícióba tartozik, melynek tagjai többek között David Riesman, Kenneth Galbraith, Daniel Bell, Raymond Aron (Némedi 1988: 98). Hasonlóan érvel Krohn és Krücken, akik abban látják Beck fő érdemét, hogy a technikai fejlődés rendkívül heterogén jellegű veszélyeit úgy foglalta össze, hogy a társadalomtudósok mellett a politikusok s a szélesebb közvélemény is kapcsolódni tudott téziseihez (Kroh – Krücken 1993).

társadalom a technikai, tudományos fejlődés, a modernizálódás következményeit kalkulálhatónak, ellenőrizhetőnek tekintette, a fellépő konfliktusokat szabályozhatónak tartotta.

A „modernség modernizálódásával” a modernség rajzolja újjá önmön koordinátáit, s ezzel egy új társadalmi képződmény jött létre, melyet Beck *kockázat-társadalom*nak nevez. A tradicionális bizonyosságok erodálódásával, a célracionális kalkuláció fikcióvá válásával a modern társadalmak kockázat-társadalmakká alakultak át; a történelem során először vált irreálissá a biztonságopció mint a társadalmi cselekvés központi viszonyítási pontja; a kockázat elleni fellépés újabb kockázatokat szül. A kockázat-társadalom kezdete még a megelőző, ipari társadalomba nyúlik vissza: az indusztriális társadalom folyamatos fejlődése, dinamikája, modernizációja olyan társadalmi, politikai, ökológiai és individuális kockázatokat hozott létre, amelyek fokozatosan kivonták magukat a társadalom ellenőrző és biztonsági intézményei alól. A társadalom intézményei képtelenek megküzdeni az új típusú kockázatok által felvetett problémákkal – érvénytelenek a korábbi társadalmi intézkedések, az etikai-jogi alapelvek, kategóriák, a politikai döntések eljárásai –, mivel ezen intézmények egy modernizálódó társadalom termékei, ám időközben elveszítették életvilágbeli alapjukat. Az individuális cselekvések esetében mindez azt jelenti, hogy a célracionális cselekvés előre nem látható, későbbi következményei újra meg újra visszacsempészik a cselekvésekbe a kiszámíthatatlanságot, az áttekinthetetlenséget s az ebből logikusan következő felelősségnélküliséget. A társadalomtudományok számára pedig azzal a következménnyel jár az új helyzet, hogy az „új áttekinthetetlenség” és többértelműség miatt csődöt mondanak az általa használt kategóriák, módszerek.

Ez a helyzet leginkább az ökológiai krízisben fejeződött ki, amely Beck számára nem annyira környezeti, környezetvédelmi problémaként, mint inkább a fejlett, ipari társadalom intézményes válságaként jelenik meg. Míg a modern társadalmak fő kérdése az volt, hogyan oszthatók el *legitim* módon a társadalmilag megtermelt javak, a kockázat-társadalom konfliktusai arról szólnak, hogyan lehetséges a modernizációs folyamatban szisztematikusan előállított veszélyeket, kockázatokat megakadályozni, elhárítani, dramatisálni (Lau 1989; Beck 1993). Noha ezek a konfliktusok különböző szinteken és területeken zajlanak – így például az atomenergia társadalmi felhasználhatóságáról éppúgy folynak viták a politika és a tudomány szférájában, mint a jogi szabályozásban és a tömegkommunikáció médiumaiban⁴¹ –, ám

⁴¹ Peters az „atomenergia-vita” következő „arénáit” különíti el: parlamenti, tudományos, adminisztratív, jogi, tömegkommunikációs (Peters 1993).

az érdekcsoportok összecsapása mindenképpen a nyilvános diskurzus része. A nyilvános diskurzus egyik fő jellegzetessége, hogy erősen szimbolizált formában ugyan, de mégis elosztási harcokról szól, melyet elleplez a szigorúan szakmai érvelés objektivált, önálló logikája. A kockázatviták szimbolikus jellegét jól mutatja az a tény is, hogy e konfliktusok csak a legkritább esetben válnak egy technológia/ipari létesítmény melletti/elleni döntés kizárólagos okává; a tényleges döntéseket a legtöbb esetben mégiscsak gazdasági számítások határozzák meg, ugyanakkor a szimbolikus politika, a döntéslégitímáció szintjén domináns szerep jut e konfliktusoknak.

Wolfgang Bonß az újabb technológiai viták kapcsán „a kockázat- és veszélykonceptió (újra)politizálódásáról” beszél – arról a folyamatról, amelynek során a tiszta kalkuláció helyett a politikai-társadalmi megoldási stratégiák kerülnek előtérbe, s ezekben fontos szerepet kap a *társadalmi kommunikáció*.⁴² A társadalom szintjén az a kérdés fogalmazódik meg, hogy miképpen hozhatók létre és intézményesíthetők a veszély kezelésének azon társadalmi-kulturális formái, melyek szavatolják a szakmailag megfelelő, társadalmilag elfogadott, tartós kockázatészlelést és -ellenőrzést. Mivel a kockázatok esetében mindig valamifajta konstrukcióról van szó, s a bizonytalanság kezelésének pedig léteznek – a mindenkori hatalmi viszonyokkal is összefüggő – alternatívái, ezért az egyes új technológiák, bizonytalansági faktorok kapcsán különböző diskurzusok jönnek létre. A kockázatos/nem kockázatos, a bizonytalanság/bizonyosság közötti határvonal megállapítása minden társadalomban egy többszereplős kommunikatív folyamat eredménye, ahol a résztvevők két fontos kérdésben döntenek: egyrészt diszkurzíve meghatározzák, másrészt konszenzuálisan rögzítik azt, hogy melyek a kézben tartható, felelősséggel vállalható, s így elfogadható kockázatok; vagyis az elkerülhetetlen károk között lesznek olyanok, melyeket még elfogadhatónak definiálnak, s olyanok, amelyeket elutasítanak. Ezekben a vitákban különböző tudományágak, a politika, társadalmi szervezetek, tudományos diskurzusközösségek jelennek meg, mobilizálódnak az egyéni és nyilvános vélemények, ideológiák.

Mivel a későmodern társadalmakban létező magas fokú munkamegosztás mellett, az ipari termelés komplexitása, illetőleg a kockázati rendszerek sajátossága miatt e civilizációs kockázatok okát nem nagyon lehet megnevezni, a nyilvánosságban elkeseredett harc folyik a kockázat fogalmának definíciója körül, hiszen ezeknek a definícióknak valóságkonstituáló jelentése

⁴² „A bizonytalanság problémáját csak az (ön)reflexivitás tudományossá tételével, a kommunikatív dimenziók figyelembevételével, az (újra)politizálás útján lehet ésszerűen feldolgozni” (Bonß 1995: 250).

van⁴³ (Wolf 1988: 164–188). Egy különböző szereplőkkel benépesített térből, egy strukturálatlan cselekvéshalmazból e definíciókon keresztül jön létre a konfliktusvalóság, vagyis az a mód, ahogy maguk az események megjelennek a nyilvánosság előtt. Amelyik csoport felülkerekedik ebben a küzdelemben, az konstruálja meg a „kockázatvalóságot”, s ezzel meghatározza a kockázat által érintett csoport nagyságát, helyét, a következményeket, a kockázat okozóit és a fellépési valószínűséget.

A definíciós harcok nagymértékben függnnek a tudománytól, azaz közvetett módon kerülnek nyilvánosságra; így a viták legfontosabb jellemzője a tudományos érvek jelentős szerepe, melyeket a szereplők szűkös erőforrásként használnak föl saját igazuk alátámasztására. A tudományos információk, eredmények, értékítéletek jelentőségét növeli, hogy a konfliktusok főként technológiai problémák definiálása, a technikai jellegű hatások vizsgálata körül zajlanak, s ráadásul a legtöbb esetben túlságosan nagy „bizonytalansági zóna” övezi az egyes technológiákat, amelyet a tudományos eredmények segítségével lehet ellenőrizhetővé tenni. Így a tudományos kockázat-definíciók – azon túl, hogy közvetlenül vagy közvetett módon meghatározzák a társadalom különböző szereplőinek cselekvési terét – olyan hatalmi erőforrásokat jelenítenek meg, amelyek közvetve/közvetlenül befolyásolják a szereplők játékterét, s ez mindenképpen a hagyományos, mindennapi tudás háttérbe szorulásához vezet.

A viták nem csupán egy-egy konkrét létesítmény hasznáról és kockázatáról folynak, hanem ezen túlmenően, az adott technológia kockázatának problémáján keresztül egészen a társadalmi hatásokig, különböző értékelképzelésekig terjednek, gyakran kibogozhatatlanul összefonódva. A technikai rendszerek biztonságosságáról, kockázatainak társadalmi-kulturális elfogadhatóságáról folyó, erősen ritualizált (Conrad 1986: 455–463) s főként tudományos terminusokban zajló viták tehát lényegi bizonytalanságokat érintenek az alaporientációkat illetően (Evers – Nowotny 1987); a fejlett ipari társadalmak gyakran e viták kapcsán fogalmazzák meg a saját jelenükkel és jövőjükkel kapcsolatos elképzeléseiket, tervezeteiket (Scheuch 1980: 270–296).

⁴³ A definíciók Lau szerint egyebek mellett olyan kérdésekről döntenek, mint az érintett csoport nagysága, lokalizálása, a következmények ideje, az érintett csoport társadalmi-biológiai jegyei, a kockázatot létrehozó csoport ismérvei, nagysága, a veszélyek, katasztrófák fellépésének valószínűsége, a kockázat költségei, a kockázat következményének kvantitatív/kvalitatív jegyei, a kockázatok felvállalásából adódó esélyek, nyereségek, a károk (és okaik) láthatósága, észlelhetősége, a kockázatok individuális kezelésének lehetőségei, a kockázat diszciplináris hozzárendelése meghatározott szakértői csoportokhoz (Lau 1989: 427–428).

Evers ezeket a diskurzusokat „egy társadalom immateriális (s ugyanakkor fölöttébb materiális) önreprodukciójának médiumaként” (Evers 1993) tekinti. A „reflexív modernizálódás korában” (Beck) az új technológiákhoz kapcsolódó bizonytalansági tényezők jelentik a társadalmak előtt álló egyik legnagyobb kihívást, vagy ahogyan Wolfgang Bonß fogalmaz: „a bizonytalanság leküzdésének problematikája a modernizálódott modernség egyik tartósan fennálló problémája” (Bonß 1995: 24).

Beck úgy látja, hogy egy olyan társadalomban is lehet tiltakozni a kockázat ellen, mely naponta hoz létre új veszélyeket, s lehet a kockázatot minimalizálni és racionalizálni. Alapvetően a végbement változásokat (a hatalommegosztás elveinek alkalmazása a technika fejlődésére, a szakértői monopólium felszámolása) figyelembe véve optimista.⁴⁴ Véleménye szerint új, demokratikus elemek épültek be a különféle technológiák kapcsán a politikai döntéshozatalba⁴⁵; olyan kérdések is fölkeltek a nyilvánosság figyelmét, amelyek korábban egyáltalán nem álltak a közérdeklődés középpontjában.

Beck a későbbiek során is erőteljesen foglalkozott a „kockázat-társadalom” elméletével, mégpedig kétfajta megközelítésben: egyrészt – főként az általa szerkesztett *Soziale Welt* című társadalomtudományi folyóirat hasábjain – a kockázat-társadalom elméletén belül számos empirikus tanulmány⁴⁶ létrejöttét segítette, inspirálta, amelyek azt mutatták be, miképpen viszonyul

⁴⁴ Számos kritika utal a becki elképzelés mögött meghúzódó objektivistá történet-filozófiára, amely hisz a történelem teleologikus jelentésében (Bechman 1993).

⁴⁵ Ezzel kapcsolatban Beck a *szubpolitika* fogalmát használja (Beck 1993), amelynek kettős jelentést ad: egyrészt azt a jelenséget érti ezen, hogy a fejlett ipari társadalmakban a technológiai döntések politikai legitimálása nélkül, a politika „küszöbe” alatt zajlanak. Másrészt – és ez a döntőbb vonatkozása – arra az új politikai kultúrára utal, amely lehetővé teszi a modernség ökológiai szempontokat is figyelembe vevő megújítását, s képes arra, hogy a különböző technológiák, technikai/ipari létesítmények kapcsán konszenzust hozzon létre. (A fogalom kritikai tárgyalását lásd Priddat 1991 és Hitzler 1992.)

⁴⁶ Ezekben a munkákban számtalan téma kerül szóba: az új típusú és a régi kockázatok közötti különbségtétel (Lau 1989); az „idővel” összefüggő, sajátos problémák (Hiller 1993; Posner 1990); a technikai rendszerek strukturális tulajdonságainak következményei (Japp 1992, 1996); a különböző technológiákhoz, kockázatokhoz, veszélyekhez kapcsolt eltérő kulturális jelentések (Krohn – Weingart 1986); a tudomány szerepe a konfliktusokban (Bonß 1993; Bonß – Hohlfeld – Kollek 1992, 1994; Daele 1987; Krohn – Weyer 1989; Weingart 1983; Wolf 1988, 1992); a tömegkommunikációs eszközök befolyása (Jung 1989; Peters 1993, 1994); a szakértők tevékenységének értelmezése (Hartmann – Hartmann 1982; Hirtzler 1994; Nowotny 1980, 1982). A témák sokszínűsége mellett a vizsgálat perspektívái is jelentősen különböznek egymástól: a nagyon gyakorlatorientált, a tanácsadást, az egyes konfliktusok feloldását célul kitűző tanulmányok mellett jelen vannak

az 1990-es évek német társadalma a kockázatokhoz, veszélyekhez, s milyen speciális technikákat alkalmaz velük kapcsolatban. Későbbi írásaiban azonban már máshova helyezi kérdések hangsúlyát: elsősorban az általa hol „kockázat-társadalomnak”, hol „második modernségnek”, hol „reflexív modernizálódásnak” nevezett újfajta társadalmi-kulturális képződmény kontúrjainak felvázolásával, társadalomelméleti értelmezésével foglalkozik.⁴⁷

2.2.5. A magyar kutatások

A környezeti veszélyekkel kapcsolatos konfliktusok kutatása Magyarországon az 1970-es évek végén – az 1980-as évek elején kezdődött meg. Főleg a Magyar Tudományos Akadémia Konfliktuskutató Csoportjának keretei között indultak meg olyan vizsgálatok, amelyek a társadalmi kockázatok percepciójával, a különféle veszélyes létesítmények lakossági fogadtatásával, az esetleges ellenállásokkal, az optimális döntési módszerek kialakításával foglalkoztak. E kutatások alapirányultságát döntően két szempont határozta meg: egyrészt az, hogy a nemzetközi, főként angolszász irodalomban ekkor a pszichometrikus paradigma volt az uralkodó, másrészt, hogy az a hazai terület, amelyen először megjelentek az ilyen típusú kérdések, a rendszerelmélet, rendszerkutatás volt.

Az 1980-as években a környezeti veszélyekkel foglalkozó kutatásoknak két nagy, egymással szoros kapcsolatban álló területét lehet elkülöníteni: az egyik inkább az elméleti keretek kialakítását tartotta fontosnak, a másik irányzat pedig konkrét esettanulmányok révén próbálta felderíteni a környezeti konfliktusok alapstruktúráit. Az elméletibb jellegű kérdésfeltevések közül elsősorban a kockázat-összehasonlítással, kockázatpercepcióval foglalkozó kognitív pszichológiai irányzat vetett fel fontos kérdéseket (Engländer – Faragó – Slovic – Fischhoff 1987; Engländer – Czvetkovich 1993; Engländer – Szabó – Slovic 1988). A magyar kutatások elsősorban azt próbálták tisztázni, milyen módon befolyásolja, determinálja a társadalmi környezet a kockázatok észlelését. E célból kultúráközi összehasonlító empirikus vizsgálatokat folytattak, s az amerikai módszerek és eredmények alapján megrajzolták

a kockázatok politikai jellegű szabályozásainak kérdéseit tárgyaló művek (Hiller – Krücken 1997) éppúgy, mint a részproblémákat és -területeket vizsgáló kutatások.

⁴⁷ Külön lehetne tárgyalni azokat a tanulmányokat, köteteket, amelyek a „reflexív” vagy „második” modernség kategóriája alatt születtek meg, többek között Beck, Scott Lash és Anthony Giddens tollából (a *Suhrkamp* kiadó egy önálló sorozatot indított el ezen a címen).

a magyar társadalom kockázattérképét is, illetve kísérletet tettek a két társadalom kockázateszlelésében és értékelésében megfigyelhető azonosságok és különbségek magyarázására.⁴⁸

A főként döntéseméleti gyökerekkel rendelkező, társadalmilag talán érzékenyebb irányzat (Faragó – Vári 1988, 1989; Faragó – Vári – Vecsenyi 1990; Nováky 1989; Vári – Faragó – Vecsenyi 1987; Vári – Vecsenyi 1984; Vári – Vecsenyi – Paprika 1986; Vári 1993; Farkas 1992, 1995, 1996) is több szállal kapcsolódik a kockázatdiskurzushoz. Az empirikus munkák közül kiemelkednek az 1987-es dorogi hulladékégető körüli lakossági tiltakozással (Faragó – Vári – Vecsenyi 1990), az 1987-es a monori-erdei környezetszennyezési konfliktussal (Farkas 1992: 94–101) foglalkozó esettanulmányok. A konfliktusok egyik fő problémájaként az információval való rendelkezést, ellátottságot/ellátatlanságot írják le: a „telepítési-konfliktusok” nem is jöttek volna létre, ha a helyi lakosság, a társadalom elegendő információval rendelkezett volna a telepítés helyéről, körülményeiről, feltételeiről. Mivel – különféle okok miatt – nem álltak rendelkezésre az e kérdésekre vonatkozó információk, ezért a tudás hiányát bizonytalan elképzelésekkel, hiedelmekkel pótolták.

Az 1980-as évekbeli magyarországi konfliktus- és kockázatelméleti kutatások egyik összefoglaló szintézise a három szerző – Faragó Klára, Vári Anna, Vecsenyi János – által jegyzett, s 1990-ben a Magyar Közvélemény-kutató Intézet révén kiadott *Csak ne az én kertembe! Konfliktus a dorogi veszélyeshulladék-égető körül* című tanulmánygyűjtemény. A könyv egy konkrét ügy – a dorogi veszélyeshulladék-égető körül 1987-ben kirobbant konfliktus – kapcsán mutatja be azokat a módszereket és elméleteket, melyeket ez a főként döntéseméleti, illetőleg kognitív pszichológiai irányzat alkalmasnak tart az ilyen típusú környezeti problémák (az ún. hulladékkonfliktusok) leírására és értelmezésére. A könyv középpontjában több szempontból is a *döntés* fogalma áll: a bemutatott konfliktushelyzet egy döntés következtében alakult ki, és az elemzők többfordulós döntési folyamatként közelítették meg az eseményeket, az elemzés tárgyává téve a döntés támogatását (Faragó – Vári – Vecsenyi 1990: 29).

⁴⁸ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a felmérések az 1980-as évek közepén-végén történtek, s nyilvánvaló, hogy az azóta eltelt idő, s mindenekelőtt a politikai és társadalmi változások alapvető módosulásokat hoztak ezen a téren is.

3. A konfliktus előtörténete

Az ófalui nukleáris hulladék-tároló körüli konfliktus kezdetét a különböző szereplők általában 1987 tavaszára teszik. Az események valóban ettől az időponttól sűrűsödtek annyira össze, hogy a konfliktus csúcspontjának számító időintervallumokban – 1988 tavaszán és őszén, illetőleg 1989 tavaszán – voltak olyan időszakok, amikor szinte minden nap történt az ügyben valamilyen fontos, a nyilvánosságot is érdeklő fejlemény. Ugyanakkor a konfliktus ezen lehatárolása, e szilárd időbeli koordináták kijelölése inkább a narrációk szintjén megjelenő – s inkább maguknak a narrációknak a strukturálásában fontos szerepet játszó –, s nem az események ’tényleges menetét’ tükröző fejlemény, hiszen a konfliktusnak egy hosszadalmas, több évtizedet felölelő előtörténete van.

Éppen ezért a jelen fejezetben tárgyalt események nem rendelkeznek egy szilárdan körülírható, megragadható *kiindulóponttal*; hiszen az atomtemető, az atomerőmű problémája már az 1960-as évektől kezdve jelen volt a szakmai jellegű nyilvánosság különböző szintjein. Az államigazgatás területén pedig már az 1970-es évektől kezdve léteztek különböző – gyakran inkoherens és egymással inkonzisztens – koncepciók a nukleáris hulladék-tárolóról, a megvalósítás lehetséges útjairól. Az ófalui helyszín – a Mecsek-hegység, illetőleg a Mórággyi-rög területének – kutatása, az előzetes engedélyeztetési eljárások elindítása kerek egy évtizeddel a konfliktus mindenki számára látható kirobbanása előtt, már 1977-ben megkezdődött.

Természetesen nem célokom a kezdet kezdetétől, lépésről lépésre rekonstruálni, milyen koncepciók léteztek a nukleáris energia felhasználásáról, az atomenergia szerepéről, az atomerőmű társadalmi elfogadottságáról az államszocializmus fél-nyilvános szakmai-államigazgatósági nyilvánosságában, hiszen e kérdéskör bemutatása szétfeszítené a fejezet kereteit. Számomra csupán annyiban érdekesek és fontosak ezen időszak eseményei, amennyiben meghatározták a későbbi cselekvések pályáit, a történések logikáját. Létrejöttek például a későbbiekben alkalmazott probléma-konceptualizációk, problémamegoldó sémák előképei. A konfliktus szereplői számára többnyire – teljesen láthatatlanul – az ebben a fázisban megfogalmazott (vagy inkább: megfogalmazódott) elképzelések jelentették azokat a kereteket, amelyek között ők egyáltalán gondolkodhattak, cselekedhettek.

A konfliktus szereplőinek többsége már jóval az ófalui események előtt kapcsolatba került valamilyen formában egymással és az atomtemető ügyével, s e viszony milyensége nagymértékben meghatározta a konfliktus során

tanúsított beállítódásaikat, attitűdjeiket. Így a szereplők „habitusában” régebbi sérelmek, konfliktusok idő által alig elfedett emlékeivel találkozhatunk. Ha Helga Nowotny egy barokk színjátékhoz hasonlítja az 1978-as osztrák atomenergia-vitát (Nowotny 1979: 24–28), akkor az ófalui események kapcsán talán nem túlságosan merész az „eposzi” jelző használata. A konfliktus előtörténetében mint egy eposzi seregszemlében vonulnak fel a szereplők, azonnal tapinthatókká válnak a közöttük régtől, szinte mitikus időktől fogva fennálló ellentétek, megismerkedhetünk az összecsapások állandó színtereivel, továbbá azokkal az eszközökkel is, amelyekkel időről időre megkísérelték ezen ellentétek feloldását, vagy saját érdekeik érvényesítését. Az atomtemető körüli eseménysor strukturálisan is hasonlít az eposzokban olvasható történetekre, hiszen – akárcsak ott – a szereplők beállítódása, attitűdje itt is eleve adottnak tűnik, s a későbbiek folyamán sem (vagy csak csekély mértékben) változik meg.

Az atomhulladék-tároló elhelyezésének problémája egy már eleve strukturált térben jelent meg, ám erről a térről – mivel nem a nyilvánosság előtt zajló események alakították ki körvonalait – meglehetősen kevés információ állt rendelkezésre; különböző pletykák és történetek keringenek vitákról, összecsapásokról, különalkukról. Rengeteg, korábban elhelyezett „akna” nehezítette „jó”, „körültekintő”, a konfliktus megoldását elősegítő cselekvések végrehajtását. A konfliktus szereplői számára nem léteztek jól definiált szabályrendszerek, így cselekvéseik adekvátságát nem a – valójában nem létező – szabályok betartása biztosította, hanem az, hogy mennyire jól vagy rosszul értesültek a különböző háttér-információkról.

A konfliktus e szakaszában zajló eseményeket determinálta az a körülmény, hogy a konfliktus *helyszín*eként a nyilvánosság előtt zárt minisztériumi megbeszélések, tárcaközi egyeztetések, nagyvállalati értekezletek szolgáltak, s ennek megfelelően a konfliktusnak ebben a részében a hulladéktárolóval kapcsolatba kerülő szereplők nagy része is vagy valamelyik a területen működő nagyvállalat alkalmazottja (PAV, ERŐTER, ERBE), vagy az államigazgatás, a tanácsi közigazgatás különböző szintjein dolgozó hivatalnok volt.¹

E szakasz *zárópontját* részben az 1987 kora tavaszán a PAV által szervezett belső rendezvények jelentették, ahol a lokális közösség jelenlévő képviselői először szerezhettek tudomást a PAV szándékairól. Innentől kezdve a konfliktus kilépett a szakmai/államigazgatási szint fél-nyilvános szférájá-

¹ Országos Atomenergiái Bizottság, Ipari Minisztérium, Egészségügyi Minisztérium, Baranya Megyei Tanács, Tolna Megyei Tanács, Feked-Vémémedi Tanács, Magyaregregyi Tanács.

ból, s tett szert – a tömegkommunikációs eszközök tevékenységének is köszönhetően – helyi, majd országos nyilvánosságra.

Természetesen az a tény, hogy ebben a fejezetben voltaképpen egy fél-nyilvános szférában zajló eseményeket, történéseket kell rekonstruálnunk, sajátos módszertani következményekkel is járt: a kutatás során rendkívül nehéz volt hozzáférni a különböző dokumentumokhoz, a megbeszélésekről nem minden esetben készültek jegyzőkönyvek, a tömegkommunikáció gyakorlatilag egyáltalán nem tudósított ezekről a vitákról. Ezért elsősorban azokra az interjúkra támaszkodhatok, melyeket a szereplőkkel főként 1992-ben, 1993-ban készítettem, de nagy segítséget jelentettek a Paksi Atomerőmű Vállalattal foglalkozó szociográfiák,² felmérések³ elemzése, akárcsak az Atomerőmű archívumában végzett kutatómunka.⁴

Ez a fejezet bemutatja, milyen dimenziók mentén írható le az a kontextus, amelyben az atomhulladék-tároló problémája megjelenik, hogyan jellemezhető a konfliktus szereplőinek „előélete”, illetőleg, melyek voltak az ófalui eseményeket közvetlenül megelőző összeütközések, viták. Mindennek kettős célja van: egyrészt így vázolható fel a konfliktus előtti tér, mint egy sajátos koordinátarendszer, amelyben a későbbi események értelmet és jelentést nyernek, másrészt jól láthatóvá válik, hogy azok a beállítódások, viszonyulások, koncepciók, amelyek az ófalui konfliktusban a szereplők számára „adottként”, „megváltoztathatatlanként” jelentek meg, a valóságban egy időbeli folyamat eredményeként jöttek létre.

Mindezek előtt azonban szükséges inkább csak vázlatosan bemutatni azt az általánosabb kulturális-társadalmi kontextust, amelyben a nukleáris hulladék-temető problémája elhelyezkedik; miképpen jelenik meg az atomenergia problematikája a társadalmi diskurzusban, hogyan válik az 1980-as évek elejétől a környezeti konfliktusok egyik fő színterévé a fejlett ipari társadalmakban, illetve az államszocialista Magyarországon.

² Az atomerőmű megszületése körüli problémákat, feszültségeket, érdeksérelmeket jól mutatják be a helyszínen gyűjtött anyagokra, az egykorú beszámolókra, jelentésekre támaszkodó, újságírók tollából származó szociográfiák: Vicsék 1986; Hazafi 1988.

³ Több szociológiai kutatás is történt az 1980-as években a Paksi Atomerőműben, amelyek főként a város és a vállalat körüli éles konfliktust járták körül, de fontos adalékokat szolgáltatottak az Atomerőmű szervezetszociológiai sajátosságainak megvilágításához. (Albert 1989)

⁴ Fontos, forrásértékű kiadvány az atomerőmű egykori kormánybiztosának, Szabó Benjáminnak 2004-ben megjelent monumentális könyve, amely számos forrásértékű, levéltári dokumentumot közöl, főleg erről a korszakról. (Szabó 2004)

3.1. Az atomenergia és a társadalmi környezet

3.1.1. Az atomenergia problematikája a nyilvános diskurzusban

Az atomenergia elleni tiltakozás a fejlett ipari társadalmakban folyamatosan jelenlévő társadalmi aktivitás, a társadalmi kommunikáció kiemelkedő színtere, a társadalmi konfliktusok 'kihordásának' egyik fő helyszíne. Egyetlen más technológiával szemben sem fogalmazódott meg annyi ellenérv, kritika: az atomenergiáról mindenki rendelkezik valamilyen – többnyire elítélő – véleménnyel, sőt, a nukleáris ipar elleni küzdelem képes a közvélemény mozgósítására, a tömegkommunikáció figyelmének felkeltésére és érdeklődésének fenntartására. Helga Gerndt szerint az atomenergia-ipar a mindennapok részévé vált, s akárcsak a technika, az emberi kultúra alkotórészeként ragadható meg.⁵

A nyilvánosság e kitartó és permanens figyelme, az atomenergia látszólagos 'örök aktualitása' számos okra vezethető vissza, amelyek közül főként két tényező emelhető ki (Peters 1991: 122):

a) *komplexitás*: az atomenergia-tematika rendkívül komplex jelenség, ezért az atomenergia számos vonatkozásban tematizálódhat a társadalmi diskurzus tárgyaként; (az egyes létesítményekkel kapcsolatos konkrét kérdésektől kezdve az energiapolitikán keresztül, társadalmi fejlődésre vonatkozó társadalomfilozófiai kérdésekig bezárólag; az atomenergiával kapcsolatban mindenfajta kockázat bírálható, kritizálható)

b) *időtényező*: a hosszadalmas döntési, tervezési és kivitelezési munkálatok miatt az atomtechnológiai létesítmények a társadalmi kommunikáció kiapadhatatlan forrásaként szolgálhatnak.

Ugyanakkor ebben az esetben sem árt az óvatos fogalmazás: korántsem biztos például, hogy az atomenergia megítélése teljesen homogén és invariáns beállítódást takar. Az atomenergia iránti nyilvános érdeklődés a fejlett ipari társadalmakban igen érdekesen átalakult, s megváltozott az utóbbi 25–30 évben:⁶ egy felfelé ívelő, majd egy tetőpont elérése után újra meredeken csökkenő pályát leíró görbével jellemezhető.

Az 1970-es években az atomenergia társadalmi megítélése, elfogadottsága egy relatívan felfelé ívelő szakaszban volt, erre az időszakra már oldó-

⁵ „Nem kellene-e a jelenorientált személetmódnak megfelelően –, amely számol az empirikus kultúratudomány kiterjesztett perspektívájával – a nukleáris ipart a »mindennapi kultúrához« sorolni, hiszen Európában közel 200 atomerőmű befolyásolja a lakosság életét és életmódját?» (Gerndt 1992: 157)

⁶ A kérdés részletes tárgyalása, német példákon történő bemutatása: Peters 1991.

dott a társadalom széles köreiben az 1950-es években még igencsak jelenlevő asszociációs lánc, értelmezési keret, amely az atomenergiához rögtön a háborús felhasználást, az atombomba pusztító erejét kapcsolta hozzá, s éppen ezért rendkívül negatív reakciókat váltott ki. Az atomenergia társadalmi jelentésének megváltozásához, felértékelődéséhez éppúgy hozzájárult az 1973-as olajválság okozta megrázkódtatás, mint az a tény, hogy a környezeti problémák ekkoriban viszonylag periférikus helyet foglaltak el a társadalmi kommunikáció témái között. A tendencia az 1980-as évek közepén fordult meg, amikor az atomenergia társadalmi elfogadottsága újra az 1950-es évekbeli szintre süllyedt. A fordulóponthoz egyértelműen a csernobili atomerőmű balesete jelentette.⁷ Csernobil döntő jelentősége abban rejlett, hogy nem csupán egyes társadalmi csoportokat érintett, hanem viszonylag hosszú időn – legalább egy hónapon keresztül – folyamatosan a társadalmi kommunikáció központi témájaként a társadalom egészének vonatkozásában alakította át a nukleáris energia képét, fogalmát, koncepcióját, s tette érzékennyé az embereket az ilyesfajta – láthatatlan, távolból származó, hosszú időtartamot felölelő – veszélyek iránt. Csernobil – azon túl, hogy egyfajta szimbólummá nőtte ki magát⁸ – alapvetően megváltoztatta a társadalom kommunikációs klímáját is: új szorongásokat, félelmeket hozott mozgásba, átstrukturálta a társadalmi konfliktusok szerkezetét.

Ezzel a változással, az atomenergia egyre növekvő társadalmi elutasításával a pszichológiai indíttatású kockázatkutatáson belül számos tanulmány foglalkozott. Egy klasszikussá vált írásukban Jungerman és Slovic a következő négy okra vezetik vissza azt a népszerűségnek mind nagyobb hányadában elterjedt, kritikus beállítódást, mely a nukleáris energia hasznát relatíve csekélynek, kockázatát elfogadhatatlanul magasnak tartja (Jungerman – Slovic 1993: 196):

a) a tömegkommunikáció szintje: a hír-médiumok valósága és a dramatizáló hangú beszámolóik;

b) egy sajátos asszociációs lánc: az atomenergia és az atomfegyverkezés összekapcsolása;

⁷ Magával a csernobili eseményekkel, s ezek társadalmi-kulturális hatásával könyvtárnyi irodalom foglalkozik, itt csupán két, számunkra releváns irodalmat emelek ki: Hennen – Peters 1990; Krohn – Weingart 1986.

⁸ Gerndt összegyűjtötte a fogalom szimbólumtartalmát: „Az atomenergia uralhatatlanságának szimbóluma, de ugyanakkor szimbóluma a politikusok, a gazdasági menedzserek, a tudományos szakértők felszínességének, sőt: az emberi hübrisz szimbóluma is, a mai és a holnap élet hiányzó becsületének” (Gerndt 1992: 159).

c) az államigazgatási szint: az államigazgatás, az ipar képviselői sok esetben elveszítették szavahihetőségüket,

d) az életmód/életvitel szintje: megnőtt a jövő generációra gyakorolt hatások iránti fogékonyság, az ellenőrzés igénye is megjelent.

Egy másik értelemben is érdemes óvatosan fogalmazni, s bizonyos distinkciókat megtenni, így el kell választani egymástól a közvélemény és a tömegkommunikációs reprezentációk szintjét: korántsem biztos ugyanis, hogy a közvélemény beállítódása a nukleáris energiához, az atomenergetikai létesítményekhez olyannyira egyértelműen elutasító, ahogyan ezt a tömegkommunikációs eszközök sugallták. Így az 1980-as évek végén Németországban végzett *közvélemény-kutatások* eredménye a nukleáris energia vonatkozásában egyfajta „normál-eloszlást” mutatott (Peters 1991): a megkérdezettek többsége közbülső pozíciót foglalt el az atomenergiával kapcsolatban, nem tartozott abba a táborba, amely kifejezetten ellene foglal állást, sem a másik csoportba, amelyik mellette érvelt; csak egy relatíve kis részük állt a skála extrém végpontjain.

Ezzel szemben az újságok, folyóiratok *tartalomelemzése* (Peters 1991) másról tanúskodik: ezek a kutatások egyrészt megállapították, hogy a tömegkommunikáció tevékenysége következtében a nyilvánosság számára újra és újra tematizálódik az atomenergia problémája, kockázata, veszélyessége. Ez a hatásmechanizmus valójában nem más, mint egyfajta kommunikációs spirál, avagy egy mindig jelen lévő visszacsatolási-effektus: mivel az atomenergia problémái iránt jelentős nyilvános érdeklődés mutatkozott, ezért a tömegkommunikáció minden kis hírt (melyek más technológia esetén semifajta érdeklődést nem váltanának ki) azonnal megjelentetett, nyilvánosságra hozott. Másrészt a tömegkommunikációs eszközök sokkal erősebben kiemelték az extrém pozíciókat, a jelentős eltéréseket, amiből aztán könnyen támadhatott az a benyomás, hogy az atomenergia területén a nyilvános vita, a társadalmi kommunikáció erősen polarizálja a részt vevő feleket. Ennek kettős következménye van: a vita megfigyelőjének szempontjából a polarizáltság hasznos, hiszen a két oldal kölcsönösen ellenőrzi a másikat, felfedi a másik argumentációjának gyengeségeit. Ugyanakkor a vita résztvevőjének szempontjából ez az erősen dichotomizált gondolkodásmód káros, megnehezíti magát a kommunikációt, lehetetlenné teszi a kompromisszumkeresést.

3.1.2. Az atomtemetők (nukleáris hulladék-tárolók) problémája

Az atomenergia társadalmi elfogadottsága kapcsán az 1980-as években érdekes tendencia volt megfigyelhető: egyre gyakrabban szolgálnak különböző regionális hulladéktárolók, izotóptemetők az atomenergia elleni tiltakozások terepeként. Azaz az atomenergia-elleni harc színterét nem kizárólag az atomerőművek jelentették, legalább hasonló intenzitású viták kezdődtek a hulladéktárolók körül is. Milyen társadalmi-kulturális okok álltak e jelenség mögött; milyen jelentések kapcsolódtak a nukleáris hulladék-tárolókhoz, amelyek ilyen erőteljes ellenállást váltottak ki a társadalom tagjaiban? Számos társadalmi-kulturális okra visszavezethető jelenséggel állunk szemben, amit feltétlenül érdemes néhány – társadalmi, technikai/technológiai és szimbolikus – aspektusból megvilágítani.

A változás legfőbb oka a biztonsági kérdések, kockázat-problémák előtérbe kerülésén, a társadalmi érzékenység megváltozásán túl főleg az *időtényező*ben kereshető. Míg az atomerőművek üzembe helyezésekor, az 1970-es években az atomenergia társadalmi megítélése sokkal pozitívabb volt, ezért nem váltottak ki látványos tiltakozóakciókat, addig a járulékos beruházásnak tekintett, s a későbbiek során elhatározott atomtemetők megépítése nagyrészt már Csernobil utánra, az atomenergia-ellenes beállítódás megerősödésére volt tehető. S mivel az atomerőművek üzembe helyezése is megtorpan, s így nem irritálta a társadalmi érzékenységet, ezért a nukleáris energiára vonatkozó összes negatív ítélet magára az atomtemetőre irányult. Ezt támasztotta alá a *Szonda Ipsos* közvélemény-kutató cég 1992-ben Magyarországon készített reprezentatív felmérése az atomenergia társadalmi elfogadottságáról. Az atomtemető ügyével hivatalból foglalkozókat is meglepő eredmény szerint a megkérdezettek 30%-a aktívan ellenezné, ha lakókörnyezetébe atomerőművet terveznének, ám atomhulladék-tároló esetében ez a szám 80% fölélt lenne. E felmérésből az is jól látszik, hogy az atomerőmű – noha sokkal veszélyesebb fizikai-kémiai folyamatok színhelye, az ott felhasznált technológiát tekintetbe véve sokkal „veszélyesebb üzem” – mégis nagyobb társadalmi elfogadottsággal rendelkezik, kevésbé gondolják nyugtalanítóknak, elutasítandónak, mint az atomhulladék-tárolót⁹ (Faragó – Juhász – Solymosi – Tölgyesi – Vári 1990).

⁹ Számos kérdés felvetődik ezzel kapcsolatban: miképpen lehetséges, hogy Pakson az atomerőművet úgyszólván mindenfajta társadalmi tiltakozás nélkül felépítették, miközben a kisebb kockázatot jelentő atomhulladék-tároló ügyében nem alakult ki igazából konszenzus. Csak a naptárra kell pillantani, mondják mások, hogy megértjük a különbséget: az 1970-es évek közepén mindenfajta – lokális indíttatású, vagy

Az atomtemetők, kiegészítő létesítmények előtérbe kerülésének, problematizálásuknak egyik fontos oka abban kereshető, hogy az atomerőművek esetében létezik egy többé-kevésbé ismert és uralt *technológia*, s ennek van valamifajta *végterméke* a villamos energia formájában. Ezzel szemben az atomhulladék-tároló esetében jelen pillanatban nem áll rendelkezésünkre olyan technológia, amellyel a kiégett fűtőelemek hasznosíthatóak, feldolgozhatóak lennének, legfeljebb reménykedni lehet abban, hogy az utódok a technikai fejlődés egy magasabb szintjén képesek lesznek a problémával megbirkózni; azért is kell addig tárolókban őrizni az elemeket. Az alacsony aktivitású anyagok esetében másrészt az is gondot okoz, hogy egy olyan veszélyes létesítményt kell a lakosságnak elfogadni, amelynek semmifajta kézzel fogható haszna nincs, nem teremt igazából munkahelyeket sem, s ahol az egyetlen esemény, ami történik, az, hogy a nukleáris anyag veszélyessége fokozatosan csökken.

Az atomtemetőkkel szemben mindig megfogalmazódik az az érv is, hogy míg az atomerőművek potenciális előnyeit az egész ország élvezi, addig a hátrányokat egy kis terület lakosságának kell viselnie. Ebből következőleg az atomtemetők elleni küzdelem sokkal inkább az érintett régióban megy végbe, általában a helyi politika keretei között történik.

Szorosan ide kapcsolódik a *hulladék-kérdés* előtérbe kerülése: az a probléma, hogy mi lesz azokkal az anyagokkal, melyek különböző technológiák alkalmazásának következményeként jönnek létre, ugyanakkor a környezetüket jelentős módon megterhelik. Martin Scharfe több tanulmányában is foglalkozott a hulladék-probléma és a kultúra összefüggésével, a „hulladék-tájak” létrejöttével, és megfogalmazta egy új diszciplína – a „hulladék etnográfija” – alapvonásait, amely azért fontos, „mert kultúránk egyik fő problémája már nem az előállítás, a megcsinálás, hanem az előállított dolog megsemmisítése” (Scharfe 1994: 283).

Az atomenergiához, atomerőművekhez fűződő társadalmi beállítódások is szoros összefüggésben állnak a „hulladék-fogalomhoz” kapcsolódó kulturális jelentésekkel, s ez a pont – s ezt a tiltakozó mozgalmak nagyon korán

országos szintű – társadalmi tiltakozási kísérlet rendőrségi ügyként végződött volna, míg az 1980-as évek közepétől az államszocializmus politikai rendszere fokozatosan elveszítette legitimitását, s egy légüres térbe kerülve nem tudott érdemleges ellenállást kifejtteni a tiltakozásokkal szemben. Ám ez megint nem ad magyarázatot arra a tényre, hogy időközben (1997-ben) Pakson minimális ellenállás mellett elfogadtak, felépítettek és átadtak egy újabb, s a hulladéktemetőnél megintcsak nagyságrendekkel veszélyesebb létesítményt, a kiégett fűtőelemek ideiglenes elhelyezését szolgáló tárolót. (Erről részletesen: Vári 1996.)

felismerték – az egész atomenergetika legneuralgikusabb része. A termelés és a fogyasztás során keletkező hulladékok csökkentését, s mind teljesebb körű újrafeldolgozásukat preferáló társadalmi-kulturális horizont előtt az atomenergia nagyon rossz megítélést kap: maguk az atomerőművek is nem feldolgozható, ugyanakkor nagyon veszélyes hulladékká válnak pár évtizedes üzemidejük lejáta után, az atomhulladék-tárolókban pedig nem történik semmi más, mint e hulladékok „féken tartása”.

Ulrich Beck, aki 1986-ben megjelent *Risikogesellschaft* című művében alapvetően újragondolta a későmodern társadalmak és a magasan fejlett technika közötti viszonyt, azt a megjegyzést teszi, hogy az úgynevezett „új típusú” – például az atomenergiához kapcsolódó – kockázatok egyik lényeges eleme, hogy kivonják magukat az észlelésből; veszélyességük, kockázatoságuk csak közvetve, a tudományon keresztül érzékelhető (Beck 1986). Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan – s erre többek között C. Lau mutatott rá – „meghatározott kockázat-definíciók azonban lehetővé teszik a kockázatok okainak és következményeinek szimbolikus azonosítását (egy atomreaktor vagy atomtemető építményének szubsztanciáját), amely a tiltakozó megmozdulások kiindulópontjaként szolgálhat” (Lau 1989: 348). Az atomtemetők azért válhattak az 1980-as években az atomenergia-ellenes viták egyik fő terepévé, mert itt valamilyen – félelmetes – formában láthatóvá válik, megjelenik maga az „anyag”, ami ellen küzdenek. Ez a legnyitottabb – társadalmilag leginkább megközelíthető – része az egész atomenergetikai folyamatnak, amit nem lehet a szigorúan őrzött atomerőműn belülre zárni. Amíg az atomerőművek jól elzárt és őrzött területe az abszolút titok, a láthatatlanság, a társadalmon kívüliség birodalmához tartozik,¹⁰ addig az atomtemető – illetőleg az oda vezető szállítási útvonal – az a hely, ahol a társadalom közvetlen kapcsolatba kerülhet az atomenergiával.

3.2. Az atomtemető és a társadalmi környezet az államszocializmus Magyarországon

Az atomhulladék-tároló problémája Magyarországon egy eleve determinált kontextusban bukkant fel; már létezett és működött az országban egy

¹⁰ Valószínűleg egyébként itt kell keresnünk annak az okát is, hogy az atomerőművön belül épített paksi átmeneti tárolót –, amely azért a tervezett ófalui létesítménynél sokkal veszélyesebb anyagokat fogad be – gyakorlatilag jelentősebb társadalmi ellenállás nélkül sikerült elfogadtatni.

atomerőmű, melynek alapkövetésénél világos volt, hogy hulladékot fog termelni, amivel valamit kezdeni kell. Ennek ellenére nagyon sokáig semmi nem történt a hulladékprobléma megoldása érdekében, hiszen magának az erőműnek a befejezése is meghaladta az ország teherbíró képességét; évekre félbe is kellett hagyni az építkezést, s a későbbiekben is csak jelentős csúszásokkal, külön kormánybiztos kinevezése mellett tudták az első blokkot üzembe helyezni 1982. december 28-án. Ilyen körülmények között az atomhulladék-tároló ügye az 1980-as évek elejéig, közepéig kevés figyelmet kapott. Ott szerepelt valahol a periférián, a „még majd valamikor” megoldandó feladatok között; olyan járulékos beruházásnak tekintették, amelyet valamikor meg kell építeni. A PAV számára sokkal fontosabb volt a vállalatbirodalom kiépítése, másrészt a lényeg a „termelő beruházás”, a III-IV. blokk átvétele, az atomtemető gondja csak sokadik a sorban, nem rendelkezett igazán komoly presztízzsel a PAV döntéshozói előtt.

Ugyanakkor ebből a perspektívából válik igazából érthetővé az a hulladék-tároló telepítését ellenzők által hangoztatott érv, miszerint arról a kérdéstről, legyen-e, s hol legyen atomhulladék-tároló, csak egy szélesebb kontextusban van értelme beszélni; ami nem más, mint az atomenergia, az atomerőmű problematikája. A konfliktus során mindvégig jelen volt egy olyan – igaz, nagyon vékony – hang, mely arra próbálta rávenni a vita két oldalán a résztvevőket, hogy ne csupán egy Ófalu/nem Ófalu dichotómián keresztül definiálják a konfliktus valóságát, hanem egy szélesebb értelemben vitassák meg a jelenlegi helyzetet, s kapcsolják be a diskurzusba az egész *atomipar társadalmi elfogadottságának*, hasznosságának a kérdéskörét. Ez a vita végül is elmaradt, s mindmáig lefolytatatlan; mindkét fél – különböző okokból – úgy gondolta, inkább a dichotomizált (igen/nem; Ófalu vs. bármi, csak ne Ófalu) problémafelvetést és -megoldást kell előnyben részesíteni.

A konfliktus hátterében, horizontján ugyanakkor megjelentek ezek a nem-tematizált „alapelvek”; tudniillik az a kérdés, hogyan viszonyul a magyar társadalom az egész atomiparhoz, az atomenergiához. Pontosán az Ófalu-ügy kapcsán érhető tetten, hogy az atomerőmű létesítésének kérdése – teljesen nyilvánvaló politikai, s kicsit rejtettebb társadalmi okok miatt – a 1960-as évek végén – az 1970-es évek elején igazából nem lett megvitatva: a hatvanas évek közepén a pártvezetés egyszerűen elhatározta, hogy az ország atomerőművel elégíti ki a villamosenergia-szükségletének jó részét, 1966. december 28-án megkötötték a Szovjetunióval a kormányközi szerződést, majd megépítették az erőművet¹¹

¹¹ Az építkezés több évtizedes – leállásokkal és újraindulásokkal, késésekkel tarkított – folyamatáról adatgazdag, jól dokumentált beszámólót nyújt: Szabó 2004.

(Vicsek 1986). A beruházásról – főleg az 1975-ös újraindítása után – a nyilvánosság felé olyan képet közvetítettek, miszerint az nem pusztán egy építkezés, hanem egy hatalmas modernizációs ugrás lehetősége, illetőleg esély arra, hogy az 1970-es évekbeli olajárrobbanás utáni energiaproblémából az ország önállóan, másoktól függetlenül kerüljön ki. Erről a beállítódásról tanúskodik az ekkor készült *Kenguru* című film¹² is, amely egy szintén ekkor jelentkező problémával, a – „galeri” fogalommal kriminalizált – ifjúsági szubkultúrával foglalkozik. A film pozitív hőse, egy fiatal teherautósófőr, aki ugyanúgy él, mint egy galeri-tag, farmert hord, hosszú haja van, rockzenét hallgat, s egy sajátos csoportnyelvet beszél, ám ő mégis az ország legjelentősebb beruházásához szállít különböző anyagokat, s ámulva hallgatja a mérnökök elbeszélését az atomerőmű működésmódjáról. Ifjúság, modernizáció, atomerőmű – ezek a fogalmak összekapcsolódtak.

Ugyanakkor, bő egy évtizeddel ezután, már kritikus hangok is megjelentek az állami nagyberuházások kapcsán: a nagymarosi vízlépcső, az ún. eocénprogram,¹³ s a példák még sorolhatóak volnának. Az atomenergiával – veszélyességével, gazdaságosságával – kapcsolatban is ekkor fogalmazódnak meg az egyelőre nagyon óvatos kételyek, ám ezek mindig a nukleáris hulladék-temetőhöz kapcsolódva vetődtek fel; ezért a hulladéktározó körüli összezapás kicsit úgy is értelmezhető, mint egyfajta kísérlet az 1970-es években elmaradt vita lefolytatására. Ám a kritika most sem a Paksi Atomerőműre vonatkozott közvetlenül (noha léteznek figyelemre méltó kivételek, amelyek az új reaktortípus kifejlesztését, a balesetek kérdéskörét firtatták), hanem az atomipart támadva mindig a hulladéktemetőről, a hulladék elhelyezés veszélyességéről, nehézségeiről beszélt. A nyilvánosságban szélteben-hosszában tárgyalt és vitatott nukleáris hulladék-temető az 1980-as évek végén Magyarországon is mintegy magába olvasztotta az atomerőmű jelentését, s egy szimbolikus dimenzióban ez jelenítette meg a társadalom számára az atomipart.

¹² Rendezte: Zsombolyai János (1975).

¹³ Az 1970-es évek közepétől Magyarországon a szénbányászat reneszánszát élte, mivel ebben az időszakban dinamikusan fejlődött a gazdaság, a bruttó hazai termék évi átlagban 6,3%-kal, a villamos energia felhasználás pedig 6,8%-kal növekedett. Így az olajválság és a gazdaság dinamikus növekedése együttesen nagyszabású szénbányászati fejlesztési programokat – az ún. Eocén és Liász-program – indított el. 1980. április 16-án nyitott a nagy bányafejlesztési program első befejezett új beruházása, a márkushegyi bánya. Ezek a beruházások azonban mennyiségi szemlélet büvkörében élve már induláskor magukban hordozták a kudarc lehetőségét.

3.2.1. A szervezeti tér kialakulása

Az erőművet körülvevő szervezeti térben jelentős változások történtek az 1970-es évek közepétől, amelyek erőteljesen rányomták a bélyegüket a PAV-nak az ófalui konfliktusban tanúsított magatartására. A szervezeti változások, átrendeződések – noha jóval az ófalui konfliktus előtt játszódtak le – ám mégis kijelöltek a szereplők számára egy meghatározott mozgásteret, illetve „felszerelték” őket egyfajta kulturális tudással, amelyet később, éles helyzetekben mozgósíthattak.¹⁴

A kezdet kezdetén, az építkezés idején három nagyobb szervezet, vállalat dolgozott az atomerőmű körül: az ERŐTERV (Erőmű és Hálózattervező Vállalat), amely generáltervezőként a szovjet tervek fogadásával és magyar adaptációjával, a KGST-kooperáció összehangolásával foglalkozott, az ERBE (Erőmű Beruházó Vállalat), amely a beruházást végezte, s az 1976-ban létrehozott PAV (Paksi Atomerőmű Vállalat), amely mint legkisebb a három közül, az üzemeltetésre készült.

A PAV megalakulásakor nagyon kicsi – mindössze egyetlen titkárságból álló – vállalat volt, ám működésének kezdetén, mindenfajta számára hátrányos „előélet” nélkül hatalmas sikereket tudott felmutatni: 1982. december 28-án elindult az első blokk, azonnal felfutott a termelés, az üzemeltetés során nem jelentkeztek jelentősebb problémák. Sikeres propagandakampányának és a lakosságnak az atomenergiával szemben elfoglalt inkább pozitív beállítódásának köszönhetően a nyilvánosság előtt is úgy jelenítette meg önmagát, mint egy új, nagyon modern technológiát alkalmazó és azonnal sikert sikerre halmozó nagyvállalat. Az ERBE tevékenysége ezzel szemben kudarc hátán kudarc volt: már az első blokk is csak a tervezett időpont után két évvel, 1982-ben tudott elindulni,¹⁵ a hármas-négyes blokk beindítására pedig újabb és újabb határidőket jelöltek ki. Ekkor, 1985. augusztus 1-jétől a PAV a felügyeleti szervek (az Ipari Minisztérium és az Országos Tervhivatal) támogatásával és beleegyezésével a Vállalat egyik igazgatóságába olvasztva bekebelezte az ERBE-t, annak valamennyi feladatkörével együtt, mondván, az ERBE nem jól végezte a dolgát, s majd a sikeres PAV elhárítja a további blokkok beüzemelése előtt álló nehézségeket. A PAV-nak ez az eljárása számos ellenérzést váltott ki a cégen belül: fellépése kíméletlen volt, karrier

¹⁴ A szervezeti tér bemutatásakor, elméleti megalapozásakor nagymértékben támaszkodtunk Charles Perrow munkájára (Perrow 1997). Az empirikus anyagot a PAV döntéshozóival készített interjúk mellett: Albert 1989 és Szabó 2004. tanulmányai-ból merítettük.

¹⁵ Szabó részletesen beszél a csúszás okairól, a felmerült nehézségekről: Szabó 2004.

törtek ketté, de mivel az események a színtalpak mögött játszódtak le, mind-ebből a nyilvánosság nem sok mindent észlelt. Mindenesetre a beruházócsere nagyon jól sikerült, a két blokk határidőre¹⁶ elkészült, s az építkezés korábbi fázisában állandóan jelentkező minőségi problémák is megszűntek.

Az ERBE bekebelezése, s ezzel a *beruházás* és az *üzemeltetés* korábban szétválasztott területének összeolvasztása ugyanakkor – a sok feladat mellett – számos problémát is magában rejtett („voltak kis tacepaok akkoriban” – mondja az egyik adatközlő – „a nagy hal megeszi a kishalat, de a kishal bendőjében egy bomba ketyeg”), amelyek éles szituációban törvényszerűen felbukkantak. Így például a korábbi külső konfliktusok, amelyek a beruházók és az üzemeltetők között szükségyszerűen megjelentek, most „házon belülré” kerültek, s ezek főleg a rendszerváltás után megfigyelhető, menetrendszerű „szervezetfejlesztéseknek” eufemizált átszervezésekben öltöttek testet.

Az atomhulladék-tároló létesítésének gondját is ekkor vette magára a PAV; a korábbi elgondolások szerint a beruházó feladata lett volna a megfelelő telephely kiválasztása és az építkezés lebonyolítása. Itt van az eredője annak a szinte előre kódolt problémának miszerint nagyon rosszul „lettek kiosztva” a konfliktusban a „lapok”, amikor nekik, az atomerőmű szakembereinek – a majdani üzemeltetőknek – kellett érvelniük az atomhulladék-temető szükségessége és veszélytelensége mellett. A másik oldal nyilván egyetlen pillanatig sem hitte el, hogy a PAV munkatársai más álláspontot képviselhetnének azon kívül, hogy sürgősen meg kell építeni a hulladéktárolót, s ez ráadásul semmi veszéllyel nem jár; hiszen ez volt az elemi érdekük.¹⁷

Alapvető fontosságú ebben az összefüggésben, hogy az 1980-as évek elején egy nagyon sikeres, expanzióra ítélt és törekvő vállalat volt a PAV, mely minden tevékenységét ennek a célnak – a vállalatbirodalom (a beruházás és az üzemeltetés területének) kiépítésének – rendelte alá. Nem számítottak ezen az úton az akadályok, hiszen ezeken „erőből” (a magyar viszonyok között szinte páratlan anyagi lehetőségek vagy a politikai kapcsolatok mozgósításával) túl lehetett lépni, nem számított, hogy a fellépés ilyen esetekben

¹⁶ A 3. blokk 1986. szeptember 28-án, a 4. blokk pedig 1987. augusztus 16-án került átadásra. (Erről bővebben: Bencze – Benczéné – Beregnyei – Rózsa 1995: 105.)

¹⁷ A világon mindenütt külső cégek tartják a lakossággal a kapcsolatot, intézik a beruházással kapcsolatos kérdéseket” – panaszkodtak folyamatosan az adatközlők –, csak hogy ebből a szervezetszociológiai szemszögből vizsgálva a történetet ki-derül, hogy ez az érvelés kicsit történetietlen: ebbe a helyzetbe ők nem egyszerűen belekerültek, hanem ezt a szituációt ők hozták létre, ők jelölték ki (noha nyilván nem tudatosan, nem végiggondolva) a kereteket.

ellenérzéseket váltott ki, ami egyedül fontos volt – szervezetszociológiailag nyilván értelmezhető módon – az a sikeres expanzió.

Albert József szociológus a PAV-nak a magyar gazdaságban betöltött helyével foglalkozó tanulmánya szerint a „*PAV kiemelt és kivételezett helyzetű üzem*” volt (Albert 1988: 21). Ennek a gyökereit egészen 1978 júliusáig vezette vissza, amikor elkezdődött az atomerőmű építkezésének második fejezete, s a döntéshozók közötti küzdelem végén az a csoport érvényesíthette akaratát, amely azt hangsúlyozta, hogy a létesítmény nem illeszthető be a hagyományos gazdasági környezetbe, hanem – elsősorban újabb erőforrások, jobb ösztönzési formák segítségével, s a kormánybiztosi funkció megteremtésével – egyfajta kivételezett helyzetbe kell juttatni.¹⁸ Albert szerint az építkezések során – a felmerült számos probléma, határidőcsúszás, minőségi kérdések kezelésére – létrehozott különleges, kivételezett helyzetét a PAV nagyon ügyesen átmentette a későbbi időkre, s ennek eredményeképp a többi magyar vállalatnál teljesen eltérő módon egyfajta védettséget élvezett, s a dolgozóinak az átlagosnál jóval kedvezőbb élet- és munkafeltételeket teremtett.

A kivételes helyzetet csak megerősítették a legfelsőbb szintű vezetéshez fűződő, legendásan jó kapcsolatok; a PAV vezérigazgatója az állampárt egyik kulcsfontosságú, döntéshozó szervezetének, az MSZMP KB-nak volt a tagja, az egyik igazgató országgyűlési képviselőként tevékenykedett, de a vállalat képviseltette magát a párt ifjúsági szervezetében, a KISZ KB-ban, továbbá a megyei és városi politikai és szakmai szervekben.¹⁹ A konfliktus során éppen e kapcsolatok miatt testesítette meg a PAV az ófaluiak, a szembenálló fél számára az államszocializmus rendszerét.

E különleges helyzetet több tényező is alátámasztotta: egyrészt az a – főként az 1980-as évek elejének energiaszűkös, korlátozásokkal fenyegető korszakában fontos és vitathatatlan – tény, hogy ekkor már a PAV termelte az energiahordozókban köztudomásúan nem bővelkedő ország villamosenergia-szükségletének egyharmadát (ez az arány időközben tovább nőtt).²⁰ A kiválasztott helyzetük alátámasztására és megjelenítésére a külvilág felé előszeretettel terjesztettek egy olyan képet önmagukról, s főként munkájukról, hogy az atomerőművön belül fokozott felelősséggel járó és magas színvo-

¹⁸ A nagyvállalatoknak a szocialista társadalmakban betöltött kulcsszerepéről lásd: Szalai 1989.

¹⁹ Érdekes interjúk olvashatók a PAV vezérigazgatóival: Bencze – Benczéné – Beregnyei – Rózsa 1995: 184–197, de Szabó is számos példát sorol (Szabó 2004).

²⁰ 1987-ben, a 4. blokk megindulása után a PAV a hazai villamosenergia-termelés 46,5%-át szolgáltatta (Bencze – Benczéné – Beregnyei – Rózsa 1995: 137).

nalú tudást követelő, veszélyes tevékenységet folytatnak.²¹ „Az atomerőmű, az egy veszélyes üzem” – e sokszor emlegetett toposz kapcsán érdemes arra is utalni, hogy a „veszélyességre” történő hivatkozást a PAV érdekvéonyesítése során egyfajta stratégiai fegyverként használta; hol növelte, hol csökkentette aktuális érdekeinek megfelelően. A veszélyességgel való stratégiai bánásmód a későbbi konfliktus során akkor üt vissza, amikor az atomerőmű környezete komolyan, szószerint veszi a fenti toposzt, s valóban „veszélyes üzemnek” tekinti az atomerőművet.

Mindezekből az elemekből építette fel, s közvetítette a társadalom felé az 1980-as években a PAV saját képét; „megfogalmazódik egy valóságelme-
meken nyugvó, érdekvényesítő technokrata ideológia, a *másság* ideológiája” (Albert 1988: 22). Ennek az ideológiának egyik központi eleme, hogy az atomerőmű más, mint a környezete, másfajta (értékesebb) tevékenység folyik, másfajta (magukat folyamatosan továbbképző, fiatal) emberek dolgoznak ott – ez az úgynevezett „csikócsapat” (Hazafi 1988) –, akiknek másként (fegyelmezetten, a biztonsági előírásokat betartva) kell viselkedni az atomerőműben. Valószínűleg csak egy ilyen, erős vállalati ideológia háttérében lehetett a magyar gazdaságban egy nemzetközileg is jegyzett atomerőművet működtetni, ugyanakkor ez a „kiválasztottságtudat” a későbbiekben – elsősorban a lakossággal folytatott kommunikációban – számos probléma forrása lett.

A PAV tevékenységének és önképének egyik fő jellemzője, hogy miközben nagyon ügyesen kihasználta a szocialista társadalom és gazdaság által teremtett játékszabályokat, önmagát folyamatosan úgy tüntette fel, mint olyan szervezetet, amely kívül áll e kereteken. Jellemző volt erre az önállóságra, hogy a szakemberek utánpótlásának biztosítására az Atomerőmű saját iskolát hozott létre, s ebben az iskolában – az államszocializmus rendszerében teljesen szokatlan módon – nem az állami címet akasztották ki az osztálytermekben, hanem mindenfelé csak a vállalat emblémája volt található, az iskolai ünnepeken sem a magyar zászlót, hanem a PAV lobogóját húzták fel. Számos más eszközzel is úgy jelenítették meg magukat egy szimbolikus térben, mint egy város a városban, állam az államban; új sportágak (bridzs) bevezetésével, saját sportklubbal, saját áramdíjjal, önálló egészségügyi intézményrendszerrel (Hazafi 1988).

²¹ A szakmai önbizalmat csak fokozta, hogy az atomerőmű a NAÜ által előírt mutatók, számok (megbízhatóság – állásidő) alapján már a kezdetektől kiemelkedett a szocialista országok hasonló létesítményei közül, s volt olyan év (1986-ban), amikor a rendelkezésre állást tekintve (azaz mennyi időt kellett az adott blokk javításával tölteni), az egyes blokk volt a világon az első (Bencze – Benczné – Beregnyei – Rózsa 1995).

Ebből a szempontból feltétlenül figyelemre méltó a *PAV és Paks városa közötti kapcsolat* alakulása: a városban térbelileg is elkülönült az atomerőmű dolgozóinak lakótelepe (ez volt a „fent”, a „getto”), illetőleg a település régi része (a „lent”, a „falu”). Kezdetben, amikor az építkezések megindulása teljesen felborította a régi kisvárosi struktúrát, számos problémát, feszültséget váltott ki több ezer ember megjelenése és az építkezésekkel járó kellemetlenségek.²² Később, az atomerőmű beindulása után a hatalmas jövedelmek irritálták a helyieket, s tették tönkre a munkaerőpiacon a helyi üzemeteket. Erre az időszakra, az 1980-as évek elejére, közepére alapjában a konfliktusok, a folyamatos veszekedések voltak jellemzők; szinte minden egyes középület elhelyezésekor felmerült a megoldhatatlan kérdés: melyik településrészbe kerüljön. A PAV mindvégig erőfölénye tudatába, a konfliktusokat kiélező magatartást tanúsított; így, amikor a helyi önkormányzat az uszodát a városba, s nem a lakótelepre akarta építeni, egyszerűen nem adott pénzt a beruházásra; amikor a város egy új szakközépiskolát akart nyitni, kilobbizta magának a minisztériumoknál, hogy ez egy vállalati iskola legyen, rátette a kezét a városi újságra, s a sor még folytatható lenne. A helyzet 1986-ban változott meg, amikor az 1985-ös tanácsi választások alkalmával – a szóbeszéd szerint a PAV vezérigazgatójának közbenjárására (Albert 1988: 29) – új tanácselnök került a városba, akinek preferenciái között első helyen az szerepelt, hogy a PAV-val minden áron jó viszonyt kell kialakítani, s ennek érdekében elfogadta a vállalat primátusát.

3.2.2. *A szereplők*

A PAV-on belül a hulladéktároló ügye szervezetenként a Beruházási Osztály feladatkörébe tartozott (ő kötötte meg a szerződéseket, diszponált a pénzek fölött, biztosította a jogi feltételeket), miközben szakmai segítséget – szakmai konzultációk biztosításával – a Nukleáris Igazgatóság, s ezen belül a Sugárvédelmi Osztály nyújtott.²³ Ugyanakkor a majdani hulladéktároló üzemeltetője is a Sugárvédelmi Osztály lett volna. A főszerep tehát a Sugárvédelmi Osztálynak jutott, amely az általános sugárvédelmi feladatok mellett az erőműn belül keletkező szilárd radioaktív hulladékok gyűjtését is elvégezte.

²² Az 1970-es népszámláláskor 12 128 lakója volt Paksnak. A Kishegyen épített új, modern PAV-város lakóinak számára a 1990-es években érte el ezt a létszámot (Bencze – Benczéné – Beregnyei – Rózsa 1995: 15).

²³ A PAV szervezeti felépítésének 1983-as, az 1988-as, az 1992-es és 1995-ös organogramjait lásd (Bencze – Benczéné – Beregnyei – Rózsa 1995: 182–183).

Maga az Osztály a bonyolult és állandóan változó vállalati struktúráján belül kicsit perifériális helyzetben volt: nem magával a termeléssel foglalkozott, hanem szervizjellegű feladatokat látott el (sugárvédelmi előírások betartásának ellenőrzése); de sok „nem-szeretem”, másodrangúnak tekintett feladatot is hozzá soroltak (öltözőügyelet, korábban a mosoda felügyelete). Így került hozzá az eröműben kisebb presztízzsel rendelkező majdani izotóptemető elhelyezésének megoldása is, ám az Osztály – kezdetben legalábbis – olyan területnek tekinthette a nukleáris hulladék-tároló felügyeletét, ahol saját szerepét és befolyását növelheti.

A konfliktusban a PAV részéről közvetlenül bekapcsolódott, s végig ezzel foglalkozó emberek száma 5 és maximum 10 között mozgott, általában osztályvezetői, osztályvezető-helyettesi beosztásban dolgoztak; a vállalaton belüli legmagasabb státusza az ügyet a nyilvánosság előtt is felvállaló és irányító nukleáris igazgatónak volt.

A szereplők – noha időről időre a figyelem középpontjába kerültek, a nyilvánosság érdeklődése sokszor rájuk irányult – egy viszonylag kicsi, zárt, elhivatott közösséget alkottak, amelyet a külvilágtól elválasztott, kicsit „társadalmon kívülivé” tett egy speciális életforma, egy ugyancsak speciális nyelv használata, a szakmára, mint nagyon komolyan veendő hivatásra történő koncentráció.²⁴ Az atomerőmű számukra több volt, mint egyszerű munkahely, élettörténeteik kiemelkedő eseményei és dátumai megegyeztek a vállalat életének jelentősebb történéseivel: így a különböző blokkok beindítása, az esetleges leállások, üzemzavarok kiemelt fontossággal bírtak az életükben: napra pontosan emlékeztek a dátumokra, az eseményekre. Kulcsszerepet játszott az önértelmezésükben az is, hogy ők egy sajátos, csak a beavatottak számára ismerős, hozzáférhető anyaggal, az „atommal” foglalkoznak; s ők megtanulták ennek a köznapi ember számára ismeretlen és félelmetes anyagnak a kezelésmódját; „az atom, az más”, mondják, tisztelni kell, be kell tartani a szabályokat, akkor nem lehet baj.

Egy másik, ugyancsak a társadalomtól őket elválasztó, azon kívül helyező szempontot jelentett az a tény, hogy a nagyrészt középkorú, vagy annál fiatalabb emberek számára (Alberték kutatásában a megkérdezettek valamivel több, mint fele 30 és 40 év közötti volt), akik korábban elég perifériális munkahelyeken álltak így-úgy kapcsolatban az atomenergiával, az izotópokkal,

²⁴ A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Veszprém Megyei Szervezete 1988-ban kutatást végzett a PAV dolgozóinak körében, amely során 463 kérdőívés interjú készítették és értékelték ki (TIT 1988). Ebben a fejezetben ennek a kutatásnak az eredményeire is támaszkodunk.

a paksi munkahely a kor viszonyai között szinte páratlan szakmai (és anyagi) karrierlehetőségeket – és persze feladatokat – kínált fel. „Itt csak kezdők és újrakezdők vannak” – idézi Albert a széles körben elterjedt szállóigét (Albert 1988, 23). Megfigyelhető volt az a jelenség is, hogy ha a korábbi munkahelyeken együtt dolgozók közül valaki Pakson vezető állásba került, akkor korábbi munkatársait is igyekezett ott alkalomadtán elhelyezni. A vezető beosztásúak zöme Budapestről érkezett, míg a „régii” paksiak aránya – akik főként fizikai munkát végeztek – 30% körül mozgott, s ez sem használt a város és a vállalat kapcsolatának. Ez egy olyan korszak volt a paksi erőmű életében, amikor léteztek ugyan a vállalaton belül – nagyon is komolyan vett – hierarchiák, ám nem voltak olyan betokosodott, múltból örökölt, megmerevedett struktúrák, amelyek gátolták volna az előrelépést. Ezek a hierarchizált, de mégis (éppen a karrier lehetősége miatt) mobilis viszonyok sokuk számára az új kezdet ígérését hordozták magukban.²⁵

Összességében megállapítható, hogy a PAV-nak, mint szervezetnek egyik fő jellemzője a hagyományos beosztáson nyugvó hierarchizált struktúrájának és a másfajta, rátermettségen alapuló, teljesítménystruktúrájának a kettőssége, s ez is egy olyan mutató, amelyben a PAV némileg „eltért” a többi nagyvállalattól.

3.3. A helyszínek: koncepciók az atomhulladékok elhelyezéséről

Van valami furcsa végzetszerű az ófalui atomtemetővel kapcsolatos történetben. A PAV a történet elején többször is „megmenekülhetett” volna a feladattól, s az ezzel együtt járó kudartól; több alkalommal is nagyon könnyen átháríthatta volna különböző, önmaguktól kínálkozó partnereknek, ám sohasem választotta ezt a megoldást. Ragaszkodott hozzá, hogy ezt az atomtemetőt ennek a vállalatnak kell megépíteni: atomtemető és atomerőmű sorsa valójában a PAV akaratából kapcsolódott össze. Ez a ragaszkodás az atomtemető megépítéséhez valószínűleg visszavezethető arra a „vállalati habitusra”, amelynek éltető eleme a fejlesztés, a beruházás.

²⁵ A vállalati hierarchia csúcán egyértelműen a legnagyobb felelősséget vállaló ügyeletes mérnökök álltak, s ők voltak azok is, akik azon túl, hogy szakmai sikereket értek el, leginkább megpróbálták a merev vállalati struktúrát oldani, az üzemen belüli nyilvánosságot megteremteni.

3.3.1. Az első koncepció

A paksi atomerőmű tervezésekor, az 1970-es évek elején a szovjet fél felajánlotta, hogy szovjet mintára építenek az atomerőmű mellé mindjárt egy radioaktív hulladék-tárolót is; az ottani rendszerben ugyanis az atomerőművekhez mindig kapcsolódott egy hulladéktároló is. A magyar mérnökök ezt az ötletet egyrészt műszaki okok miatt utasították el, a döntő indok azonban az volt, hogy a Paksi Atomerőmű építésének ebben a fázisában elsősorban KGST-összefogásban, kooperációban gondolkodtak; így a hulladékok elhelyezését is ebben a keretben tervezték megvalósítani (Rósa 1988).

A kormánybiztos egyik ekkor írt leveléből²⁶ kiindulva az 1970-es években a PAV „hulladék-politikája” a következőképpen rekonstruálható: az üzembe helyezés utáni első években képesek az atomerőmű kerítésén belül tárolni a nukleáris hulladékot, a későbbiek során pedig a hulladékok összegyűjtését és elhelyezését a KGST-integráción belül oldanák meg; erről folytak is már tárgyalások, sőt az egyik – közelebről meg nem nevezett ország – még az elhagyott sóbányáját is felajánlotta erre a célra. A levélből kitűnik, hogy a döntéshozók a 1970-es évek közepén a kis- és közepes veszélyességű hulladékokról²⁷ is ebben az „ideiglenes elhelyezés: Magyarországon – végleges tárolás: külföldön” koncepcióban gondolkodtak,²⁸ azaz ekkor még szóba

²⁶ 1983. 11. 24. PAV Archívum

²⁷ Az egyik első nyilvános tanulmány a következőképpen osztályozta a hulladékokat: „A legtöbb radioaktív hulladékot ... koncentráltan tárolják. Ezek [...] beszenyyezett munkaruhák és védőeszközök, a karbantartásnál kicserélt felaktiválódott alkatrészek, a primer körben elhasznált anyagok, szűrőbetétek, ioncserélő gyanták, tömitések, stb. Az erőműben összegyűjtött hulladékok egy része szilárd anyag, más része vizes oldat.

A felhalmozódott szilárd hulladékok mennyisége és aktivitása viszonylag kicsi. Ennek legnagyobb részét a paksi atomerőmű területén erre kialakított hulladéktárolóba helyezik, ahol az aktivitás idővel jelentéktelen mértékre csökken. A kisaktivitású szilárd anyagok egy részét tömörítve külső hulladéktemetőbe helyezik el, kapcsolódva a vizes oldatokból nyert hulladékok temetéséhez.

A folyékony hulladékok felezési ideje a legtöbb anyagnál néhány év, egyeseknél évtized. Ennek megfelelően aktivitásuk elhanyagolhatóvá válik néhány évtized, illetve évszázad alatt. (A legnagyobb felezési idő 30 év, ennek 20-szorosa 600 év.) Ilyen időtartamokra kockázatmentesen meg lehet oldani az elhelyezésüket stabil geológiai formációkban, például jóval a talajvízszint felett elhelyezkedő zavartalan, vastag, vízzáró agyagrétegben.” (Vajda 1981: 898).

²⁸ A kiégett fűtőelemekről így vélekedett az Országos Atomenergia Bizottság elnökhelyettese, ugyanebben, a témát elsőként „népszerűtő” cikkben: „Hatalmas energetikai potenciáljuk miatt nem tekinthetők hulladéknak a kiégett fűtőelemek. Amíg azonban a szaporítóreaktorok és az újrafeldolgozás térhódítása nem nyitja

sem került egy magyarországi atomtemető építése. A későbbiekben fokozatosan világossá vált, hogy a KGST-integráció járhatatlan utat jelent a közös hulladéktároló kérdésében, a tárgyalások elakadtak, s ekkor fordult a döntéshozók figyelme a magyarországi izotóptemetők felé.

3.3.2. Izotóptemetők Magyarországon

Magyarországon az első izotóptemetőt *Solymáron* az 1950-es évek végén hozták létre, némileg ad-hoc módon, eleve ideiglenes jelleggel. 1960 és 1970 között 900 köbméter, főként az egészségügyben keletkezett radioaktív hulladékot helyeztek el itt. Ezzel párhuzamosan a telepet üzemeltető Budapesti KÖJÁL ekkor alakított/kísérletezett ki egyfajta technológiát (ez az ún. bitumenezés), amely a mérnökök véleménye szerint biztonsággal képes megakadályozni a radioaktív anyagok kijutását a környezetbe.

Mivel a solymári terület eleve ideiglenesként került kijelölésre, ezért az 1970-es években hosszas keresgélés után találtak egy megfelelő geológiai mutatókkal rendelkező területet az ország északkeleti részében, *Püspökszilágyban*, ahol rövidesen fel is építettek egy végleges tárolót (Rósa 1988). A munkálatok 1973-ban kezdődtek, s 1976-ban már be is fejeződtek. Ez a telep is szervezetenként a Fővárosi KÖJÁL-hoz tartozott; tervezése és építése során igazából semmifajta társadalmi jellegű probléma nem adódott. Maga a telep egyetlen ember nevéhez kapcsolódik – Fehér László sugárkémikuséhoz. Ő lett az első igazgatója is, s az ófalui események idején már nyugdíjasként, de továbbra is ő volt a vezetője. Ide kerültek a korábban Solymáron kezdetleges módon tárolt hordók, illetőleg a Központi Fizikai Kutatóintézetben (KFKI) és más kutatóhelyeken keletkező nukleáris hulladékok. Erre a tárolóhelyre szállította a PAV az egyes blokk indulása óta, 1982 végétől keletkezett hulladékot.

A PAV több – később a konfliktusban vezető szerepet játszó – tisztségviselőjének karrierje is innen indult, itt tanulták meg a szakmát. Visszaemlékezéseikben ez az időszak „aranykorként” jelenik meg: az egész területen nem

meg az utat ennek kiaknázása előtt, addig e fűtőelemeket tárolni kell. Ez bonyolult feladat a bennük felhalmozódott rendkívül nagy aktivitás, valamint egyes alkotók hosszú felezési ideje miatt. ... A kiégett fűtőelemek további sorsa nem a mi gondunk, mert azokat további feldolgozásra visszazállítjuk a Szovjetunióba.” (Vajda 1981: 899)

volt semmifajta, a szabályozó esetleges hiányából fakadó probléma; állításuk szerint ez akkoriban egy jól szabályozott terület volt.²⁹

Többször is előkerült a konfliktus során az az elképzelés, hogy célszerű volna a Paksi Atomerőmű által termelt hulladékot a már működő püspökszilágyi izotóptemető hulladéktárolóban elhelyezni, s főlegesen külön erre a célra építeni egyet. Így például a Fővárosi Tanács 1981 őszén levelet írt az atomerőmű kormánybiztosának, amiben felajánlotta a püspökszilágyi tároló szabad kapacitását az atomerőműben keletkező hulladékok számára is, s emellett négy érvet hozott fel:

- a) mivel máshol csekély mennyiségű radioaktív hulladék keletkezik, az izotóptemető kapacitása ezt lehetővé teszi – gazdaságossági érv;
- b) nagyon jók a terület geológiai, hidrológiai adottságai – geológiai, hidrogeológiai érv;
- c) a hatóság megadta a hozzájárulását – államigazgatási, eljárásjogi érv;
- d) célszerű egy országban egy központi területre gyűjteni a nukleáris hulladékot – gazdaságossági érv.

Egyetlen hátrányt említett csupán, a viszonylag hosszú – 230 km-es, több országos főútvonalat és vasútvonalat keresztező, s ráadásul a Dunán átvezető – szállítási útvonalat. A kormánybiztos válaszlevelében³⁰ a PAV 1970-es években megfogalmazott „hulladék-politikájára” hivatkozva utasította el az ajánlatot: egyrészt az üzembe helyezés utáni első években az atomerőmű kerítésén belül tárolják a hulladékot, távlatilag pedig a KGST-integráción belüli megoldáson gondolkodnak. Emellett a kormánybiztos még megemlítette, hogy egy atomerőmű hulladékát befogadó tároló eleve más nagyságrendet képvisel, mint az egyéb nukleáris hulladékokat befogadó izotóptemető.

Később, amikor a KGST-integrációs megoldás már lekerült a napirendről, újra és újra felbukkant a püspökszilágyi tároló bővítésének gondolata, mint az atomtemető-probléma legolcsóbb és konfliktusmentes megoldási lehetősége. Számtalan fórumon érvelt e koncepció mellett magának a létesítménynek a vezetője, később a PAV-val szemben fellépő ófalui Társadalmi Bizottság (TB) is lehetséges alternatívaként pártolta, de a PAV soha nem mutatott fogékonyt az érveknek, hol drágának, hol távolinak, hol kicsinek mondott létesítmény iránt; noha még az is szóba került, hogy PAV átvenné a területet a KÖJÁL-tól saját kezelésbe. A konfliktus során a PAV államigazgatási

²⁹ Az ófalui konfliktus egyik fő sajátossága éppen az lesz, hogy egy nagyon furcsa, „gumiszabályokkal” körülhatárolt mezőben zajlott az egész összecsapás, a résztvevő felek mindig kísérletet tettek a szabályok átdefiniálására, átszabására.

³⁰ 1981. 11.27 PAV-Archívum

kapcsolatait felhasználva sikeresen érvényesítette azon érdekét, amely az atomerőműtől alig 100 kilométerre egy (a majdani bővítés szempontjából fontos szerepet játszó) saját hulladéktároló megépítését tekintette fő céljának. Ebben az elképzelésrendszerbe nem illett bele egy az atomerőműtől távol eső, s a PAV-tól többé-kevésbé független nukleáris hulladék-tároló koncepciója. A püspökszilágyi tárolást elutasító fő szemponttá végül egy sugárvédelmi érv vált: a szállítási útvonal hosszúsága és bonyolultsága miatt az Egészségügyi Minisztérium Sugárvédelmi Intézete 1983-as állásfoglalásában úgy fogalmazott, hogy „a lakosság sugárbiztonsága szempontjából feltétlenül előnyben kell részesíteni az atomerőműhöz közelebb fekvő, egyébként alkalmas telephelyet” (Rósa 1988, 27).

3.4. Az első konfliktus: Magyaregregy példája³¹

Az önálló radioaktív hulladéktároló végleges helyének kijelölését célzó kutatás 1977-ben kezdődött meg a Mecsek-hegység körzetében, 4 térségben (Szilágy, Hidas, Bátaapáti, Magyaregregy), 10 különböző telephelyen, az ERŐTERV, mint generáltervező megbízásából a Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat (FTV), a Magyar Állami Földtani Intézet (MÁFI) közreműködésével. A Nemzetközi Atomenergetikai Ügynökség (NAÜ) által ajánlott pontrendszer alapján Magyaregregy körzetében tűnt érdemesnek további kutatásokat végezni. 1980 végéig el is készült az alkalmasnak minősített telephelyválatok összehasonlító értékelése, s a FTV szakvéleménye is megállapította, hogy a magyaregregyi terület alkalmas közepes aktivitású radioaktív anyagok elhelyezésére, amit más (mérnökgeológiai, izotópterjedési) vizsgálatok is alátámasztottak. Ennek alapján a Központi Földtani Hivatal (KFH) elnöke, a szintetizáló értékelés készítője is alkalmasnak minősítette Magyaregregyet a másodlagos (azaz a kiégett fűtőelemeket nem tartalmazó) hulladék hosszú távú elhelyezésére. E szakvélemények hatására az ERŐTERV is Magyaregregy mellett döntött, s ezt az álláspontot képviselte mindvégig a különböző zsűrizések alkalmával. Ugyanakkor a különböző viták során előbukkantak olyan szakmai álláspontok, amelyek néhány helyen megkérdőjelezték a terület alkalmasságát, elsősorban geológiai érveket említve, ám végül is helybenhagyták a döntést (Havasi 1988: 32–39).

³¹ A fejezetben tárgyalt eseményeket az interjúkon kívül a PAV levéltárában fellelhető – meglehetősen hiányos – források alapján rekonstruáltam.

A konfliktusmentesen zajló események körül teljesen váratlan módon botrány tört ki, amikor az ERŐTERV (s ez az értelmezés szempontjából fontos lesz) a magyaregregyi környéket, mint a leendő atomhulladék-tároló helyszínét, betervezte a legfontosabb állami költségvetési szervhez, az Országos Tervhivatalhoz (OT). E folyamat közben az ERŐTERV „elfelejtett” egyeztetni a terület „gazdájával”, s a területfelhasználási engedély kiadásában elsőfokú hatósággal, a Baranya Megyei Tanáccsal (BMT), az OT pedig úgy döntött a beruházásról, hogy nem konzultált a megyével. A BMT 1981 augusztusában, nem hivatalos forrásokból szerzett tudomást a Magyaregregyre vonatkozó paksi tervekről.

Ebből rögtön nagy vita kerekedett és a BMT támadni kezdte mind a helyszínt, mind az eljárást. Levelet írtak az akkori legmagasabb szintű környezetvédelmi fórum, az Országos Terület- és Környezetvédelmi Hivatal (OKTH) elnökének, amelyben elmondták, hogy a telephely kiválasztása környezetvédelmi, közegészségügyi szempontból, illetőleg a lehetséges bővítés szempontjából meglehetősen problematikus. Az OKTH elnöke az ipari minisztériumi államtitkárt, az egész konfliktusban később nagy szerepet játszó K. L.-t kérte fel a területkijelölési kutatások felülvizsgálatára.

A két fél mindeközben a kompromisszum legcsekélyebb jelét sem mutatta, az ERŐTERV már a szállítási útvonal kijelöltetésével és a szállító járművek kiválasztásával foglalkozott, a BMT pedig állásfoglalásaival bombázta az ipari minisztériumot és más felettes szerveket: egyrészt a kutatási dokumentációt szerette volna megtekinteni, másrészt egy magas szintű, átfogó tárgyalást javasolt, amelyre végül 1982. szeptember 24-én Pécsset került sor. Az itt született dokumentum³² szerint soron kívül felül kell vizsgálni a helyszínt, amit egy – főleg megyei szakemberekből álló – csapat gyorsan el is végzett, s ezek az új vizsgálatok az aggályokat igazolták: kicsi a terület, közel a talajvíz, sok a forrás, s csúszásveszély is fennáll.

Innentől kezdve az események rekonstruálhatatlanná válnak. Az biztos, hogy a magyaregregyi helyszín lekerült a napirendről, és többé nem bukkant fel. Szilárdan tartja magát a résztvevők beszámolójában egy olyan verzió, hogy a háttérben, a színpalak mögött létrejött egy különalku a politikai hatalom különböző szintjei – nevezetesen az egykori ipari minisztériumi államtitkár és atomenergetikai kormánybiztos és a BMT – között, amely arról szólt, hogy Magyaregregyvet nem tekintik megfelelő helyszínnek.

A magyaregregyi „botrány” – ahogy a részt vevő felek mindegyike nevezte – már az ófalui konfliktus közvetlen előtörténetéhez tartozik, hiszen itt

³² PAV-Archívum.

már a PAV (illetőleg az ERŐTERV) által kiválasztott egyik lehetséges helyszínről van szó, nem messze a később kijelölt Feked–Véménd–Ófalu háromszögtől. A magyaregregyi történetben jelent meg először a színen egy később – a különböző engedélyeztetési folyamatok miatt – kulcsfontosságúvá váló szereplő, a BMT; amely rögtön éles konfrontációba keveredett a PAV-val. Jellemző az ügyben a PAV védekezése is; azzal érveltek, hogy ez a baklövés – az egyeztetés elmaradása – a tervező, az ERŐTERV számlájára írható. Ugyanakkor nyilván a BMT és az ügy többi szereplője számára nem jelent meg ez a különbség a PAV és az ERŐTERV között: számukra egyöntetűen a „másik oldal” létezett. Még egy fontos szempontra érdemes felfigyelni ebben a dimenzióban, az ERŐTERV által felkért, illetőleg a „megyei” szakértők homlokegyenest eltérő állásfoglalásokat adtak: míg az egyik oldal a terület alkalmasságát bizonygatta, a másik oldal szerint ott semmiképpen sem építhető meg egy ilyen létesítményt, egyszerűen rosszak, hibás számításokon alapulnak a másik fél adatai.

Tipikus – s vissza fog köszönni – az a *konfliktuskezelési mód*, amelyet ebben az esetben is alkalmaztak; a két politikai szereplő a résztvevők feje fölött, az érintettek tudta nélkül, egyfajta különalkut kötött. S a Magyaregregyen történtek azért is jellegzetes formáját jelentik annak a konfliktuskezelési módnak, amely az 1970–80-as évek Magyarországot jellemezte, mert fel sem merül az a szempont, hogy esetleg a helybeliek véleménye is érdekes lehet; az egész kérdés a politikai hatalom különböző szintjei közötti – korra jellemző – nyilvánosság elől elzárt játszmák része lett.³³ Ebben a folyamatban az ófalui konfliktusban a mindkét fél által sokat emlegetett és hivatkozott szakmai szempontok még a peremen sem jelentkeztek, sőt a praktikus engedélyeztetési kérdések mögé szorultak.

A magyaregregyi történések utózöngéihez tartozik, miután nagy nehezen – a „nagypolitikai” szint bekapcsolásával – sikerült a két felet kibékíteni, kisvártatva újabb nehezen kezelhető helyzet alakult ki a PAV és a BMT között. A kiinduló probléma nagyon egyszerűen az volt, hogy a PAV készített egy beruházási javaslatot a tervezett atomtemető vonatkozásában, ám egy adminisztratív hiba vagy pusztán figyelmetlenség miatt, hiányoztak ebből az ún. „üzemeltetési lakások”; noha létezett egy olyan szabályozó, szakhatósági előírás, hogy milyen volumenű beruházásnál mennyi lakást kell felépíteni. Ezt a hiányosságot a BMT akkori elnökhelyettese „kiszúrta”, s alapos ember

³³ Erről részletesen lásd: Vári 1987.

lévén rögtön ki is számolta, hogy a PAV-nak 27 üzemeltetési lakást kell felépíteni, s ez aztán be is került a javaslatba.³⁴

Az ügynek fontos tanulsága, hogy a konfliktus *megjelenésének*, felszínre kerülésének formája, nem más, mint egy államigazgatási, engedélyeztetési eljárás körüli küzdelem, huzavona. A BMT már ekkor, az ügy korai fázisában felismerte, hogy az engedélyeztetési eljárásokban első fokot jelentő hatóságként (hiszen a PAV hulladéktároló tervei túlnyomórészt baranyai településeket érintettek) sikeresen képes blokkolni a PAV szándékait. Innen fakad az, hogy a későbbiekben ez a szint – a különböző engedélyek, szakhatósági vélemények, stb. megszerzésének szintje – nagyon fontos szerepet játszik; a PAV – mivel be kell tartania az államigazgatási eljárásrendet – képtelen ezt megkerülni.

3.5. A Feked–Véménd–Ófalu terület kiválasztása

A Magyaregregy kapcsán létrejött patthelyzet után az ipari minisztériumi államtitkár kezdeményezésére, 1983-ban létrehoztak egy akadémiai ad-hoc bizottságot a kérdés felülvizsgálatára. Jellemző gyakorlat az államszocializmus rendszerén belül, hogy a konfliktust egy magasabb fórum – az akadémiai ad-hoc-bizottság³⁵ – létrehozásával próbálták megoldani, s ezzel egy szakmai-tudományos szintet kapcsoltak be, valójában azonban ezek a bizottságok is mindig egy politikai erőterben működtek, s erre való tekintettel hozták meg sokféleképpen értelmezhető döntéseiket.

A bizottság számára, amely első ülését 1983. július 4-én tartotta, az ERŐTERV két összefoglaló anyagot készített, amelyekhez mellékelte az összes kapcsolódó szakvéleményt is. „A döntés-előkészítő tanulmány felsorolta az összes felkutatott területet, de javaslatba csak négyet hozott. A négy lehetséges telephely nem mindegyikében ítélte lehetségesnek mindhárom tárolási módot, így összesen kilenc megoldási lehetőséget mutatott be”³⁶ (Rósa

³⁴ Persze a BMT-nak is jól jött az ügyek ilyenén fordulata, hiszen e lakásokhoz járulékos – elsősorban infrastrukturális – beruházásokat lehetett állami támogatásként „kijárni”. Az ügyről részletesen írt: Vicsek 1986.

³⁵ A bizottság tagjai: fizikusok, geológusok, nukleáris szakemberek, elnöke: a Villamosenergia-ipari Kutató Intézet akkori igazgatója. A tagok közül voltak olyanok, akik majd részt vesznek az ófalui helyszínt felülvizsgáló bizottságban, amit az ellenzők természetesen hevesen opponálnak.

³⁶ Ezek a lehetőségek a következők voltak:
– Magyaregregy: felszíni + aknás + földalatti

1988: 32). A bizottság tagjai írásos véleményeket készítettek, amelyet minden érintett megkapott, majd 1983. december 16-án megtartott vitát követően alakították ki közös állásfoglalásukat.

A bizottság féléves munkája során két fontos, a kutatás további menétét determináló *határozatot* hozott, melyek közül az egyik a nukleáris hulladék elhelyezésének módjára, a másik a lehetséges helyszínekre vonatkozott. Ekkor került le végleg a napirendről a mélyebb rétegekbe történő elhelyezés gondolata, s vált egyedüli megoldássá a felszíni elhelyezés. A vizsgált helyszínekről azt a megállapítást tette, miszerint a helyszínek alkalmasak, de ezek között fel lehet állítani egy sorrendet, ahol is az első helyre Feked kerül. Van még egy apróbb módosulás a korábbiakhoz képest: megváltozott a technológia preferálása is, a korábbi bitumenezésen alapuló eljárás helyére ekkor kerül a cementálás.³⁷

Ezeknek a határozatoknak van egy közös eleme: a *gazdaságosság* szempontjából³⁸ kiindulva döntöttek az egyes problematikus pontok kapcsán pro, illetőleg kontra.³⁹ A Feked–Véménd–Ófalu területet igazából két szempont miatt emelték ki: egyrészt a rövid szállítási útvonal döntött mellette (itt világosan látszik a Püspökszilágygal szembeni érvelésmód), illetőleg az – s ez egy új szempont –, hogy szeizmikusan a legkevésbé veszélyeztetett területen van.⁴⁰

-
- Bátaszék: aknás + földalatti
 - Feked (Ófalu): felszíni + aknás
 - Püspökszilágy: aknás + földalatti

³⁷ A végső dokumentumból jól rekonstruálható az érvelés egész rendszere: Emlékeztető az Ipari Minisztériumban tartott tárcaközi egyeztető megbeszélésekről (Hulladéktároló telephelyének kiválasztása) 1983. december 23. PAV-Archívum.

³⁸ Az Atomerőmű munkatársa így foglalta össze a történeteket: „A gazdasági számítások szerint a *felszíni* elhelyezés induló beruházási költségét, illetve az egy köbméter hulladék elhelyezésének árát egységnyinek véve (ötvenezer forint/köbméter 1984-es áron) a *földalatti*, bányászati módszerekkel kialakított tároló kétszer olyan drágának, a *kutas-aknás* tárolási technológia 3,2–3,5-ször olyan drágának minősül. A villamosenergia-iparág, majd az Ipari Minisztérium a vizsgálatok alapján *politikai* döntést hozott, amely szerint a további munkákat Feked–Ófalu térségében, a felszíni-betonmedencés létesítményre kell koncentrálni” (Bérci 1991: 71).

³⁹ Ez a kétfajta szándék a szakmai követelmények és gazdasági megfontolások összeegyeztetésére, döntési kritérium – azaz a szigorú szakmai követelmények betartása, illetőleg a gazdaságosság figyelembe vétele – együttes jelenléte, egymáshoz való viszonya a későbbiekben számtalan vita tárgya lett.

⁴⁰ Ez az állítás a későbbi szakmai viták során többször megkérdőjeleződtek, a független szakértők egyik legerősebb érve éppen a területen meglévő, nagy földrengéskockázat volt.

A szakemberek a szakmai viták során amúgyis ízekre szedték a helyki-jelölés mechanizmusát. Így kiderült, hogy az akadémiai bizottság döntése mögött egy fúrás (1983 júniusában) és egyetlen, ezen alapuló szakvélemény állt. Szakmailag kizárólag ez alapján utasították el a felszín alatti, gránitba történő elhelyezést (mondván a gránit, mint kőzet nem megfelelő, ugyanis nem monolit és vízvezető), illetőleg ez alapján döntöttek a Feked–Véménd–Ófalu helyszín mellett (Havasi 1989). Ez azért problematikus – hangzik majd sokszor el a vitákban – mert léteztek e tárgyban más szakvélemények is, amelyek teljesen más elhelyezésmódok, illetőleg helyszínek mellett érveltek; így például a Központi Bányászati Fejlesztési Intézetnek (KBFI) 1983. szeptember 30-án, az ERŐTERV megbízásából kelt szakvéleménye a mélyebb elhelyezés mellett kötelezte el magát, s egy teljesen más – Bátaszék környéki – területet javasolt. Ebben az esetben, s a későbbiekben is, nagyon erőteljesen felvetődött az a probléma, hogy nincs tisztázva, milyen módon, mi alapján lehet dönteni homlokegyenest más eredményekre jutó szakvélemények között.

Magát az akadémiai döntést a későbbiek során a szemben álló felek eltérően értékelték: a telepítést ellenzők szerint eleve rossz határozatot hoztak, mert nem voltak olyan mutatók, amelyek ezt az eredményt támasztották volna alá. Ugyanakkor a döntés beindított egy egész gépezetet, s a továbbiakban már e koncepció alapján kutattak, e mellé próbáltak igazoló érveket gyűjteni, miközben a cáfoló érveket negligálták. A PAV álláspontja ebben az ügyben mindvégig az volt, hogy nem az a lényeges, hogy az akadémiai bizottság döntése helyes volt vagy helytelen, megalapozott ismereteken nyugodott-e, vagy csak feltételezéseken – ez legfeljebb a tudománytörténezeseket érdekelheti. A lényeg az, hogy a helyes/helytelen döntés következtében beindult kutatás a helyszínt alkalmasnak találta.

Az akadémiai döntés után mozgásba lendült az államigazgatás gépezete is, már 1983. december 23-ára tárcaközi egyeztető megbeszélésre hívták össze a nukleáris hulladék-tároló létesítésében érdekelt feleket. Az egyeztető megbeszélés előtt kiküldött döntés-előkészítő anyagra,⁴¹ illetőleg miniszteriumi javaslatra, mely az akadémiai bizottság határozatának megfelelően Feked térsége és a felszíni tároló mellett tette le a voksot, semmifajta érdeemi kifogás nem érkezett (Havasi 1988). Az értekezleten részt vett a Baranya Megyei Tanács elnöke, aki ugyan egyetértett a terület kijelölésével, de kiemelte, hogy a végleges döntéshez még nincsenek megfelelő ismeretek. Két fő mozzanatot emelt ki, egyrészt a hidrológiai vizsgálatok fontosságát – korábban a megyei szakértők is szkeptikusak voltak ebben a kérdésben –,

⁴¹ PAV-Archívum.

illetőleg a (pontosan nem definiált) társadalmi tájékoztatás fontosságát. A megyei első titkár a tisztázandó kérdések közé sorolta az engedélyeztetési eljárás pontos módját, illetőleg arra hívta fel a figyelmet, hogy a társadalmi közhangulat jelentősen megváltozhat abban az esetben, ha a területen nagy számban kutatók jelennek meg, mert ez ellenérzéseket válthat ki a terület lakosságában. A helyi tanácselnök szintén ott volt ezen a megbeszélésen, s elmondta, hogy a telephely kijelölését eddig bizalmasan kezelte, s a kérdéstről az embereket nem tájékoztatta. Az egyeztető megbeszélés nyomán született határozat – megerősítette a korábban szétküldött, s egyetlen szervezet által sem kifogásolt javaslatot.

3.6. Összefoglalás

Azért írtam le ilyen hosszadalmasan ezt az államigazgatási folyamatot, mert azon túl, hogy itt jelenik meg először az ófalui terület, mint ahol nukleáris-hulladék-tároló létesíthető, mind az akadémia bizottság, mind a tárcaközi bizottság ülésén – a „tisztázandó kérdések” között – szinte katalógusszerűen előkerülnek azok problémák, amelyek köré a későbbi konfliktus megszerveződik. Így az engedélyeztetési eljárás szabályozásának pontatlansága, a kutatók és a lakosság viszonya, a társadalmi tájékoztatás kérdése mind-mind olyan probléma, amely újra és újra elő fog kerülni, azaz igazából nem sikerült megnyugtatóan megoldani őket.

4. A laikusok és szakértők vitája

4.1. Bevezetés

Jelen fejezet az ófalui konfliktus különböző szinterei közül a „szakértők” és a „laikusok” közötti vitákat mutatja be, értelmezi. A szereplőkkel készített interjúk, az írásos visszaemlékezések, dokumentumok alapján részletesen leírom a konfliktus e szakaszának kiemelt eseményeit. Bemutatom, hogyan tettek kísérletet a részt vevő felek arra, hogy – eltérő indíttatásokból és eszközökkel – a saját maguk elképzelése alapján definiálják, konstruálják meg a „konfliktus-valóságot”, milyen dimenziókat tartottak e tevékenység során fontosnak, hogyan jártak el, s e kísérletek milyen eredményt hoztak, miért vált ennek következtében nagyon nehézé, szinte lehetetlenné a kommunikáció az eltérő nézeteket képviselő csoportok között. Mindezen túl szeretném azt is bemutatni, hogy milyen *kulturális koncepciók* ütköztek össze ebben a szakaszban; a részt vevő felek miképpen értelmezték saját tevékenységüket, milyen jelentéseket kapcsoltak hozzá, illetőleg rekonstruálom, miképpen jellemezhető a konfliktus „kulturális logikája”.

4.2. A konfliktus első szakaszának jellemzői

A konfliktus kezdeti szakasza mind időben, mind a történetek jellegét tekintve jól körülhatárolható. Az utólag rekonstruált és rögzített kiindulópontra 1987 kora tavaszán, a PAV által szervezett rendezvény, ahol az ófaluiak először szereztek tudomást a PAV terveiről, a zárópont pedig az 1988. március 7-i ófalui falugyűlés. Ez a *szakasz* az 1987 májusa és 1988 februárja közötti bő félévet öleli fel, amikor az atomhulladék-tároló megépítése körüli helyzet a következőképpen festett: a PAV, mint beruházó rendelkezett egy számos szigorú feltételt tartalmazó – a BMT által kiállított – terület-felhasználási engedéllyel, amelynek birtokában a kijelölt területen elkezdhette a kutatásokat. Az ERŐTERV 1987 őszére elkészítette a létesítmény műszaki terveit, s a PAV ezzel párhuzamosan engedélyt kért a KÖJÁL-tól, mint a döntésre kijelölt hatóságtól az atomtemető létesítésére. Nagyon fontos ez az időpont, ugyanis a létesítési engedély kiadása előtti pillanat volt az utolsó alkalom, amikor még a siker reményében fel

lehetett lépni a tervezett létesítmény ellen; ennek birtokában az Atomerőmű akár a következő nap megkezdhette volna az építkezést.

A konfliktus ebben a szakaszban hagyta el a minisztériumi értekezletek, szakmai zsűrizések, vállalati megbeszélések fél-nyilvános szféráját, s kapott az ófaluiaknak, valamint a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően országos nyilvánosságot. E bő félév történéseinek egyik sajátossága, hogy az *események színhelye* (egyetlen, de fontos kivételként egy *Magyar Nemzet*-ben megjelent újságcikket kell megemlítenünk) főként valamilyen közösségi, csoportos jellegű, nyilvános megmozdulás: falugyűlés, népfőiskolai előadás, ismeretterjesztő rendezvény volt. A PAV döntéshozói, az atomtemetővel foglalkozó különböző szakemberek először kerültek közvetlen kapcsolatba a telephelyként kiszemelt falu és környéke lakosságával, illetőleg az általuk létrehozott társadalmi szervezetekkel; először jelentek meg a PAV döntéshozói számára is érzékelhető módon a „laikusok”.

Műfajuk alapján ketté lehet választani ezeket az eseményeket: míg az időszak elején inkább az ismeretterjesztő előadások, illetőleg az egyes gyűléseken belül az ismeretterjesztő részek voltak túlsúlyban. Később ezek fokozatosan visszaszorultak, s velük szemben inkább a kritikai észrevételek, illetőleg a különböző vitatott kérdések tárgyalása dominált. A hangulatuk is ennek megfelelően változott: a valamennyire barátságos érdeklődést egyre inkább felváltotta az indulatos, bekiabálásokkal fűszerezett, nyílt ellenségeskedés. Ha végigtekintünk ezeken a gyűléseken, akkor úgy tűnik, mintha egy *kommunikációs spirál* mentén rendeződnének el: egyre nagyobb érdeklődés övezte őket, a viták egyre forróbb hangulatúakká, kiélezettekké váltak. Már a legelső, még ismeretterjesztő előadáson is sok kérdést tett fel a hallgatóság, de ez a szokatlanul élénk érdeklődés a későbbiekben a sajtó, s ráadásul a megyei, minisztériumi vezetők jelenlétében csak fokozódott; mindez a laikusok és kívülállók számára is jól mutatta, hogy itt többről van szó, mint egyszerű falugyűlések, ismeretterjesztő előadások.

Ezeknek az alkalmaknak egyik fő sajátosságát az jelentette, hogy a konfliktusbeli szerepek előre definiálásra kerültek, szinte azonnal megkonstruálódott egy *szimbolikus tér*:¹ az egyik oldalon ott állt a két (a későbbiek során egyre növekvő számú), kívülről jött, teljesen más nyelvet beszélő, idegenként viselkedő előadó, a másik oldalon pedig látszatra differenciálatlanul a „falu népe”. A felszólalók között főként a helyi, illetőleg az üdülőtulajdonosi értelmiségi réteg volt mindvégig túlsúlyban, ám szép számmal hangzottak el hozzászólások a falubeliek részéről is. Innen fakad, hogy noha az előadások,

¹ A szimbolikus tér fontosságáról: Cohen 1989; Geertz 1994.

falugyűlések néha kicsit színpadiasak voltak, ám mégis egységet demonstráltak: azt kommunikálták a nyilvánosság felé, hogy az atomhulladék-tároló kapcsán nem egy-két ember magánügyéről van szó, hanem egy közösség lépett fel egységesen ellene. Így a falugyűlés, a tájékoztató előadás elsődleges szinten olyan kommunikációs formát kínált, ahol a PAV és az ófaluiak egy közös problémáról vitatkozhattak, de szimbolikus szinten azonnal megjelenített egyfajta ellenállást – mégpedig egységes és erős ellenállást – a kívülről jövő fenyegetéssel szemben.

A tájékoztató előadások, falugyűlések *helyszíne* eleinte a közös tanács székhelye, Mecseknádasd volt,² majd az események fokozatosan áttevődtek Ófaluba, ahol a leginkább érintettek laktak. Ám a központ – infrastrukturális okokból is – mindvégig Mecseknádasd maradt, a nyilvánosság számára szánt, fontos, szimbolikus jelentéssel bíró eseményeket (például a FSZB sajtótájékoztatóját) mindig ott tartották, amit az ófaluiak némileg sérelmeztek is, s a későbbiek során megpróbálták saját szerepüket növelni.

A *zárópontot* az 1988. március 7-én Ófaluban tartott falugyűlés jelentette, amikor a falubeliek Társadalmi Bizottságot alakítottak azzal a céllal, hogy független szakértőket kérjen fel a PAV kutatásainak és anyagainak ellenőrzésére. Ezt a döntést a PAV is elfogadta, s innentől kezdve a konfliktus fő vonulatát a két fél által megbízott szakértők közötti vita jelenti.³

A konfliktus során először ebben a szakaszban rekonstruálhatók a szemben álló felek érvei, egész argumentációs rendszerük, illetőleg az e mögött rejlő előfeltevés- és értékrendszer; először kényszerültek arra, hogy egy nyilvános diskurzus keretei között mutassák be elképzeléseiket, s ezt alkalomadtán más, ellentétes nézetekkel szemben meg is védelmezzék. Ennek megfelelően számos jel utal arra, hogy a szereplők folyamatosan értelmezték saját helyzetüket, pozíciójukat, reflektáltak az őket körülvevő térben, illetőleg

² „Közigazgatási szempontból 1988-ban Ófalu és Erdősmecke Komló, Feked és Véménd Mohcs városkörnyékéhez tartozott, Bátaapáti Bonyhád városkörnyékének része volt. A települések közül csak Véménd tanácsi székhely. Ófalunak Mecseknádasdon, Erdősmeckének Pécsváradon, Bátaapátinak Mőcsényben van a községi közös tanács székhelye. A társközségekben csak tanácsi kirendeltségek működnek. [...] A térség falvai – Véménd kivételével – mérsékeltén fogyó népességű, 500 lakosnál kisebb, többnyire hagyományos mezőgazdálkodást folytató törpefalvak szűk körű ipari és kereskedelmi tevékenységgel. [...] Az öt település összes lakójának kb. 60%-a német nemzetiségű (1980) [...] Ófaluban a német ajkú lakosság aránya több mint 90%-os.) (Balogh – Schwitzer – Tiner 1990/1 –4: 120–121). A település történetének adatgazdag bemutatása: Hengl 1988.

³ Az egyes események időbeli egymásra következősét, a pontos dátumokat ld. a függelékben: *A konfliktus időrendje* című táblázatban.

a másik fél álláspontjában bekövetkezett esetleges változásokra. Egy szempontból folyamatos *definíciós küzdelem*ként is jellemezhető ez a szakasz (Lau 1989), ahol a definíciók nem pusztán a különböző vitatott adatok, mérések, eljárások körül forognak, hanem a konfliktus terében a szereplők által elfoglalt pozíciókra is vonatkoztak.

Amikor azt állítom, hogy a konfliktusnak ez a kezdeti szakasza valójában folyamatos definíciós-harcnak tekinthető, akkor valójában két mozzanatra szeretném ráirányítani a figyelmet: egyrészt az a *kontextus*, amelyben az atomtemető kérdése az 1980-as évek közepén felmerült, egy nagyon rosszul szabályozott, bizonytalan, ingoványos terület volt, ahol nem – vagy alig – voltak előírások, érvényes szabályok. Ez persze nem meglepő, hiszen az atomtemető létesítésére vonatkozó törvényi szabályozás éppen akkoriban alakult ki, s minden hatóság inkább menekülni igyekezett a ráhúzott feladattól, semmint a megoldására törekedett volna. A hulladéktemetővel kapcsolatba kerülő államigazgatási szervek között tisztázatlan volt a feladatmegosztás; a különböző hivatalok gyakran egymás tevékenységéről sem tudtak, tragikomikus helyzetek egész sorát állították elő. Ebben a bizonytalan, rosszul definiált helyzetben a különböző interpretációknak hallatlanul fontos szerep jutott; s a szemben álló felek éltek is ezzel a lehetőséggel, a konfliktus e szakaszát éppen ezért folyamatos definíciós-kísérletek jellemezték.

Ugyanakkor a konfliktus *tárgya*, a PAV atomtemetőjének megépítése, illetőleg e létesítménnyel kapcsolatban fellépő esetleges kockázatok, veszélyek megítélésének kérdése is tipikusan olyan tematika, ahol a különböző definíciók, interpretációk kulcsszerepet játszanak. Ahogyan az antropológiai-szociológiai irányultságú kockázatkutatás az 1980-as évek elején, közepén (nagyjából az ófalui konfliktussal egy időben) megállapította, azok a problémák, amelyek ebben és a hasonló konfliktusokban felvetődnek (mennyire jelent egy atomtemető létesítése kockázatot a környéken élők számára; mennyire biztonságos/nem-biztonságos egy ilyen létesítmény, milyen veszélyekkel kell/lehet vele kapcsolatban számolni stb.) nem oldhatók meg a korábban alkalmazott, technikai-természettudományi módszerrel. Fikciónak bizonyult az az elképzelés, hogy ezek a kérdések egzaktt módon megválaszolhatók, kiszámíthatók, meghatározhatók (Beck 1986). Az olyan kockázatok esetében, amit például az atomtemető jelent, nagyon nehéz egyértelmű, a hagyományos kockázátértékelésnek megfelelő, számszerűsíthető definíciókat adni, éppen a veszélyek inkommenzurabilitása és a fellépési valószínűség szubjektív megítélése miatt. Azaz nem létezik egy olyan szimbolikus médium (Lau 1989: 429), amely mérhetővé, láthatóvá, egyértelművé tenné a kockázatokot. Hiába hívják a tudományt is segítségül, ezeknek a kérdéseknek a megítélését

illetően a tudósok és a szakértők között sincsen konszenzus (nemhogy a „laikusok”, illetőleg a „szakértők” nézetei között); az eltérő adatok, tények utólagos interpretációjának itt is döntő szerepe van.

4.3. Az események

4.3.1 A kezdet – a koordináták megrajzolása

Noha az atomtemetővel kapcsolatos kutatások már az 1970-es években megkezdődtek, s magának az ófalui helyszín kijelölésének is ködbevesző múltja van,⁴ létezik egy narráció az ófalui eseményekről, az atomhulladék-tároló körüli konfliktusról, szilárd, mozdíthatatlan kezdő- és végpontokkal. A történetekre visszaemlékező szereplők azzal kezdték elbeszélésüket, hogy valamikor 1987 tavaszán a kis falu, Mecseknádasd tanácselnökének az Atomerőmű iskolájában dolgozó felesége plakátokat látott szerte az iskolában, amelyek előadásra hívták az érdeklődőket az Ófaluban tervezett atomhulladék-tároló ügyében. Elment, meghallgatta, megkérte az előadót, beszéljen ugyanerről a faluban is, s ettől kezdve az események saját logikával, kérlelhetetlenül hömpölyögtek az 1990. január 18-i végpont felé: a lakosság tiltakozása miatt a hatóságok végül nem engedélyezték a Paksi Atomerőműnek, hogy a kiszemelt területen felépítse hulladéktemetőjét, a „hálás nép” 1990 májusában, az első szabad választásokon országgyűlési képviselőjévé választotta a küzdelem élére álló tanácselnököt.

Ez a „naiv” koordinátarendszer azért is érdekes számunkra, mert világosan utal arra, hogy az ófalui konfliktus esetében nem csupán, s elsődlegesen környezetvédelmi kérdésekről volt szó, hiszen a „kezdet” és a „vég” egy-egy politikai jellegű esemény, az 1985-ös tanácsi választások,⁵ illetőleg az 1990-es, első szabad választás, a „rendszer váltás” volt, azaz az események a rendszerváltás szimbolikus dimenziója mentén kerültek itt elhelyezésre.⁶

Nagyjából ugyanekkor a falu határában, a helybeliek mentális térképének egyik kítüntetett pontjánál, az ún. Harsányi-keresztnél nagyszabású, titokzatos munkálatok kezdődtek: távolról jött idegenek, hatalmas munkagépekkel

⁴ Ezt a könyv előző fejezete részletesen bemutatta.

⁵ A tanácsi választások során a magyar szocializmus rendszerében ekkor nyílt először lehetőség többes jelölésre.

⁶ A közvetlenül a történetek után készült szociológiai felmérés és értelmezés is átveszi ezt az időszemléletet, s ez alapján rendezi el az eseményeket, lásd. Faragó – Juhász – Solymosi – Tölgyesi – Vári 1990.

irtották az erdőt, utakat építettek – valami készült. A beszámolók eltérőek abban a tekintetben, mennyire voltak ezek a munkálatok valóban nagyszabásúak, a falu nyugalmát zavarók. Tény, hogy a későbbi kutatást szolgáló infrastrukturális beruházások előkészítése (egy út építése, fűróhelyek kialakítása, meteorológiai állomás alapozása) zajlott, s nem – ahogyan az ellenzők közül sokan állították – az atomtetető építése kezdődött meg, ám titokzatosságuk, szokatlanságuk meglepetést keltett a faluban, beszédtemává vált.

A két fél teljesen eltérően ítélte meg, mit is jelentenek a Harsányi-keresztnél felhalmozott építőanyagok, gépek, a megjelenő munkások, a beinduló munkálatok. A PAV interpretációjában mindez nem volt más, mint jogszerű és korrekt kutatási előkészület. Mindeközben folyamatosan kibővítették a munkák volumenét, kiterjedését, tagadták, hogy ez zavarta volna az ófaluiakat; kiemelték, hogy a falubeliek közül sokan csak a tájékoztató előadásokon szereztek tudomást a határban zajló munkálatokról. A másik fél olvasatában egyértelmű, hogy itt már régen nem kutatásról van szó, hanem maga az építkezés zajlik; s elrettentő példákat hoztak fel arról, hogy Ófaluban mekkora riadalom támadt az emberek között, egy utat le is kellett zárni, mert a munkagépek veszélyessé tették a közlekedést; egyszóval már most életveszélyes helyzet állt elő.

E kérdés kapcsán persze nem csupán az a tét, minek nevezik majd ezt az eseményt a jövőben, hanem főként az, hogy ki, milyen képet konstruál meg, közvetít e definíciók keresztül a nyilvánosság felé a másik félről. Az ófalui törekvés arra irányult, hogy a PAV-ot olyan szereplőként definiálja, aki radikálisan beavatkozik a kis közösségek életébe, feldúlja a környezetet, s főként, aki nem tartja be a szabályokat (a kutatások előtt már építkeznek). Nagy hangsúlyt kapott az a konfliktus során többször jelentkező vád, hogy a PAV kész helyzetet próbált teremteni: noha csak ideiglenes terület-felhasználási engedéllyel rendelkezett, ennek ellenére építkezésbe fogott, azaz igyekezett visszafordíthatatlanná tenni a folyamatot. Ebből a definíciós harcból egyértelműen az ófalui fél került ki győztesen, hiszen a tömegkommunikáció az ő verzióját fogadta el, s emelte be a nyilvános diskurzusba.

Ezek a történetek nemcsak „folklorizálódásuk” miatt érdekesek, hanem azért is, mert mindkét oldal létrehozott egy saját elbeszélést, melyben felvázolta a konfliktus-valóság néhány koordinátáját; azaz mindkét fél számára alkalom kínálkozott arra, hogy ezen keresztül megkonstruálják a „kezdetet” és a „véget”. A sokéves, számos szereplőt felvonultató eseménysorozatról szóló beszámolók szükségszerűen kiemelték bizonyos koordinátákat egy időbeli történéssorból, s ezek mentén értelmezték az eseményeket. Az *ófalui beszámoló*kban ezek a történetek a „titok” fogalma köré szerveződtek: ügye-

sen sikerült megtudni, kideríteni, napfényre hozni valamit, amit titokban terveztek az atomerőműn belül, illetőleg amit titokban akartak megvalósítani a hegytetőn; a közösség ellen irányuló valamifajta támadás lepleződött itt le. A *paksi beszámoló*k is előszeretettel időztek a nyitótörténeteknél. Az ő interpretációik főként azt a tényt emelték ki, hogy az események elindítója (a tanácselnök felesége) a PAV által finanszírozott munkahelyen dolgozott, azaz a támadás onnan jött, ahonnan legkevésbé várták. A PAV önértelmezésének egyik sarokköve sérült itt meg: az, hogy létezik valamifajta PAV-on belüli szolidaritás, hogy a kinti világgal szemben összefűzi őket egy élethivatásnak tekintett szakma gyakorlása.

4.3.2. Az ismeretterjesztő előadások – a társadalmi szempont megjelenése

A felkérés után a lakosság tájékoztatását az Atomerőmű mérnökei, a korábbi gyakorlatnak megfelelően, tudományos-technikai irányultságú ismertetéssel kívánták megoldani. Mecseknádasdon jól működő népfőiskola tevékenykedett, elsősorban kulturális (a helyi pedagógusok továbbképzését célzó) és nemzetiiségi (hagyományörzés, néptánc) programokkal. E sorozat keretében került sor az atomhulladék-tároló problémájának bemutatására. A tájékoztatón a PAV Sugárvédelmi Osztályának vezetője és a tervezett létesítmény kijelölt irányítója vett részt, s egyikük a hulladékkezelés általánosabb elveiről beszélt (mi a radioaktív hulladék, milyen általános következményei, kockázatainak vannak egy hulladéktárolónak, hogyan szabályozzák a hulladék elhelyezésének folyamatát), míg a másik beszámoló a konkrét megvalósítás kérdéseit érintette (telephely felépítése, az alkalmazott technológia, az ellenőrzés problémája).

Az előadás *általános légköre* a résztvevők egyöntetű beszámolója alapján nagyon barátságos volt; az előadók legnagyobb meglepetésére a falubeliek rengeteg kérdést tettek fel, amire igyekeztek válaszolni, s a végén – „nagy jattolások közepette”, mondja az egyik résztvevő – más községekbe is meghívták őket tájékoztatókat tartani. Ezt a fórumot Hidason, Véménden, Fekeden, Pécsvaradon, Erdősmecskén,⁷ a helyi önszerveződő, de hivatalosan

⁷ Érdekes, hogy Ófalu ekkor még nem szerepel a helyszínek között, ott az első előadásra 1988. február 8-án kerül csak sor; a konfliktusban fordulatot hozó újságcikk megjelenése (Javorniczky István: Hulladék – haladék. A kicsikkel mindent lehet? *Magyar Nemzet* 1988.01.30: 7.) után jó egy héttel. A többi fórum a PAV elbeszéléseiben vagy nem, vagy nagyon marginális helyen szerepel.

működő csoportok (táncsoport, kismamaklub, idősek klubja) keretei között több hasonló követte.

Az ismeretterjesztő előadásokon a falubeliek feltűnően nagy *információ-éhséggel* fogadták a bonyolult mérnöki magyarázatokkal, komplikált okfejtésekkel nehezített beszámolókat. Mindez különösen akkor válik érdekessé, ha a kiemelt figyelmet összehasonlítjuk a PAV embereinek korábbi, hasonló témájú előadásain tapasztalt teljes érdektelenséggel. Ma már nem lehet egészen pontosan rekonstruálni, hogy ez az érdeklődés pusztán az érintettségből fakadt-e, vagy valamilyen más okra vezethető vissza, annyi bizonyos, hogy itt azzal a jelenséggel állunk szemben, amit az amerikai pszichológus szerzőpáros Otway és Wynne az „információ-kereslet paradoxonának” nevez (Otway – Wynne 1989). Szerintük a kockázatra vonatkozó információkereslet nagyfokú instabilitást mutat, a lakosság hajlamos a két szélső érték valamelyikén (teljes érdektelenség – nagyon intenzív információigény) elhelyezkedni. A „nyugodt” periódusokban az emberek gyakorlatilag semmifajta érdeklődést nem mutatnak a különböző kockázatos tevékenységekről szóló információk iránt, míg az „ellenségeskedés” szakaszaiban jóval az átlag fölötti információigény keletkezik; azaz „a kockázatokkal szembeni beállítódások sokkal ambivalensebbek és instabilabbak, mint azt a hagyományos kommunikációs paradigma feltételezi” (Otway – Wynne 1989: 142). Ezt a jelenséget – a szakirodalom által *availability*nek nevezett elvet – Niklas Luhmann is fontosnak tartja: a kockázatértékelés igen nagy mértékben az adott pillanatban rendelkezésre álló információktól függ, s ennek következtében a látványos, egyedi esetek nagymértékben befolyásolják a véleményképzést⁸ (Luhmann 1993). A PAV számára mindenesetre nem okozott különösebb fejtörést a jelenség értelmezése, valamelyes elégtételként élték meg, hogy annyi kommunikációs kudarc után végre sikerült felkelteniük a közönség érdeklődését.

Az előadáson szóba került egy később fontossá váló probléma, az egyik falubeli lakos ugyanis felvetette: nagyon szép, amit eddig hallottak, csak mi haszna lesz ebből a falunak? Ezzel az előadók rögtön nehéz helyzetbe kerültek, anyagi jellegű *kompenzációt* ugyanis nem ígérhettek, nem volt rá felhatalmazásuk; mint kézzel fogható előnyt, megemlítették a munkahelyteremtést, de egyrészt az atomtemető valójában nem teremt túlságosan sok munkahelyet, másrészt „a teljes foglalkoztatottság korában”, az államszocializmus keretei között a munkahelynek korántsem volt olyan értéke, mint

⁸ Innen fakad az adott szituáció fontossága, s ugyancsak innen eredeztethető az a jelenség, hogy a „közhangulat” nagyon hirtelen megfordulhat az összejöveteleken, falugyűléseken.

a rendszerváltás után, a munkanélküliség megjelenésekor. Végül az egyik előadó ekkor dobta be a köztudatba az „indirekt előnyök” később elhíresült fogalmát. Ez alatt azt a – szerinte Pakson is megfigyelhető – jelenséget értette, hogy az Atomerőmű jelentette magasabb technikai szint visszahat az emberek életmódjára, konkrétan higiéniai szokásaikra. Míg korábban, a termelés beindításakor a felügyelete alá tartozó mosoda dolgozói állandóan panaszkodtak, hogy lopják a szappanokat, a hajszárítókat, koszosak a ruhák, addig később az emberek megszokták, hogy mindig van szappan, hajszárító, tiszta ruha, megszűntek a problémák. Az érvelésben megfogalmazódó „civilizatorikus küldetésűdát” gyakran megfigyelhető a PAV munkatársainál, döntéshozóinál; e gondolkodásmód szerint az Atomerőmű közvetlen környezeténél magasabb civilizációs fokot képvisel, s ez még az emberek viselkedését is pozitív irányban befolyásolhatja.

A kompenzáció ügyében (mint a későbbiekben kiderült) a PAV-on belül létezett egy meglehetősen szilárd, s a vezetés legmagasabb köreiből származó álláspont, miszerint sokféle dolgot lehet az ezt firtató kérdésre válaszolni, ám nem szabad semmi konkrétat ígérni. Azt tartották, hogy nem jó, ha a falu pénzért fogadja be a veszélyes létesítményt (hiszen akkor rögtön megjelenik az érv, hogy „megvásárolták a falut”), hanem először a település lássa be, hogy a létesítmény veszélytelen, aztán majd megtudják, számukra is milyen hasznot hoz.⁹ Ebben az elképzelésben több tényező keveredik: először is az államszocialista társadalomban, egy kiemelt nagyberuházás kapcsán nem volt szokás az érintett lakosság kompenzálásáról beszélni, egyszerűen fel sem merülhetett ez a probléma. Másrészt vigyázni kellett az olyan, ideológiailag nehezen védhető kifejezések alkalmazásával, mint egy falu „megvétele”, „megvásárlása”. E kérdés kapcsán újra előbukkan az aufklerista pozícióba vetett szilárd hit is: nincs is szükség kompenzációra, hiszen a lakosságnak el lehet mondani, fel lehet őket világosítani, hogy itt egy teljesen veszélytelen létesítménnyel állnak szemben; azaz igazából nincs is miért kompenzációt fizetni.¹⁰

⁹ Későbbi megnyilatkozásaiban a PAV már megfordította volna ezt a folyamatot, mert belátták, hogy az emberek csak a kézzel fogható előnyöket érzékelik. Ugyanakkor ezt az attitűdöt irracionális magatartásnak, emberi gyengeségnek gondolják, melynek nem volt keresnivalója az ő racionális magyarázórendszerükben. Perrow az ilyesfajta érvelésrendszert nevezi „abszolút racionalistának” (Perrow 1987).

¹⁰ Ez a gondolatmenet a későbbiek során, amikor a PAV döntéshozói kezdték belátni, hogy léteznek másfajta – Perrow által korlátozott racionalistának nevezett (Perrow 1987) – perspektívák is, úgy finomodott, hogy az atomtemető okozta „pszichikai” megterhelés miatt kell kompenzációt fizetni. Itt meg kell említeni azt is, hogy az 1980-as évek magyar társadalmában gyakorlatilag nem léteztek olyan konfliktusmegoldó technikák, amelyek a lakosság és a telepítők közötti alkufolyamatból

A kompenzáció kérdése a konfliktusnak ezen a pontján azért is fontos, mert ekkor fogalmazódott meg először a PAV döntéshozóiban, hogy az atomtemető kapcsán nem pusztán egy műszaki létesítmény lehetőség szerint korrekt mérnöki megvalósításáról (illetve a tájékoztatás során: ennek bemutatásáról) van szó, hanem ehhez a beruházáshoz a különböző társadalmi csoportok különböző kulturális jelentéseket is kapcsolhatnak (egyelőre primer szinten, az *előny* fogalma ürügyén). Gyakorlatilag ez az első pont, amely túlmutatott az egyértelműnek tekintett technikai, műszaki részleteken, s felvetette a la-kossággal való kommunikáció problémáját. Itt különösen élesen mutatkozik meg, hogy a PAV-nak semmifajta elképzelése, koncepciója nem volt arról, miképpen lehetne a társadalom, az adott közösség által a létesítménnyel kapcsolatban megfogalmazott problémákra, kérdésekre válaszolni; így kompenzáció ügyében is csupán egy vezérigazgatói szintű döntésre tudtak utalni.

4.3.3. Az első újságcikk – a tömegkommunikáció szerepe

Az ismeretterjesztő előadásokat hosszú csönd követte, majd mintegy fél évvel az első előadás után, a tömegkommunikációban felbukkant a konfliktust bemutató első újságcikk¹¹ a *Magyar Nemzet* című lap 1988. január 30-i, szombati, legolvasottabb számában. Érdeemes megemlíteni, hogy a *Magyar Nemzet*, ekkoriban mint a Hazafias Népfront lapja, a nagyobb napilapok közül a leginkább „ellenzéki” sajtóorgánumnak számított, ez volt az az újság, ahol a „társadalmi problémák” egyáltalán nyilvánosságot kaphattak. Az újság a magyar tömegkommunikációs struktúrában szokatlan módon, kiemelten foglalkozott a kisebb közösségek, csoportok érdekérvényesítési lehetőségeivel.¹²

Maga a cikk több szempontból is fontos szerepet játszott a konfliktus történetében: a szélesebb nyilvánosság számára először ezen keresztül jelent meg és tudatosult az „atomtemető-probléma”, ekkor szerzett az ország közvéleménye tudomást arról, milyen létesítményt terveznek Ófaluba. Ugyan-

indultak volna ki. (Ez a helyzet a későbbiek során jelentősen megváltozott: Vári 1994, 1996.)

¹¹ Javorniczky István: Hulladék – haladék. A kicsikkel mindent lehet? *Magyar Nemzet* 1988.01.30: 7. Korábban csak az egyik szakfolyóirat, a *BÚVÁR* című lap foglalkozott érintőlegesen a nukleáris hulladék-tároló problematikájával.

¹² A cikket azért értelmezem kicsit hosszabban, mert a magyar tömegkommunikációban az atomtemető ügyével foglalkozó későbbi tudósítások, beszámolók, többé-kevésbé módosított formában átvették az itt megfogalmazott sztereotípiákat.

akkor a cikk nemcsak tudósított az eseményről, hanem ezen keresztül, nem is túlságosan rejtett módon, kijelölte azokat a koordinátákat, amelyeken belül a konfliktus résztvevői megjelentek; azaz *valóságkonstituáló szerepe* is volt.¹³ Míg egészen eddig a pontig a konfliktus-valóság előállítása, megkonstruálása a két szembenálló fél „ügye” volt, s az ismeretterjesztő előadások jelentették azt a kommunikációs formát, ahol ez a tevékenység végbement, addig most a tömegkommunikáció megjelenésével egy új szereplő és egyben új forma is megjelent a színen, s ez több ponton is lényegesen megváltoztatta a konfliktus menetét. Így például az addig álmosan csordogáló események hirtelen felgyorsultak: míg korábban havonta-kéthavonta történt valami új fejlemény az ügyben, addig 1988 februárjától szinte egymást érték a különböző gyűlések, tájékoztatók, fórumok. A másik fordulópontot az jelentette, hogy ezután sokkal élesebben fogalmaztak a konfliktus két oldalán állók: a tömegkommunikációban olyan éles vádak is megfogalmazódtak, amelyek az előadásokon, a közvetlen kommunikációs alkalmak során nem kerültek elő. A változások harmadik területét az jelentette, hogy mindkét fél számára ekkor tudatosult, hogy a tét ebben a fázisban nem kisebb, mint az, ki fogja meghatározni a konfliktus főbb koordinátáit, kinek a definíciója, probléma-reprezentációja fog végül érvényesülni.

A cikk írója már az első bekezdésekben világossá tette, hogy az adott konfliktusban az ófaluiak pártján áll, ennek megfelelően az írás általános hangvétele kifejezetten támadó, néha pikírt. Már a cím is jellemzően pártos: *A kicsikkel mindent lehet?*, amit csak megerősítenek az alcímek („Állami érdek”, „Csak nézők lehetnek”, „Nekünk végünk...”), illetőleg a kurzivált részek („*ne bolygassák a dolgokat*”, „*a helyi tanácsnak nincs beleszólása*”, „*kicsikék vagyunk ehhez*”). A cikkben csak az ófalui oldal képviselői szólaltak meg (a mecseknádasdi és az ófalui tanácselnök, illetve az ófalui „nép” egy képviselője), közülük is a mecseknádasdi tanácselnöké a fő szerep, aki két hasábon keresztül szerepelt; a másik fél nem kapott lehetőséget az álláspontja kifejtésére.¹⁴ Az újságíró által használt fogalomkészlet is markáns képet közvetít a konfliktusról: egyrészt erősen dichotóm jellegű az egész gondolatrendszer (a „kicsi”, illetőleg a „nagy”; a „közösség”, illetőleg az „állam” szembeállítás), másrészt nagy hangsúlyt kap a tervezett

¹³ A tömegkommunikáció szerepéről, a kockázat-diskurzusokbeli működésmódjáról jó áttekintést ad: Noelle-Neumann – Hansen 1991; Kepplinger 1991.

¹⁴ Egy szinten logikus és természetes az ófalui oldal ilyen mértékű „felülreprezentációja”, hiszen ők eddig nem voltak képesek álláspontjuk nyilvánosság előtti megjelenítésére.

létesítmény kapcsán a „vég”, a „halál” fogalmi horizontja, amit az „atomtemető” megnevezés is kifejez.

Első pillanatban nem lehet tudni, mi adja a *megjelenés* apropóját, hiszen körülbelül fél év (!) telt el a benne tárgyalt események óta. Ám a cikk közepén egy odavetett fél mondatból kiderül, hogy a következő napon alakul meg Mecseknádasdon a PAV-val szembeni érdekvédelmi szervezet, a tájvédő egyesület, s az írás mintegy ezen esemény felvezetéseként szolgál; ebből a szempontból értelmezi, mutatja be a történeteket, konstruálja meg a konfliktus terét. E konstrukció során főként két tényező kap megkülönböztetett hangsúlyt: egyrészt magának a szituációnak, másrészt a szereplőknek a meghatározása.

4.3.3.1. A szituáció definiálása

Mivel a cikk írója számára a központi problémát az a kérdés jelentette, hogy milyen lehetőségei vannak egy közösségnek az őt egzisztenciálisan érintő döntések befolyásolásában, minden egyes eseményt, minden szereplőt olyan dimenzió mentén mutatott be, hogy segíti vagy akadályozza-e az adott közösség érdekérvényesítését. Ez az eljárás különösen jól tetten érhető abban a folyamatban, ahogyan a konfliktus „múltját”, történelmét bemutatja.

Ennek a *múlt*nak az egyik kitüntetett pontját a – az előző fejezetben már tárgyalt, s az ófalui történetre nagyon hasonlító – magyaregregyi események jelentik; ezzel is sugallva, hogy Ófalu nem egy elszigetelt eset, hanem magyar társadalomra általában jellemző döntéshozatali anomáliák aktuális példája. A cikk írója Magyaregregy kapcsán is azt emeli ki, hogy a döntéshozók kész helyzetet teremtettek, az érintettek megkérdezése nélkül jelölték ki a helyszínt, s csak heves tiltakozás eredményeképpen sikerült megakadályozni akaratuk érvényesítését. Itt található a cikknek a megkonstruált múlthoz kapcsolódó másik fontos, de elrejtett mondanója; ha figyelembe vesszük, hogy a lapszám éppen az érdekvédelmi szövetség megalakulásának előestéjén jelent meg, akkor a magyaregregyi események felemlítésének kétségkívül van egy olyan tanulsága, miszerint a tiltakozás sikeres is lehet; azt a helyszínt is feladta a PAV.

Az írás a *jelen* megkonstruálásakor a „bizonytalanság”, a „titok” és a „hatalom” fogalmait használja: az atomhulladék-tároló helykijelölése kapcsán egy olyan mechanizmust ír le, amelyben nincsenek rögzített szabályok, világos koncepciók, ahol a beruházó fél tevékenységét mindvégig titokban tartotta, s mindehhez a hatalom segítségét is igénybe vette. Ennek megfelelően a jelenbeli, immár az ófalui helyszínre vonatkozó döntéshozatali eljárást

bemutatva mindenekelőtt azt emeli ki, hogy még az államigazgatás legmagasabb köreiből is nagyfokú *bizonytalanság* van az atomenergia jövőjét illetően; még minisztériumi szinten sem tudták eldönteni, hogy a szénbányászatot fejlesszék vagy atomtemető létesüljön itt. A problémát csak fokozták az államigazgatási szervek közötti kommunikációs problémák: egymás tevékenységéről nem, vagy elégtelen módon tájékoztáltak, ami a helyszínen tanácstalanságként, bizonytalanságként csapódik le.

Az *általános szabályozás* kereteiről szólva a cikk – eredeti intencióinak megfelelően – hangsúlyozza, hogy egész bizonytalanul definiált szituációban az egyedüli szilárd pontot az jelenti, hogy a helyi tanácsnak az egész folyamatba nincs beleszólási joga, mert a döntés végül is a megyei tanács szakigazgatási szervének kezében van. Ezen a ponton egy, a későbbiek során fontossá váló mozzanatra figyelhetünk fel; a konfliktusnak ebben a korai szakaszában, amikor még nem lehetett igazából tudni, hogyan fognak megszerveződni a különböző táborok, ki milyen szövetségeket tud maga mellett felvonultatni, a cikk megkonstruált egy a későbbiek során egyre halványabbá váló, majd teljességgel elvetésre kerülő ellentétet a megyei és a helyi tanács között.

4.3.3.2. A szereplők definiálása

A cikk megkonstruálja a PAV, illetőleg az atomtemetővel szembeszálló falu képét, s ennek a „felstilizált”, idealisztikus képek az elemei a konfliktus során a legkülönbözőbb interpretációkban nagyfokú állandóságot mutatnak. Lényeges, hogy ez a konstrukciós eljárás mindig dichotóm jellegű, azaz az egyik oldal – Ófalu, illetőleg a PAV – definiálása soha nem önmagában, hanem mindig a másik oldallal szemben történik.

Az ófalui *táj* leírásakor fő hangsúlyt az érintetlenség kap; egy hegyek közé zárt, a világ zajától távoli, háborítatlan település jelenik meg előttünk, amely infrastrukturálisan elmaradott ugyan, de az itt élőket a természet községe és intaktsága kárpótolja mindenért. A hegyek-dombok által körülvett, oltalmazott, védelmezett falunak pontosan ezt az érintetlenségét sérti a (csak az érdekesség kedvéért: síkságon felépült) PAV megjelenése, itt avatkozik bele nagyon durván a falubeliek életvilágába, amikor a védelmet nyújtó tájat lerombolja, a hegyet legyalulja, s építési területté teszi a vidéket. Az újságcikkeket illusztráló fényképek pontosan ezt a jelenséget teszik vizuálisan megragadhatóvá: ahol még nem is olyan régen hegy magasodott, s érintetlen erdő volt található, ott ma már kopár fennsík van és rengeteg szétdobált építkezési anyag csúfítja el a tájat. Míg az ófaluiak számára az

adott terület fontos, kiemelt jelentőségű, kulturálisan és érzelmileg is fontos jelentéseket hordozó táj, addig a PAV ugyanezt a területet csupán átalakítandó, megmunkálendő ipari vidéknek tekinti.

Az Ófalu-kép másik fontos összetevőjét a karizmatikus, valóban a nép által választott *vezető* jelenti, aki egy új, fiatal, széles látókörű, jó kapcsolatokkal rendelkező, ugyanakkor a falujához kötődő nemzedéket is képvisel. Ebben az esetben fontos legitimációs pontként szerepelnek az 1985-ös tanácsi választások, ahol a szocialista választási rendszerben először volt lehetőség többes jelölésre, s a jelenlegi tanácselnököt éppen a korábbi, pártállami vezető ellenében választották meg.

Az Ófalu-kép harmadik elemét a „*nép*”, az itt élő emberek alkotják, akik a cikkben a „természet gyermekei”-ként jelennek meg, ahogy az újságíró fogalmaz: ők a „cserzett bőrrű, tiszta tekintetű falusiak”. Számukra – ahogyan a tájhoz fűződő viszonynál is láthattuk – a probléma elsősorban érzelmi szinten jelenik meg, főleg elemi indulatok (a félelem, a felháborodás) irányítják megnyilatkozásait. Az érzelmi beállítódást és az emocionális érintettséget jól reprezentálja a rövid kérdőmondatok és -jelek nagy száma, illetőleg a kisé konfúz érvelésmód. A cikkben megkonstruált kép szerint ezek az emberek, noha ösztönén fel vannak háborodva a történetek miatt, nem képesek igazából absztrakt szinten megfogalmazni problémájukat; azaz ebben segítségre, támogatásra szorulnak. Nyilvánvalóan a következő nap eseményeire utalva veti fel a kérdést, hogy vajon lesz-e elegendő bátorságuk a vezetőikkel együtt kiállni az érdekeik érvényesítése érdekében.

A másik oldalon arctalan, kétes legitimációjú, minden karizma híján lévő emberek sorakoznak: a cikk nem is nevezi a nevükön őket. Az ófalui karizmatikus vezetővel szemben a másik oldal képviselői mint individuumok nem is léteznek, csak a munkahelyi beosztásuknak megfelelően kerülnek említésre („a PAV osztályvezetője”). Az ófalui helykijelölési eljárás ismertetése kapcsán a döntéshozók oldala teljesen differenciálatlanul jelenik meg; nem lehet tudni, kinek a nevéhez fűződtek az egyes döntések, nem derül ki, kik fenyegették meg a tanácselnököket, ki „osztotta le” korábban a lapokat, ki kárhoztatta passzív statisztá-szerepre az ófaluiakat. A cikk mindvégig masszív fenyegetettségben élő embereket mutat be, ugyanakkor ez a látens, de mindenhol jelenlévő erőszak a háttérből ered, nem lehet pontosan tudni milyen csoporttól. Nincs ágense az eseményeknek, a cikk róluk beszélve mindvégig általános alanyt használ („döntés született”, „kijelölésre került”). Egyetlen dolgot ugyanakkor teljes bizonyossággal állít és hangsúlyoz: maguk a döntések rosszak, elhibázottak voltak, a helyi társadalom legegységesebb érdekeit is figyelmen kívül hagyták.

Ez a kép akkor változik meg alapvetően, amikor a cikk írója rátér az első ismeretterjesztő előadás bemutatására, amelyen megjelentek a PAV mérnökei, s a nyilvánosság előtt először vállalták fel az atomtemető-ügyet. Ettől a pillanattól fogva valamennyi, a nukleáris hulladék-tároló kapcsán korábban hozott, elhibázott döntés „az ő számlájukra íródik”, a döntéshozatali folyamat valamennyi visszáságát visszamenőlegesen nekik tulajdonítják; s így egy olyan jelentés-dimenzió jön létre a PAV körül, amelyben minden korábbi, más szereplők (minisztériumok, ERŐTERV, ERBE) által elkövetett hiba, tévedés is beletartozik.¹⁵

A cikkben több, a konfliktus későbbi fázisában újra meg újra felbukkanó vádpont is megfogalmazásra került: a PAV döntéshozói egyrészt nem önként, nem maguktól vállalták a helyi közösség tájékoztatását, hanem „úgy kellett iderángatni őket”. Amikor végre eljöttek, hihetetlenül arrogánsak voltak, kioktató hangon beszéltek az egyszerű emberekkel, sőt, meg is alázták a falu népét, amikor azt mondták, hogy az atomtemető azzal az indirekt előnnyel jár, hogy „megtanulnak az emberek mosakodni”.¹⁶ A PAV előadásaiban – mondja a cikk – ígéretekben nincs hiány, ám amikor garanciákat kérnek, akkor csak homályos utalások hangzanak el valamilyen „szuperbiztos nyugatnémet technológiára”, ám ez önmagában nem nyugtatja meg az embereket. A PAV tevékenységével szemben elemi szinten fogalmazódott meg a bizonytalanság: ki tudja, mi fog itt történni a közeljövőben, ha mégis felépítik az atomtemetőt, nem szállítják-e ide az ország összes radioaktív hulladékát, illetőleg a kiégett fűtőelemeket.

Elképzzelhető, milyen hatása volt a cikknek a faluban. Noha a fél évvel korábbi eseményekre már halványan emlékeztek az ófaluiak, de most az újságban, kinyomtatva állt, egy ország tudta meg, hogy milyen sérelem érte őket. Maga a „mosakodási rész” vált végül is a paksi „arrogancia”, kioktató magatartás emblematikus jegyév. Ez a rövid, mindössze féloldalas újságcikk a PAV számára a konfliktus egyik *fordulópontja*; ettől kezdve definiálja a szembenálló felet egyértelműen ellenségként. Maga a cikk egzisztenciálisan is mélyen érintette őket, még évek múltán is emlékeztek a címére, a megjelenés időpontjára, s a vele kapcsolatban alkalmazott szóhasználat is nagyon elítélő volt: „hülyeség”, „hazugság”, „elferdítés” stb. A cikkel valami szokatlan jelenik meg a PAV számára, felbomlik a szituáció korábbi értelmezése,

¹⁵ A PAV döntéshozói persze értetlenül álltak az események ilyen alakulása előtt, és próbálták elmagyarázni a korábbi döntések hátterét, a másik oldalt azonban ez nem érdekelte, ügyetlen „kimosakodási kísérletnek” tekintette ezeket az érveket.

¹⁶ Az inkriminált rész így hangzik: „S hozzátették még azt a meghökkentően arrogáns kijelentést is: *megtanulnának az emberek fürödni, mosakodni*” (Javorniczky 1988: 7).

miszerint itt valamifajta információhiányról, illetve ennek kielégítéséről van szó, s mivel támadták őket, s képtelenek voltak arra, hogy másfajta stratégiát építsenek fel, ezért ők is támadásba lendültek.¹⁷

4.3.4. A falugyűlés

Miután a tömegkommunikációban a *Magyar Nemzet*-beli írás után egyre-másra jelentek meg a tervezett atomhulladék-tárolóval foglalkozó, többnyire erősen kritikus jellegű cikkek,¹⁸ a konfliktus menetében is fordulat állt be; jelentősen megváltozott az ófaluiak és a paksiak közötti találkozási jellege. Az érdeklődés változatlanul hatalmas volt, ugyanakkor a hangulat egyre feszültebbé, „beszólásokkal” tarkítottá, ellenségessé vált; a hallgatóság bekiabált, kifütyülte a számára különösen ellenszenves előadókat. Minden résztvevő számára világos volt, hogy itt már nem egyszerű népfőiskolai vagy ismeretterjesztő előadásokról van szó, amit csak megerősített a megyei és országos szintű vezetés, valamint a sajtó reprezentatív jelenléte. Az ismeretterjesztő előadást mint műfajt – ahol a másik fél ugyan tehetett fel kérdéseket, valójában passzív szerepre volt kárhóztatva – felváltotta a *falugyűlés* mint olyan fórum, ahol a falunak joga van hivatalosan is véleményt nyilvánítani. A konfliktus egyik csúcspontját, az első szakasz végét is egy falugyűlés jelenti (1988. március 7.); itt lezárult egy korszak a konfliktus történetében, ugyanakkor egy másik, szakmai szinten – részben új, részben régi szereplőkkel – egy új dimenzióban folytatódott.

A konfliktus *közvetlen környezete* is megváltozott időközben; egyre hangsúlyosabban megjelent a színen – az újságcikkek után már a falugyűléseken is – a PAV egy régi ellenlábas, a Baranya Megyei Tanács Építésügyi Osztálya, mely az engedélyeztetési eljárás keretében már korábban gördített akadályokat a PAV útjába. Az atomhulladék-tároló engedélyeztetése akkoriban kétszintű folyamat volt: magával az atomhulladékkal kapcsolatos létesítmények engedélyeztetése az Egészségügyi Minisztériumhoz tartozott, a kiegészítő létesítmények (örtornyok, kiszolgáló személyzet helyiségei)

¹⁷ A PAV nyilatkozatban reagált a nyilvánvaló ténybeli tévedésekre (nem a kiégett fűtőelemek kerülnek a hulladék-tárolóba stb.), amit az újságíró kommentárban utasított vissza.

¹⁸ A tömegkommunikációra is érvényes az, amit már az ismeretterjesztő előadások kapcsán az érdeklődés változásának törvényszerűségeiről mondtunk: mintha egy zsilipet húztak volna fel a *Magyar Nemzet* cikkével, a tömegkommunikációt szinte elárasztották az ófalui atomtemetővel foglalkozó írások.

ügyében viszont a megyei tanács volt illetékes. Az agilis, a konfliktusban fontos szerepet játszó tanácsi osztályvezető nyíltan kijelentette, hogy figyelemmel kíséri a vitát, s csak akkor adja ki az engedélyt, ha a terület valóban alkalmasnak bizonyul.

A PAV számára ekkor már nem az volt a tét, hogy sikerül-e meggyőzni a falubelieket vagy sem, hanem az, hogy e folyamat eredményeképp megkapja-e a létesítési engedélyt. Ha nem járna sikerrel, akkor a kutatásra, az előkészítésre elköltött több 100 millió forintja és jó pár éve bánja. Eddig az időpontig a PAV számára a legnagyobb rossz az lehetett, hogy az emberek nem értik őket és zúgolódní fognak, ám az 1980-as évek végén, az államszocialista Magyarországon nem létezett olyan jogi fórum, ahol az ófaluiak fölléphetek volna a PAV terveivel szemben. A BMT bekapcsolódásával egy olyan eljárásjogi lehetőség jelent meg a horizonton, amelybe az ófalui oldal bele tudott kapaszkodni, s ezen a területen sikeresen vehette fel a küzdelmet a PAV-val.

Mivel ez a jogi lehetőség a nukleáris hulladék-temető létesítésére kiszemelt terület (geológiai, hidrogeológiai, építészeti) alkalmasságával függött össze, ennek megfelelően a *konfliktus tartalma* is eltolódott. Míg korábban az ismeretterjesztő előadásokon és a tömegkommunikációban is az érvelés kiindulópontjaként elsősorban a döntéshozatali eljárás anomáliái szolgáltak (a résztvevők is ehhez tudtak leginkább hozzászólni, különösebb szakmai ismeretek nélkül is megítélhető problémáról lévén szó), ettől kezdve egyre nagyobb szerepet kaptak a terület geológiai, hidrogeológiai, szeizmológiai stb. alkalmasságát firtató kérdések. Mindez szükségszerűen a szakmai dimenzió erőteljesebb megjelenéséhez vezetett, s az ófalui oldal képviselői nagyon korán belátták, hogy ezekben a kérdésekben csak szakemberek képesek hitelt érdemlően állást foglalni. Így a falugyűléssel szinte egyidőben tartott szakmai tájékoztatással (1988. február 10-én) egy másik területen – a szakmai kérdések területén – is elkezdődtek a megbeszélések a két fél között.

A konfliktus környezetében egy másik fontos változás is történt: az ófaluiak az egyik tájékoztató előadás után, heves indulatok közepette, „közfelkiáltással” elhatározták a *Mecseknádasdi-Ófalui Tájvédelmi Egyesület* megalakítását. Ezt a lépést az tette szükségessé, hogy az a néhány tevékeny emberből álló csoport, amely kezdettől fogva „vitte az ügyet”, úgy érzékelt, hogy az Atomerőművel mint intézménnyel szemben a falvak érdekében a továbbiakban már nem tud magánszemélyként hatékonyan fellépni, ezért meg kell teremteni működésük jogi kereteit; a tiltakozók számára szükségessé vált egy olyan szervezet létrehozása, amelyet jogi személyként a PAV elfogadna tárgyalópartnernek. Így került 1988 tavaszán – az országban

a frissen megszületett egyesületi törvény nyomán az elsők között – bejegyzésre az egyesület.¹⁹

A fordulópontot jelentő márciusi *falugyűlés* a PAV értelmezésében már a harc jegyében zajlott; először is azért, mert eltérően a korábbi alkalmaktól, ide már nem kaptak meghívót, de mivel tudták, hogy mi szerepel a gyűlés napirendjén, megjelentek rajta. Szó sem volt már a korábban megszokott jóvialis, baráti légkörről, hanem ahogy a résztvevők fogalmaztak: egy „tiltakozó hadjárat” kellős közepén találták magukat. A tét növekedését mutatta, s a PAV részéről mindenképpen újdonsága az eseménynek, hogy nagyon tudatosan készültek rá. Nem csak a „megszokott” csapat vett részt a gyűlésen, hanem jelen voltak a „főnökök” is: közvetlenül bekapcsolódott a nukleáris igazgató, aki az adott szervezeten belül a legmagasabb szinten jelentette meg a hulladéktároló ügyét, megjelent a tervező vállalat, az ERŐTERV igazgatója, s a konfliktus során először képviseltette magát az Ipari Minisztérium főosztályvezetői szinten. Ugyanakkor ezek az új emberek is a korábban már kudarcot vallott műszaki érvelést próbálták alkalmazni, a létesítmény műszaki adatairól, az engedélyeztetési eljárás procedúráiról beszéltek. Újra szóba került a kompenzáció kérdése, ezzel kapcsolatban tartották magukat a korábbi elvekhez, továbbra sem ígértek semmit, csökönnyösen ragaszkodtak a vezérigazgatói állásponthez – „teljes csőd” – mondja az egyik interjúalany. A falugyűlés azért is kiemelt jelentőségű volt a PAV, mert ezen a falugyűlésen a „főnökök” szerepeltek (le), az ő produkciójuk még gyengébbre sikerült, mint korábban a beosztottaké („azóta is röttyögünk ezen, mert vissza szoktunk emlékezni” – mondja a korábbi menetekben is részt vett osztályvezető).

A falugyűlésen központi problémává vált kijelölt *terület alkalmasságának* a kérdése, mint az a pont, ahol a vita pro vagy kontra eldönthető. Mivel a kutatásokat a PAV által felkért és megbízott szakértők végezték, s az ő tevékenységükkel kapcsolatban többször elhangzott az egyoldalúság, bizonyos kedvezőtlen adatok figyelmen kívül hagyásának vádja. Ezért már korábban felmerült,²⁰ hogy fel kellene kérni egy szakértői bizottságot, amely a paksi anyagot átnézve

¹⁹ Az egyesületnek alapításkor körülbelül 30 tagja volt, ez a szám rövid idő alatt megtízszereződött, a helyieken túl elsősorban a környező falvak lakói és néhány vidéki, illetőleg budapesti pártoló tag belépésével. Az egyesületen belüli szervezőmunkát egy informális csoport végezte, amely nem volt egészen az egyesület vezetőségével. A titkár egy fizikus, az egyesületi elnök egy tanítónő volt, mindketten mecseknádasdi lakosok.

²⁰ A Pécssett 1988. február 10-én rendezett fórumon a mecseknádasdi tanácselnök javaslatot tett egy Független Szakértői Bizottság felállítására, s ezt az Ipari Minisztérium jelenlévő képviselői ezt támogatták.

véleményt mondana a terület alkalmasságáról. A falugyülés végén – a BMT építésügyi osztályának jelenlevő vezetője biztatására – határozatot hoztak arról, hogy felállítanak egy Társadalmi Bizottságot, amelynek a feladata lesz a későbbiekben a független szakértők felkérése. Ezt követően a tanácselnök javaslatára – hangsúlyozottan demokratikus szavazással – megválasztottak egy Társadalmi Bizottságot azzal a céllal, hogy hivatalosan, a falvak lakosságát képviselő bizottságként felkérje a független szakértőket.²¹ Megállapodtak abban, hogy amennyiben a független szakértők alkalmasnak találják a területet, megindulhatnak a kompenzációs tárgyalások Ófalu és a PAV között, ha azonban nemet mondanak, nincs helye semmiféle további megbeszélésnek. Megállapodás született arról is, hogy a szakértői vélemény meghozataláig semmifajta döntés nem születhet az ügyben, egyfajta moratóriumot léptetnek életbe, amellyel az államigazgatás jelenlevő képviselői is egyetértettek.

Ez a falugyülés *fordulópontot* jelentett: mindkét fél elfogadta, hogy az ügyet az általuk megbízott szakértőkre hagyják, határozzanak a vitás kérdésekben ők. A PAV ezt a döntést nem támadta, ami tulajdonképpen egyenértékű volt annak beismerésével, hogy az addig követett stratégiájuk csak a probléma eszkáliciójához vezetett, zsákutcának bizonyult. Másrészt valamilyen szinten még elégedettek is lehettek a PAV döntéshozói a dolgok alakulásával, hiszen a vita az általuk erősen preferált szakmai szintre terelődött. Bízta-
ban, hogy a szakértőknek sikerül az, amiben ők végül is kudarcot vallottak: megtalálni a közös nyelvet.²²

²¹ Ezen a ponton mutatkoztak meg először az egyesületen belüli *véleménykülönbségek*, ugyanis néhányan azt javasolták, hogy ne „önkijelöléssel”, az egyesületi tagok közül válasszák meg a bizottságot alkotó személyeket, tekintve, hogy annak működése – véleményük szerint – ügyis csak formális, azaz nem sok múlik rajta; viszont jobb lenne, ha a demokratikusság betartása érdekében nem mindenhol ugyanazok az emberek képviselnék az ügyet. Ennek ellenére a már említett informális, az ügy iránt kezdettől fogva érdeklődő csoport működése vált legálissá ezzel a lépéssel.

²² A falugyülésnek (amelyre 1988. március 7-én került sor) volt két olyan utózőngéje, amely nagyon jól mutatja, milyen hihetetlen kapkodás jellemezte, félinformációk, hatásköri bizonytalanságok uralták az államapparátust; még az egyazon ügygel foglalkozó minisztériumok között sem történt semmifajta egyeztetés, sőt, homlok-egyenest eltérő módon cselekedtek. Egy napra rá (1988. március 8-án), hogy az atomtemető ügyében a két fél közösen moratóriumot vállalt a független szakértők véleményének elkészítéséig (azaz április 15-ig), s megállapodtak abban, hogy addig mindenfajta tevékenységet felfüggesztenek, az Egészségügyi Minisztérium – némi sugáregészségügyi feltételeket szabva, de – aláírta az atomtemető létesítési engedélyét. Ez újra csak felborzolta a csillapodni látszó kedélyeket, az ófaluiak a PAV-ra és az Ipari Minisztériumra mutogattak, mondván ennyit ér a velük kötött

4.4. Különböző perspektívák

4.4.1. A PAV érvrendszere

A PAV a konfliktusnak ebben a szakaszában mindvégig csökönyösen ragaszkodott saját elképzelésrendszeréhez, s még akkor sem változtatta meg véleményét (például a kompenzáció kérdésében), amikor önmaga számára is világossá vált, hogy az adott kérdésben helytelen, eleve vesztes álláspontot képvisel. A PAV megnyilatkozásaiban általában *koherens gondolati rendszer* keretén belül, az „általánostól” a „konkrét” felé haladva tárgyalta az atomtemető problémáját,²³ míg a szemben álló oldal magatartása jellegzetesen reaktív volt, e felvázolt gondolatrendszer egyes elemeit támadta, kérdőjelezte meg. Természetesen ez a nézetrendszer az ismeretterjesztő előadásokon, a falugyűléseken soha nem került explicit, teljesen kifejtett formába elő, sőt, a szemben álló oldal vádjainak hatására számos esetben meg is próbálták „elleplezni”, ugyanakkor az egyes argumentumok mindig ehhez a perspektívához kapcsolódtak.

Az érvrendszer egységessége, koherenciája természetesen nem a véletlen műve, hanem szoros kapcsolatban áll azzal a szemléletmóddal, amelyből kiindulva a PAV döntéshozói a konfliktust értelmezték. Ez a szakirodalom által „*kockázat-haszon perspektívának*” nevezett megközelítés (Peters 1994) a döntési problémát – jelen esetben az atomtemető helyszínének ki-

megállapodás, ennyit ér a szavuk; a PAV pedig széttárta a kezét: ehhez neki végképp semmi köze, ez a Minisztérium kompetenciája. A létesítési engedélyt aztán a BMT azonnal megtámadta, s arra hivatkozott, hogy a Minisztérium még nem is készítette el azt az egészségügy rendeletet, amely egyáltalán szabályozná az eljárást; arról nem is szólva, hogy a szakhatósági hozzájárulások is hiányoznak. (A későbbiekben az Egészségügyi Minisztérium visszavonta az engedélyt.) Még el sem ültek a minisztériumi döntés okozta felháborodás hullámai, amikor a falugyűlés után három, a minisztériumi döntés után két nappal (1988. március 10-én) a szokásos kormányzóvivői tájékoztatón egy, az atomtemető megépítésére vonatkozó újságírói kérdésre a szóvivő közölte: az ügyben 1988. március 30-i ülésén az Országos Atomenergiái Bizottság (OAB) fog dönteni, ahol meghallgatják a független szakértők véleményét. Ez a közlemény többszörösen is értelmezhetetlen volt: egyrészt ekkor már érvényben volt az április 15-ig tartó moratórium, másrészt az ügyben két nappal korábban született egy érvényes államigazgatási döntés, harmadrészt az OAB nem államigazgatási szerv, tehát nem is hozhatott volna döntést, negyedszer a független tudósokat ekkor még fel sem kérték.

²³ A PAV által felépített argumentációs rendszer az atomenergiához kapcsolódó, nagy általános alapelvek tisztázásával indult, s a nukleáris hulladék, illetőleg a nukleáris hulladék-tároló kérdésköreinek részletes tárgyalása során jutott el konkrétan az ófalui területhez, illetőleg az itt felépítendő atomtemetőhöz.

jelölését – optimalizálási feladatnak tekinti. Azt vizsgálja, hogy a különböző – választható – technikai opciók közül melyik kínálja a legnagyobb nettó hasznot. A döntéshozók számára ez a perspektíva „természetes”, megkérdőjelezhetetlen álláspontként jelent meg, s nem merült fel, hogy esetleg léteznek másfajta, alternatív jellegű perspektívák (Peters 1994), illetőleg az, hogy e perspektíva melletti döntésben is találhatóak implicit értékszempontok (Mazur 1983). E nézetrendszer szerint léteznek biztos, tudományos eszközökkel rögzített „kapaszkodók” – adatok, mérések, arányszámok –, amelyek segítségével meg lehet állapítani a létesítmény veszélyessége és várható haszna közötti, elfogadható arányszámot, léteznek olyan gazdaságossági számítások, amelyek alapján ki lehet számítani a kiválasztott terület kutatására fordítható összeg optimumát. Ebből következőleg az érvelés különböző szintjein nagy hangsúlyt kapott az „ésszerű ráfordítás” fogalma, az „abszolút” és a „relatív” közötti *dichotómia*.

4.4.1.1. Az általános elvek szintje

Az általános elvek szintjén a PAV érvelése a *veszély* és a *kockázat* fogalmi körül forgott; sok, láthatatlan szállal kapcsolódott az 1960-as évek végének – az 1970-es évek elejének „kockázat”-ra, „veszély”-re vonatkozó, főként formális-normatív szempontokat érvényesítő szakirodalmához (Starr 1969). Kiindulópontként az adott tevékenység haszna, s a vállalt kockázat közötti – általuk „indokoltság elveként” emlegetett – összefüggés szolgált; azaz a „pozitív netto haszonnak” nagyobbak kell lennie a vállalt kockázat mértékénél. Ugyanakkor a PAV kockázatról, veszélyről beszélve egy önmaga számára veszedelmes szellemet szabadít ki a palackból: a későbbiekben saját tevékenységének bemutatásakor ez válik a döntő, meghatározó ismérvvé.²⁴

A kockázat értékelésére vonatkozó, korai irodalomból jól ismert módon hoztak fel példákat az atomenergiához kapcsolódó kockázatok számszerűsítésére, kiszámításának módjára, az adott tevékenység haszna és veszélyessége közötti arány meghatározására, s ennek megfelelően argumentációs rendszerük egyik alappontja szerint a társadalom kockázattűrő képessége egy

²⁴ A PAV-nak ugyanakkor nem volt más lehetősége, hiszen önértelmezéséhez szorosan hozzákapcsolódott, hogy veszélyes anyagokkal, ezek „megfékezésével” foglalkoznak, másrészt azon a nézeten voltak – s ennek többször is hangot adtak –, hogy a történelem során még soha egyetlen technológiát nem vizsgáltak meg biztonsági szempontokból olyan alaposan, mint az atomenergiát.

tevékenység kapcsán 10,²⁵ tehát azon tevékenység még elfogadott egy társadalomban, ahol 10 000 ember közül 1 hal meg egy évben. Ugyanakkor az atomerőmű jelentette kockázat – a küszöbdózissal rendelkező hatásokon kívül – csak valószínűséggel állapítható meg.²⁶ A különböző nemzetközi szervezetek által kiszámolt küszöbdózis a PAV hivatkozásainak egyik leglényegesebb eleme; ez szolgál tevékenysége, illetőleg biztonságossága mértékeként. Innen kiindulva a PAV döntéshozói számára mindvégig értelmezhetetlen volt a lakosság vonakodása az atomenergiától, mely ezen a kockázati skálán nagyon jó helyet foglal el, azaz biztonságos energiaforrásnak számít. Nem értették, miért félnek az emberek a nukleáris sugárzástól, holott a hétköznapi háttérsugárzás jóval nagyobb, mint egy atomtemető által kibocsátott érték.

Az általános elvek szintjéhez tartozik egy másik, a konfliktus során többször előkerülő probléma, amit a PAV brosúrái az *optimalizálás elvének* neveznek, s ami már kicsit átvezet bennünket a lehetséges kockázatokkal szembeni védekezés területére. A PAV érvelése mind az atomtemető, mind az atomerőmű esetében – a kockázat/hasznon perspektívának megfelelően – abból indul ki, hogy a kockázatos tevékenységek kapcsán tökéletes biztonság egyrészt soha nem érhető el, másrészt nagyon drága volna; mindezt a mindennapi életből vett példákkal – hidak méretezése, autók, különböző biztonsági berendezések tervezése – támasztják alá. (Ez az érv azért fontos, mert meghatározta a helyszíneljelölés paramétereit, a szóba jöhető technológiákat.) A PAV döntéshozói mindvégig, az érvrendszer minden pontján különböző mérlegeléseket, számításokat alkalmaztak a kockázatok értékelésekor, s ezek mindig valamihez viszonyított, relatív jellegű értékelések voltak; azaz számukra az atomtemető kockázata mindig más kockázatokhoz viszonyítva került megítélésre. Ebből következőleg értelmezhetetlennek tűntek számukra azok az ellenérvek, amelyek önmagában az atomtemető jelentette kockázatot emelték ki, s tekintették abszolút értéknek.

²⁵ A PAV-nak ugyanakkor nem volt más lehetősége, hiszen önértelmezéséhez szorosán hozzákapcsolódott, hogy veszélyes anyagokkal, ezek „megfékezésével” foglalkoznak, másrészt azon a nézetten voltak – s ennek többször is hangot adtak – hogy a történelem során még soha egyetlen technológiát nem vizsgáltak meg biztonsági szempontokból olyan alaposan, mint az atomenergiát.

²⁶ Az úgynevezett „probabilisztikus kockázatelemzés” (probabilistische Risikoanalyse – PRA) foglalkozik az atomerőművekre és az atomenergiára speciális jellemző, nagyon ritkán jelentkező, de akkor katasztrófához vezető technológiai jellegű üzemzavarok biztonságtechnikai elemzésével (Vollert 1993). A legismertebb példa minderre az ún. Rasmussen-jelentés, amely átfogó módon tárgyalta ebben a keretben az atomerőművek kockázatát. (Mindezt alaposan bemutatja Peters 1991: 92–95, ahol további irodalom is található.)

Alapvető ellentét figyelhető meg a két fél között az *atomtemető és az atomerőmű közötti viszony* értelmezésében is: a PAV számára az atomtemető igazából az atomerőmű miatt fontos, mindig az energiatermelés, illetőleg az atomerőmű működőképességének viszonylatában beszélnek róla. Más szóval az atomtemető kockázata, s maga a létesítmény is mindig relatívan, valamihez viszonyítva kerül megítélésre. Ezzel szemben az ófalui oldalt nem nagyon érdekelte az atomerőmű problémája, mondván az messze (ráadásul egy másik megyében) van, az legyen a paksiak gondja. Számukra az atomtemető önmagában és önmagáért fontos, azaz a létesítmény által jelentett kockázatot mindig abszolút értékben ragadják meg.

A PAV gondolatmenetének kiindulópontjául maga a végtermék, a villamos energia szolgált; az előadásokon táblázatokkal, számokkal támasztották alá azt az alapvető érvet – s működésük újabb legitimációs pontját – miszerint az országban dinamikusan növekvő energiaigény mutatkozik; s az energiakorlátozást, vagy az energiainportot csak új erőművek létesítésével lehet elkerülni; erőmű alatt természetesen atomerőműt értettek a PAV döntéshozói. Ezt a szembenálló oldal többször megkérdőjelezte, főként amikor a PAV az atomenergia „olcsóságáról és tisztaságáról” beszélt,²⁷ s számukra az atomerőműbeli folyamat végtermékét nem a villamos energia, hanem maga az atomtemető jelentette.

4.4.1.2. Az atomerőmű technológiája

Az atomenergia előállításának technológiáját ismertetve a PAV döntéshozói különböző folyamatábrák segítségével próbálták elmagyarázni, hogyan működik az atomerőmű, milyen fázisokon keresztül jutunk el a végtermékig. Általában ez volt az egész érvrendszer legbiztosabb, legtámadhatatlanabb pontja; itt tárgyalták a voltaképpeni mérnöki, szakmai kérdéseket, itt álltak a legszilárdabb talajon a viták során. Érthető módon az ellentábor – sem az ófaluiak, sem a hozzájuk kapcsolódó szimpatizánsok – nem érdeklődött túlságosan az iránt, mi is történik az erőművön belül; történik-e ott valamifajta környezetszennyezés, s hogy az erőmű a konfliktus során végig egy zárt, érintetlen világként kívül maradt a csatározásokon.

²⁷ Ugyanakkor – mint már korábban is említettük – az ófalui konfliktus során igazából nem került megvitatásra az atomenergia társadalmi jelentősége, költségei, elfogadottsága. Az érvek sokkal inkább a helyszínrre, az egyes problémás kérdésekre irányultak, s nem magukra az alapelvekre.

Az érvrendszer e pontján mindig egyetlen kérdéskör váltott ki igazi vitát, és pedíg az atomerőmű és a közvetlen környezete közötti *interakció*. A rendszer gyenge pontjai mindig azok voltak, ahol az atomerőmű és a külvilág érintkezett,²⁸ így az ismeretterjesztő előadásokon az okozott felhőrdülést, hogy a hűtővizet megfelelő tisztítás után a Dunába bocsátják, illetőleg felborzolta a kedélyeket a kéményen át távozó, tisztított gázok említése is.

Ez a kérdés kétségtelenül sok fejtorést okozott a PAV döntéshozóinak is, s valamilyen megoldást szerettek volna erre találni – itt elég arra utalni, hogy szótárunkban létezett az „atomerőműi környezetvédelem” fogalma, ez alatt azt értették, hogy a radioaktív szennyeződések, amit lehet, azt az üzem területén belül kell tartani. A PAV számára ezen a ponton is időzített akna volt elrejtve: hogyan állapítható meg a környezettel történő interakció optimuma, milyen arány állapítható meg az elengedhetetlen *szegregáció* és a szükséges *nyitottság* között? Ha túlságosan intenzíven jelen van a környezetbe számára, akkor ez válthat ki irritációt, elutasítást, ha éppen ellenkezőleg, visszahúzódnak, izolálódnak, akkor ez a stratégia lehet kritika tárgya. Itt ráadásul létezik egy öngerjesztő mechanizmus is: a környezet egy idő után meg is követeli a szegregációt.

A konfliktus során megkonstituálódott az erőművön belül egy tér, amely egyfajta *védettséget* élvezett; amíg ott bent vannak a „dolgok” (különböző hulladékok, fűtőelemek, szennyeződés), addig minden rendben van. A konfliktus során senki nem kérdezett rá arra, hogy mi zajlik „ott bent”, a problémák mindig a környezettel történő interakciók során keletkeztek. Innen már csak egy lépés az ófaluiak által többször felvetett javaslat, hogy célszerű volna a nukleáris hulladékok tárolását magán az atomerőműn belül megoldani (ahogy ez egyébként ideiglenes jelleggel mind a mai napig történik). S ekkor már szóba sem kerültek geológiai, hidrogeológiai, a terület alkalmasságára vonatkozó érvek, egyszerűen úgy gondolkodtak: ha „bent van”, akkor biztos helyen van; illetőleg ettől kezdve egyedül a PAV gondja és felelőssége, mi történik a szennyező anyaggal. Mindemögött nyilvánvalóan a felelősség „kiutalásának” problémája húzódik (Bonß 1996): kire, milyen módszerekkel lehet a felelősséget átruházni?

²⁸ Az egyik legszebb példát az atomerőmű és környezete közötti kapcsolatra, illetőleg a mérnöki szemléletmódra *A paksi atomerőmű egy blokkjának sémája* aláírással ellátott ábra jelenti, ahol a különböző gőzfejlesztők, turbinák, generátorok mellett a Duna úgy jelenik meg, mint a reaktorblokknak egy alkotórésze, csavar a gépezetben (Rósa 1988: 9).

4.4.1.3. A helyszínek kiválasztás általános elvei

A nukleáris hulladék-tároló helyének kiválasztásáról ekkoriban még nagyon kevés konkrét előírás létezett, egy MSZ-szabvány (MSZ 12344/2–80) foglalkozott a kérdéssel, illetőleg ott volt az egészségügyi miniszter későbbi rendeletének alapjául szolgáló tervezet. Ezeknek az előírásoknak egyik fő jellemzője az volt, hogy a lehetséges helyszín kiválasztásának alapelveit illetően túlságosan is az általánosságokban mozogtak, sok, inkább a vágyak szintjén mozgó „óhajtást” tartalmaztak: „[...] a tároló terület talajvízszint feletti rétegei *kis* vízáteresztő és *jó* abszorpciós képességűek *legyenek*. A talajvíz lejtése és mozgási sebessége *kicsi legyen*” (Rósa 1988: 22; kiemelés tőlem SzZs). Ez a rendkívül laza szabályozási mód – ahogyan korábban már említettem – nagyon nagy teret hagyott a különböző interpretációknak, ami számtalan vita tárgya lett a különböző csoportok között: honnantól fogva mondható egy geológiai képződmény adszorpciós képessége „jó”-nak, vízáteresztő képessége „kicsi”-nek; léteznek-e ehhez valamifajta „objektív mércék”?

Az előírások másik jellegzetessége, hogy néhány ponton teljesen ad hoc módon, s következtelenül adtak meg különböző számokat, értékeket, amelyeket a nukleáris hulladék-tároló létesítése során feltétlenül figyelembe kell venni, s be kell tartani. Az egyik ilyen szám a lakott területtől, a másik a vízforrásoktól és felszíni vizektől való minimális távolságra vonatkozott; mindkét esetben 500 m-t határozott meg a szabvány. Rövid idő alatt megjelent az a probléma, hogy a különböző előírások ugyanarra a kritériumra más-más adatokat adtak meg (így például az előbbi példa kapcsán a tervezet már 1 km-t javasol), ami megint csak szélesre nyitotta az interpretációs teret, másrészt az adatok „objektivitása” is többször megkérdőjeleződött. Rendkívül érdekes szerepet játszottak a számok a különböző vitákban – ahogyan ez a környezeti konfliktusok esetén máskor és máshol is megfigyelhető (Farkas 1994) – fokozatosan misztifikálódtak, mint a nyilvánosság, a laikusok számára is megragadható, szilárd adatok, pontok egy nehezen megközelíthető tárgyterületen.

Az *általános elvek* között az alábbi követelményeket sorolták fel: jó felszíni vízelvezetés, talajvíz feletti rétegek *kis* vízáteresztő, *jó* abszorpciós képessége; megfelelő távolság lakott helytől, vízforrástól, felszíni vizektől (szabvány: 500 m, egészségügyi miniszter rendelettervezete: 1 km); biztonságos megközelítés; gazdaságosság (az azonos biztonságot adó helyek közül az olcsóbbat kell választani); illetőleg figyelembe kell venni még egyéb (demográfiai, honvédelmi, társadalmi, mezőgazdasági) szempontokat is. Ez a szempontrendszer is nagyon sokszor előkerült a konfliktus folyamán, mindkét fél által szívesen használt hivatkozási alap volt; s erre eleve predesztinálta az

a tény, hogy nem rendezték el ezeket a követelményeket valamifajta prioritás-rendszer mentén, mindegyik azonos szinten állt, s így mindkét szemben álló csoport – valamilyen probléma felbukkanása esetén – minden nehézség nélkül hivatkozhatott rájuk.

Az általános elvek szintjén, a „biztonság”-fogalom kapcsán már bemutatott abszolút-relatív dichotómia – s természetesen a mögötte húzódó költség-haszon perspektíva – visszatér a nukleáris hulladék-tároló lehetséges helyszínének meghatározása során is. A PAV képviselői számára a helyszín-kiválasztás során az egyik legfőbb alapelv az volt, hogy ideális – abszolút biztonságos – terület nincs, mindig csupán optimális megoldás található; a biztonság garanciája ilyen létesítményeknél a kedvező természeti adottságok, illetőleg a műszaki beavatkozások együttese. Mindkét argumentum – azontúl, hogy teljes mértékben megfelel a PAV „működési filozófiájának”, miszerint tökéletes biztonság nem létezik, a kielégítő biztonságra kell törekedni – igazából a geológiai, hidrogeológiai stb. környezet okozta bizonytalanságok kiszűrésére irányul; míg az első egy elméleti jellegű ökölszabályt fogalmaz meg, addig a második a mérnöki szemléletmódnak megfelelően a műszaki megoldásokat értékeli fel.

4.4.1.4. Az érvek mögötti elképzelésrendszer

A PAV döntéshozóit a konfliktusnak ebben a szakaszában valóban meglepte, hogy az ófaluiak, a laikusok vonakodnak befogadni a hulladéktárolót, noha ők az ismeretterjesztő előadások, falugyűlések keretei között számos érvet sorakoztattak fel az atomtemető szükségessége, biztonságossága és megépítése mellett. Az így előállt helyzetet értelmezve abból a feltevésből indultak ki, hogy a lakosság vonakodása elsősorban *tudáshiányból fakadó bizonytalanságra*, félelmekre vezethető vissza, ezért erőfeszítéseik egyik fő irányát az jelentette, hogy elmagyarázzák az embereknek: a radioaktív anyag nem veszélyes, nem kell tőle félni; igaz, lebecsülni sem szabad. Az atomenergia elfogadtatására irányuló törekvéseik a jelenség demisztifikálását célozták; főleg azt kiemelve, hogy a radioaktív sugárzás az élet természetes velejárója, nem valami rendkívüli, soha nem volt jelenség. Másrészt a különböző kockázat- és határértékek, valószínűségek pontos és számszerűsített megadásával azt próbálták sugallni, hogy az atomenergia kockázata kézben tartható, kalkulálható. Ugyanakkor az érvek mögött valójában világszerte különböző rejtőzések (Scheuch 1980); a nemzetközi kutatások jól mutatták, hogy az atomenergia védelmezői általában az indusztriális társadalom, annak gazdasági, technikai érdekeinek háttéréből fogalmazzák meg érveiket,

míg az atomenergia ellenzői számára az atomenergia nem más, mint szimbólum, a megkérdőjelezett társadalmi rendszer központi eleme (Meyer-Abich – Schefold 1981). Ezt az alapvető meghatározottságot Magyarországon csak tovább mélyítette az államszocializmus egész rendszere, ahol a PAV – mint korábban láttuk – szinte teljesen egybeolvadt a politikai hatalommal, berendezkedéssel; annak egyik fontos szimbólumává vált.

Ez a konfliktusértelmezés és a belőle logikusan következő cselekvésmód nem ismeretlen a technikai beruházások körüli vitákat elemző kutatásokban: a „szakértők” – az adott létesítmény mellett érvelők – álláspontja szerint a szélesebb nyilvánosság, a „laikusok” egy adott kérdésben a *tudományos ismeretek popularizálódása* révén tájékozódnak, s alakítják ki nézeteiket. Peter Sandmann a „*hazard*” (Sandman 1988: 163–168) fogalommal írja körül, milyen nézeteik vannak a „szakértőknek” a laikusok információfeldolgozási módszeréről: eszerint a tudományos ismeretek, miközben a laikusok elsajátítják őket, számtalan torzulásnak, módosulásnak vannak kitéve. Az okok közé sorolható egyebek mellett a tömegkommunikációs eszközök működésmódja, az ellenzők tevékenysége és a lakosság hibás, tévedésekkel teli recepciója (Peters 1991a: 29). E felfogás alapján a „laikusok” által megkonstruált nézetrendszer egy létesítmény vagy technológia veszélyességéről a szakértők által rögzített, egyedül helyes elképzelések – szándékos vagy önkéntelen – eltorzításaként értelmezhető. Ez a szituációdefiníció Hans-Peter Peters egyik tanulmánya alapján a következőképpen modellezhető (Peters 1991a: 16):

Problémák	Következmény	Végeredmény
(a) a tömegkommunikációs eszközök manipulációja	a lehetséges előnyök és hátrányok téves észlelése	az elfogadás krízise
(b) a nyilvánosság elutasító magatartása		
(c) a szakemberek és a nyilvánosság közötti kommunikáció zavara		

A PAV döntéshozóinak interpretációjában a konfliktusnak ez a szakasza az adott technológiák-létesítmények elfogadása körül forog, azaz a vitákban, az összecsapásokban valójában az *elfogadás krízise* fejeződik ki. A PAV mérnökei szerint a „laikusok”, az ófaluiak helytelen beállítódása mögött információhiányból fakadó félreértések, hibás értelmezések rejtőznek; s ebből fakadóan egyszerűen képtelenek belátni az adott létesítmény biztonságosságát, félreismerik az atomtemető lehetséges előnyeit és hátrányait. A laikusok „hibás értelmezéseiért”, téves elképzeléseiért elsősorban a *tömegkommunikációt* tették

felelőssé, hiszen manipulálja, félrevezeti a lakosságot, ráadásul az egész technológiát rendkívül kedvezőtlen színben tünteti fel.

A „laikusokkal” való kapcsolattartást, a „helyes” ismeretek közvetítését két további tényező is nehezíti: egyrészt, hogy a nyilvánosság rosszul tájékozott, kevés és felületes ismerettel, természettudományos tudással rendelkezik azon a területen, amelyre a PAV egész érrendszer felépül, s ezért az egyes argumentumokkal a címzettek nem tudnak mit kezdeni.²⁹ Másrészt az, hogy a szakértők, a mérnökök – akik grafikonok, számok, rajzok segítségével próbálták racionális érveket megfogalmazni az atomenergia, illetőleg az atomtemető mellett – képtelenek arra, hogy a szakmai ismereteket lefordítsák egy, a laikusok számára is érthető nyelvre.

Mindebből egyenesen következik, hogy a probléma lehetséges megoldását a PAV abban látta, ha „megfelelő” emberek, „adekvát” és „torzításmentes módon” ellátják a lakosságot a „helyes” adatokkal, „felvilágosítják” őket. Mivel – szerintük – egy műszakilag korrekt beruházásról van szó, s az ügy folyamán – szerintük – a PAV mindvégig megfelelő módon járt el, világosan következik, hogy itt egy *kommunikációs problémáról* van szó, amely akkor oldható meg, ha hiteles emberek a falubeliek előtt is meggyőzően érvelnek. Korábban már utaltunk arra a folyamatra, ahogyan ez a probléma-konceptualizáció lefordítódott a konkrét cselekvések szintjére.³⁰ Eszerint egyre több és egyre magasabb beosztásban levő embert kell mozgósítani arra, hogy igazáról meggyőzze a szembenálló felet; mondván, ha nem értik a mondanót, egyre hangosabban kell beszélni.³¹ Az, hogy mennyire meghatározta ez

²⁹ Ebben az összefüggésben sokszor hivatkoztak az iskolai fizikaoktatás közismert hiányosságaira (az atomtechnológiával csupán perifériusan foglalkoztak), melynek kiküszöbölésére az Atomerőmű az általa alapított középiskolában tesz kísérletet.

³⁰ Itt utalnánk vissza a kompenzáció kérdésére, amely jó példája ennek a meggyőződésnek: az embereket fel kell világosítani, s akkor a racionális érvek hatására probléma nélkül elfogadják a tervezett létesítményt.

³¹ Ezzel a konfliktusértelmezéssel több probléma is van; az *informáltság* és az *elfogadás* összefüggését vizsgáló empirikus kutatások azt állapították meg, hogy a beállítódás nem függ az informáltság mértékétől (Hennen – Peters 1990). Akár az adott kockázat mellett érvelőket, akár a kockázatot ellenzők csoportját nézzük, ők mindenképpen jobban informáltak, mint a kockázattal szemben közömbös pozíciót elfoglaló megkérdezettek. Hans-Peter Peters szerint helytelen az a kérdésfeltevés, hogy „milyen információs állapot milyen beállítódáshoz vezet?”; ehelyett inkább az kellene vizsgálni, „milyen beállítódás milyen információs igényhez, s végső soron milyen információs állapothoz kapcsolódik?”. Azaz a technológiai viták és telepítési konfliktusok esetében nem kizárólag a népesség információhiányáról van szó, s ezért megalapozatlan az az elvárás, hogy „felvilágosítás” révén az elfogadás problémája is csökken.

a szemléletmód, elképzelésrendszer a PAV tevékenységét, kitűnik azokból a beszámolókból, amelyek arról szólnak, hogy a magasabb beosztásban levők folyamatosan kioktatták a falugyűléseken részt vevő csapatot, „hogyan kell ezt jó elmondani”. Amikor a stratégia kudarca már előrevetítette az árnyékát, s amikor már a PAV háromfős gárdája is elégedetlenkedni kezdett a rá kiosztott szereppel („nem vagyok én végül is prédikátor, én elmondom, amit tudok, gyertek, mondjátok, ha okosabbak vagytok” – háborog az egyik adatközlő), akkor kerül be közvetlenül a magasabb beosztásban levő vezetőség is konfliktusba; már láttuk milyen sikerrel.

E szemléletmód természetesen nem a véletlen műve, sok szállal kapcsolódik a múlthoz, hiszen a PAV megalakulása óta az ott dolgozó mérnökök – afféle önlegitimációs szándékkal és missziós tudattal is felszerelve – számos helyen tartottak előadásokat arról, mi az atomenergia, hogyan működik az atomerőmű, s más hasonló kérdésekről. Tulajdonképpen ez volt az egyedüli közeg, ahol kapcsolatba kerülhettek a társadalom szélesebb rétegeivel, s ahol egyáltalán beszélhettek az atomerőműről, az atomenergia problémájáról. Ezek az előadások egyrészt különböző hivatalos szervezetek (Polgári Védelem stb.) keretei között zajlottak, másrészt ismeretterjesztő társaságok (TIT) kérték fel erre a PAV mérnökeket; ám mindkét esetben közös tapasztalatuk volt a totális érdektelenség („volt, hogy kivonultunk a moziba, vittük magunkkal a cuccokat, nem volt a kutya sem” – kesereg az egyik adatközlő).³² Mindez a PAV emberei számára – azon túl, hogy a sikertelenség személyesen is érintette őket, illetőleg missziós tudatukat is megtépázta – hozzájárult ahhoz, hogy a külvilághoz, a laikusokhoz, a hallgatóságához fűződő viszonyukat úgy értelmezték, mint egy kommunikációs problémát: azaz az üzenet tartalmával (amit elmondanak) minden teljesen rendben van, a hallgatósággal sincs különösebb probléma, csak ez a két faktor valahogy nem találkozik.

Az ismeretterjesztő előadás mint műfaj kiválóan illeszkedett a PAV önképéhez; lehetőséget adott a missziós tudat, illetőleg az auklerista attitűd kiélésére, illetőleg széles körben bemutathatta azt a munkát, amelyet ők – nem csak önmaguk, hanem az ország egésze számára is – nagyon fontosnak tartottak. Ugyanakkor az ismeretterjesztő előadás, mint a neve is mutatja, pontosan kiosztja a szerepeket: az egyik fél rendelkezik az ismerettel/tudással (és fontosnak tartja annak terjesztését), a másik fél viszont nem. Ezért elképzelhetetlen,

³² Itt elég zárójelben megint csak utalni a kockázatra vonatkozó „információ-kereslet paradoxonra”; ebben a szakaszban a hallgatóság, az atomenergia kockázatával szembekerülő emberek beállítódását az egyik extrém pólus, a teljes érdektelenség jellemezte.

hogy ebben a műfajban vita alakulhasson ki. Ha a másik fél megkérdőjelezi az ismereteket, akkor egyszerűen azért teszi, mert fogalma sincs a szakmáról. Magában a „felvilágosítás” folyamatában kétségkívül eleve benne rejlik egy paternalisztikus attitűd, amely előre kiosztja a szerepeket, s ezekhez hatalmi pozíciókat is hozzárendel. A PAV tevékenységének háttérében mindvégig jelen levő tájékoztatási kényszer csak és kizárólag a saját tevékenység bemutatására korlátozódott, szóba sem került például a döntéshozatali folyamat nyilvánossá tétele. Ebben a szemléletmódban nem tud megjelenni az a kérdésfelvetés sem, hogy talán nem a felek közötti csatorna inadekvátsága, hanem a két szereplő csoport közötti eltérő érték- és világszemlélet, a másfajta kulturális tudás konstituálja a konfliktust, ahogy az sem, hogy talán a konfliktus kontextusának vannak figyelembe veendő, releváns, az eseményeket befolyásoló dimenziói.

Szorosan idekapcsolódik a PAV döntéshozóinak egész tömegkommunikáció-koncepciója: a tudomány szokásos megjelenése a tömegkommunikációban a PAV szerint az ismeretterjesztés, a tudományos felvilágosítás.³³ Mivel a tömegkommunikáció tevékenysége ebben a konfliktusban nem értelmezhető a fenti sémával, ezért úgy interpretálták a történeteket, hogy a PAV körül van véve ellenségekkel, ráadásul nagy hatalommal – egyebek mellett a saját hatalmával³⁴ – rendelkező ellenségekkel, mindent, amit a PAV képviselői mondanak, kifacsarnak, s ezen a helyzeten nem lehet változtatni, egyetlen megoldás, ha nem öszinték.³⁵

³³ A magyar tömegkommunikációban, s főleg az elektronikus médiában az atomenergia problémája gyakorlatilag csak ezen a szinten jelent meg; a csernobili katasztrófa előtt atomerőműveket csupán a televízió *Delta* című (a problémátlan technikai fejlődést középpontba állító) tudományos ismeretterjesztő műsorában lehetett látni.

³⁴ Nyilvánvalóan ehhez a ponthoz kapcsolódnak a PAV-nak azok, a konfliktus során megfigyelhető próbálkozásai, hogy ebben a tömegkommunikációs birodalomban híveket szerezzen magának, ezért is támogatott a rendszerváltás utáni időben több regionális hetilapot.

³⁵ Igazából egyetlen esemény szolgált alapul a PAV-nak e koncepció kialakítására, s ez nem más, mint a *Magyar Nemzet*ben olvasható első beszámoló az atomtemetőről. Mivel az újságcikk több hónappal az események után jelent meg, a PAV erre a mozzanatra építi fel a konfliktus egészére érvényesnek gondolt „összeesküvés”-elméletét. Eszerint a konfliktus mozgatói pontosabban nem-definiálható, a háttérben rejtőzködő, s a tömegkommunikációval rendkívül jó kapcsolatokat ápoló érdekcsoportok, az említett cikk is azért jelent meg sok hónappal az ismeretterjesztő előadások után, mert addig ezek a csoportok mérlegelték, érdemes-e ennek kapcsán lecsapni; íme, hiába voltak a tájékoztató előadásokon az emberek kedvesek és érdeklődők, a háttérben már alig várták, hogy odaüthessenek, már fogalmazták az újságcikket.

A kommunikációs paradigma kiegészítőjeként, a sikertelenség „feldolgozására” egyfajta „összeesküvés-elmélet” szolgált: „ha mi mindvégig helyesen cselekedtünk, ha mindent megtettünk azért, hogy saját mondanivalónkat megértsék, de nem sikerült”, akkor ennek biztosan az az oka, hogy valamilyen – közelebbről soha nem meghatározott – erők állnak a háttérben, akik befolyásolják az embereket, s ami még rosszabb, meg is tévesztik őket. Ez a nézetrendszer határozta meg, hogy miképpen tekintsenek Ófalura és a másik oldalt szimbolikusan megjelenítő vezetőkre: velük kapcsolatban egyfajta „démonizálás” figyelhető meg. Egyrészt Ófalu elutasító attitűdjével, ellenséges, inkorrekt magatartásával kirí a többi község közül, s ezeket a tulajdonságokat testesítik meg a vezetők is; akik hatalmuk megtartása érdekében szintén hasonló módszereket vetnek be. A másik oldal eljárás módjáról is az összeesküvés-elmélet alapján beszélnek; a falugyűléseken mindig ugyanaz a pár ember szólalt fel; mindig ugyanazok a provokatív kérdések merültek fel, azaz nem dialógusra, vitára orientált kommunikációs formával találkozunk nálunk, hanem olyannal, amely kétségeket akar az emberekben ébreszteni, félelmet akar kelteni. Ez a fajta konfliktus-definíció és probléma-konceptualizáció ugyanakkor erősen a saját pozíció támadhatatlanságára épült: immunizálta, kivonta a kritika alól a saját nézetrendszerét.

4.4.2. Az „ófaluiak” érvrendszere

A „másik oldal” érvrendszerének rekonstruálása nehezebb és összetettebb feladat, mint a PAV döntéshozói által képviselt nézetrendszer interpretációja. Az „ófaluiak” megnevezés sokkal inhomogénebb közösséget foglal magában, mint a PAV döntéshozói. Jól körülírható módon két csoportot tudunk megkülönböztetni. Az egyik a falu előregedő, főleg német nemzetiségű, visszahúzódó, minden politikai megnyilvánulástól tartózkodó lakossága. Az atomtemetővel kapcsolatos híreszteléseket ugyan bizalmatlanul fogadták, de az ismeretterjesztő előadásokon a PAV szakmai érveléséhez nem igazán tudtak hozzászólni. Noha a település lakói közül sokan bányászként dolgoztak korábban, azaz nem csupán mezőgazdasági termeléssel foglalkoztak, ám még az ő esetükben is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy nem értik az elhangzottakat, képtelenek a műszaki, technológia érveket befogadni, és ha mégis megpróbálkoztak a magyarázatok lefordításával, az minden esetben további félreértésekhez vezetett.

A másik csoportot a faluban, illetőleg a szomszédos községben, Mecsek-nádasdon élő értelmiségiek (orvos, tanító, főiskolai tanár) alkották. Mellettük

aktív szerepet játszott az ügyben egy pécsi, illetőleg budapesti – döntően szintén értelmiségiekből álló – társaság, akiknek a közelben volt nyaralójuk, hétvégi házuk. Ez a csoport, mely a szakmai érvek kezelésében, feldolgozásában, vitatásában a falubeliek segítségére sietett, olyan emberekből állt, akiket a falu ismert, s – főként – akikben megbízott, s akik otthonosan érezték magukat ebben a világban. Kétségkívül rendelkeztek a „hazai pálya” előnyével, ismerték a környéket és a falu lakóit. Érdekes és feltűnő az erős emocionális érintettség,³⁶ mely a falubelieket, s az ügyeket vivő csoport tagjait egyaránt jellemezte; ez azt mutatja, hogy az atomtemető megjelenése valamilyen egzisztenciálisan fontos, alapvető pontokat érintett az adott közösség életvilágán belül. Az emberek számára a Paksi Atomerőmű – akarva-akaratlanul – a hatalmat, a „kis emberek” véleményével nem törődő, az államhatalomhoz nagyon közelálló szervezetet jelenítette meg. A másik oldalhoz tartozók a falugyűléseken többször kellemetlen helyzetbe kerültek, amikor kiderült, valamilyen helyi vagy környékbeli földrajzi helyről, közelmúltbeli eseményről semmifajta ismerettel nem rendelkeznek – s ez fontos dimenziót jelentett a MI és az ŐK definiálása során.

Ez a réteg informálisan már korábban is egy kört alkotott, egyrészt a hasonló érdeklődés, másrészt a városból származó, közeli kapcsolatok révén. Más-más indítatásból, eltérő érték- és preferenciarendszerrel és különböző intenzitással vettek részt az atomtemető körüli küzdelmekben, ám a PAV elleni fellépéseik során mindig egységet demonstráltak. Ezen az alapvető egységen túl azonban nagyon eltérő indítatások, probléma-konceptualizációik léteztek: volt olyan résztvevő, aki számára ez az ügy egyértelműen (ellenzéki) politikai tevékenységként definiálódott; olyan területként, ahol közvetve az adott politikai rendszer működésmódja kérdőjelezhető meg, illetve bírálható. Mások – főként a konfliktus későbbi szakaszában, a rendszerváltás környékén – felismerték, hogy az ügyből politikai tőke kovácsolható, amely megnyitja a politikai karrier lehetőségét. Egy harmadik csoportot alkottak azok, akik tisztában voltak ugyan a konfliktus politikai implikációival, s adandó alkalommal ki is használták ezt, ám számukra mégis inkább környezetvédelmi problémáról volt szó, amelyben az utódok egészsége és biztonsága, a természeti környezet, a kockázatmentes élet forog kockán. S voltak olyanok is, akik számára az „atomtemető-ügy” nem volt más, mint kaland, kihívás,

³⁶ Az emocionalitás kérdése, noha sokszor előkerül ezekben a konfliktusokban, nem eléggé kutatott téma. Mindenesetre tény, hogy a nagytechnológiákhoz gyakran kapcsolódnak „szorongás-asszociációk”, melyek korrelálnak a katasztrófatenciával.

meccs („a magyar ember szereti a meccset; s ezt megnyerték, tagadhatatlan” – kesereg a PAV egyik döntéshozója), olyan alkalom, ahol hőssé lehetett válni, ahol túl lehetett járni az ellenfél eszén.

Az ófalui oldal *probléma-konceptualizációjának* legalapvetőbb jellemzője, hogy elutasítja a kockázat/haszon perspektívát, azt a szemléletmódot, mely optimalizálási problémának, nettó-haszon kalkulációnak, azaz tisztán mérnöki-szakmai feladatnak tekinti az atomtemető létesítését. Ugyanakkor nem is kötelezi el magát valamilyen más, alternatív szemléletmód mellett, inkább többfajta, lehetséges perspektívából kiindulva hoz fel meglehetősen heterogén érveket az atomtemető ellen. Az ófaluiak érvelése, szemlélete a mindennapi gyakorlatban használatos racionalitásmintákat követ, melynek kiindulópontjául és vonatkoztatási terepéül nem annyira a tudományos, szakmai kérdések és tudás, az ökonómiai, technikai információk szolgálnak, mint inkább az, hogy ki milyen pozíciót foglal el a társadalmi térben, és milyen szavahihetőséggel bír. E perspektívából a vitában képviselt pozíciók elfogadhatóságát a társadalmi szereplők múltbeli és jelenlegi viselkedése határozza meg. Az információfeldolgozás Petty-Cacioppo által „peripherall route”-nak nevezett formája látszólag periferikus szempontokat (szavahihetőség, nézetek megjelenésének gyakorisága) alkalmaz egy meghatározott vélemény elfogadásakor vagy elutasításakor, s ezért is nagy jelentőségűek a hiteles és releváns vonatkoztatási csoportok, a véleményvezérek (Petty-Cacioppo 1988).

Az ófaluiak *argumentációjában* éppen ezért nem találni olyan jól felismerhető struktúrát, mint a PAV érvrendszerében; inkább reaktív, reflexív volt, elsősorban a PAV által előadott tényekhez, érvekhez kapcsolódott, ott kereste a lehetséges támadási pontokat. Mivel célja nem annyira egy gondolatrendszer felvázolása volt, mint inkább a kritizálható nézetek, felvetések összegyűjtése, így maga az érvrendszer nem is törekedett koherenciára, heterogén elméletekből tevődött össze; a konkrét, „tárgyszerű” ellenvetések mellett főként másfajta perspektívákból, alternatív szemléletmódokból származó érveket hoztak fel az atomtemető kapcsán. Alapintenciójuk mindvégig az atomtemető ófalui elhelyezésének megakadályozása volt, az atomenergia felhasználása által felvetett társadalmi, kulturális problémák csak annyiban érdekelték őket, amennyire céljukhoz felhasználhatónak tűntek.

4.4.2.1. A „szakmai” kérdések pszeudo-tudományos kritikája

Az ófaluiak a paksiak által képviselt szakvélemények tekintetében leginkább azokon a pontokon tudtak fogást találni, amelyek valamilyen szinten számukra is lefordíthatóak voltak, az ő életvilágukon belül is relevanciával rendelkeztek. Így elsősorban a hely kiválasztását, az adott területre jellemző geológiai/hidrogeológia viszonyokat, másrészt az alkalmazott technológiát megkérdőjelező pszeudo-tudományos érveket érdemes kiemelni. Ezek olyan szakmai kérdésekre vonatkoznak, amelyek „józan ésszel is megítélhetők”, ahogy az egyik adatközlő kifejezte.

Két tudományos, pszeudo-tudományos érv kapott nagy hangsúlyt szinte valamennyi beszámolóban, mivel későbbi győzelmüket ezeknek tulajdonítják – az egyik ezek közül a *források kérdése*. Ennél a problémánál a PAV a saját csapdájába esett, hiszen többször hangoztatta, hogy egy nukleáris hulladék-tároló helyének gondos kiválasztása során az egyik legfontosabb feltétel, hogy megfelelő távolságban³⁷ legyen a felszíni és felszín alatti vizektől, s ezt az előírást az ófalui helyszín maximálisan kielégíti. Mindezt alátámasztandó a nukleáris hulladék-tárolót leginkább veszélyeztető elemként, mintegy katasztrófa-szenárióként azt írták le, hogy az izotópok valamilyen módon belekerülnek a vízforrásokba, s hangsúlyozták, hogy ennek megakadályozására mesterséges gátakat kell építeni.

Az ófaluiak sűrűn használt „szakhivatkozásai” kiemelik, hogy a környéken köztudottan több forrás is ered (számukat néhány és 25 közé teszik). Ez egy olyan szilárd, objektív, megcáfolhatatlannak tűnő pont volt, ahol a PAV adatait hibásnak találták, s ez a kérdés tisztázása olyan probléma-horizont előtt zajlott, ahol minden érdekelt megfelelő tudással rendelkezett. Ugyanakkor a „forráskérdés” nemcsak azért vált az ügy egyik legfontosabb szimbólumává, mert ehhez minden érdeklődő hozzá tudott szólni, hanem mert nagyon jól szemléltette az ófaluiak számára, hogy a PAV mennyire idegenül mozog az úgymond kutatott területen, hiszen a „nyilvánvaló tények” elkerülték a figyelmét.³⁸

Miután kiderült, hogy az adott határon belül valóban léteznek vízforrások, ezt az adatot az ellentétes oldalon állók rögtön különböző módon kezd-

³⁷ Mint már említettük, a magyar előírások szerint ez a távolság 500 méter volt, az egészségügyi miniszter akkori rendeletterve azonban szigorúbb, s a távolságot 1 km-ben határozta meg.

³⁸ A forrás-problematika jól példázza azt a megközelítésmódot, amely a nyilvánosság számára is megközelíthető „képek”, „vizualizációk” konfliktusban játszott szerepét mutatta be.

ték értelmezni. Az ófalui fél számára ez egy „objektív”, s ráadásul világos, számszerűsített, pontos előírásként jelent meg, amellyel egyetlen teendő van: be kell tartani. A PAV pedig megpróbált amellel érvelni, hogy a források minimális távolságának meghatározása nem egy objektív „természeti törvény”, hanem emberek alkotta előírás, amely alkalomadtán megváltoztatható és álláspontjuk szerint meg is kell változtatni, mert a „világon egyedülállóan szigorú megkötés”. Az ófalui oldal úgy érezte, hogy e számszerűsített, „objektív formában” létező, a hivatalosság pecsétjével ellátott szabály segítségével sikerült „tetten érnie” a PAV-ot, s egyúttal azt is a fejére olvashatja, hogy saját szja íze szerint akarja a szabályokat változtatni.

A másik pont, ahol a laikus tudás és a tudományos argumentáció összekapcsolódott, a hulladék megfémkezésére alkalmazott anyag, a beton kérdése. A Társadalmi Bizottság tagjai szaklapokat³⁹ idéztek annak alátámasztására, hogy a beton megrepedezése valós műszaki problémát jelent. A falubeliek, mivel a különféle technológiák ismeretének hiányában csak az általuk is használt technikai szintre gondoltak, szintén bizalmatlanok voltak ebben a kérdésben. A PAV arról beszélt, hogy a beton 600 évig képes lesz féken tartani a benne rejlő veszélyes anyagot, holott mindenki tudja, hogy a beton egy emberöltő alatt repedezni kezd, s nem értették, itt miért lenne más a helyzet. A problémát csak fokozta, hogy e kardinális ponton a PAV nem tudott semmifajta választ adni. A beton megrepedezésével kapcsolatban legfeljebb annyit mondhatott, hogy a probléma valós, még kevés tudományos/technológiai tapasztalat gyűlt össze ezzel az alig 100 éve használt anyaggal kapcsolatban, s egész egyszerűen nem lehet tudni, mi fog történni fél évezredes időtávlatban. Ami érvként mégis elhangzott, az elsősorban a technológia kiválasztásának gondosságát volt hivatott aláhúzni (egy NSZK-licenctet vásároltak meg, másrészt a Műszaki Egyetemen a PAV megbízásából tudományos kísérleteket végeztek egy újabb, tartósabb betonfajta kialakítása céljából).

4.4.2.2. Morális perspektívákból megfogalmazott ellenérvek

Az ófaluiak argumentációja az általánosabb jellegű kérdések – így a kockázat megállapítása, a veszély-biztonság problémája – tárgyalásakor a PAV kockázat-haszon perspektívájával szemben más, alternatív jellegű nézőpontokból kiindulva építette fel kritikáját, s ezeken belül jelentős szerepet játszanak az *etikai-morális kérdések*. Az egyik jellegzetes, sokszor előkerülő érv a PAV által

³⁹ *Műszaki Információ* 1985, 20. szám.

előszeretettel alkalmazott kockázatszámítási módszer „katasztrófaelméleti” kritikáját fogalmazza meg. Míg a PAV döntéshozói elhanyagolhatóan csekélynek adták meg a meghibásodás, az esetleges katasztrófa esélyét, addig a TB különböző képviselői azzal érveltek, hogy ez a nagyon csekély – akár 1% – katasztrófaesély az ott élők számára, akiknek korábban ezzel nem kellett számolni 100%. Többször hangsúlyozták – s ez is a környezeti konfliktusokban fölbukkanó jellegzetes érv –, hogy morálisan semmifajta lehetséges haszon nem igazolhatja a katasztrófa lehetőségét. A katasztrófa potenciál alátámasztásakor Csernobil felidézése szintén az elvi, általános jellegű érvek közé tartozott; s tekintve, hogy ez a helységnév valóban egy hatalmas méretű katasztrófa emblematikus jelölője, gyakorlatilag az atomenergiával, az atomtemetővel kapcsolatos mindenfajta aggodalom bármikor bevethető hivatkozási alapjává vált (Krohn-Weringart 1986; Terestyéni 1989). A „kockázat”-fogalma az ellenzők számára kétségtelenül rendelkezett azzal a tulajdonsággal, hogy emocionalitása miatt a szélesebb nyilvánosság számára is megközelíthetővé, megragadhatóvá tette a konfliktust, miközben az érvelést felruházza egyfajta pseudotudományos látszattal.

A konfliktus során többször megfogalmazódott az a morális jellegű felvetés, hogy az atomenergia katasztrófa potenciálja túlnő az emberi képességeken, felelősségtudaton, illetőleg nagyon élesen felveti a következő generáció megterhelésének felelőségét. Szívesen alkalmazott általánosabb jellegű perspektíva az értékekhez, értékelképzelésekhez kapcsolódó problémák felsorolása, amikor az ófalui oldal képviselői azt a kérdést vetették fel, hogy a most, a mában hozott döntésnek olyan következményei lesznek, amelyekkel az utódainknak is, sőt, elsősorban nekik számolniuk kell.

Ennek a morális érvelésmódnak a preferálása nagymértékben meghatározta az ellenzők megnyilvánulásait, ám egyúttal a konfliktus pályáit is kijelölte. A kockázatot felvállaló – és felvállaltató – cselekvések morális kriminalizálása nagyon sötét képet fest a szemben álló oldal képviselőiről, az atomenergia felhasználását elősegítő mérnökökről, szakemberekről. Niklas Luhmann az ökológiai kommunikáció törvényszerűségeit vizsgálva kiemelte, hogy a morális dimenziót főként akkor szokták igénybe venni, ha a fontosnak tartott kérdésekben a véleményalkotás során bizonytalanságok figyelhetők meg; azaz ha a diffúz és komplex jelenségek, továbbá a nagyon eltérő következtetések miatt bizonytalanság lép fel (Luhmann 1993: 331). Luhmann ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy a kommunikáció morális dimenzió irányába történő eltolása fölöttebb kockázatos, hiszen könnyen intoleranciához, a pozíciók fixálódásához vezethet, mivel a másiról olyan képet sugall, mint aki nem tartja be az alapvető játékszabályokat.

Az ófalui fél folyamatosan kísérleteket tett az atomtemető körüli diskurzus kitágítására, s a környezetet veszélyeztető közvetlen kockázatok helyett inkább a közvetett következményeket, a PAV döntéshozói által „szakmai kérdések”-nek nevezett témák helyett a társadalmi, politikai problémákat állította előtérbe. Ez a szemléletmód az atomtemetőt nem annyira műszaki paramétereken keresztül próbálja megítélni, mint inkább társadalmi-kulturális hatásai révén. Így az ófalui helykijelölést elutasító ellenérvek is túlmennek a szigorúan szakmai-technológiai jellegű horizonton, s másfajta – a hely kiválasztását *lokális társadalmi-társadalompolitikai* megfontolásokból megkérdőjelező – perspektívákat is bekapcsolnak az érvelésbe. Az egyik leggyakrabban hangoztatott érv ezen túl kiemeli a megye sajátos, aprófalvas település-struktúráját, mondván: a lakosság amúgy is szegény, s az atomtemető létesítése tovább fokozná a lakosság elvándorlását, s a mezőgazdasági terület értékvesztése pedig növelné az elszegényedést. Az ófalui fél törekvésének iskolapéldája az a némileg *politikai* jellegű ellenérv, hogy az egész országban már szinte csak Baranyában vannak nemzetiségi többségű falvak, s ha – „ebben a kiélezett nemzetiségpolitikai helyzetben” – mondja a TB egyik vezetője – az atomtemető hatására megindulna a lakosság elvándorlása, annak is beláthatatlan következményei lennének.

4.4.2.3. Bizalmatlanság az intézményekkel szemben

A TB, a lakosság, a tömegkommunikáció által talán legtöbbször hangoztatott problémát az jelentette és egyben a legnagyobb felháborodást az keltette, hogy az atomtemető ügyében a PAV a lakosságot úgymond kész helyzet elé állította: előzetesen nem egyeztetett a helyi közösséggel, *nem tájékoztatta*. Az ügy akkor került nyilvánosságra, és csupán a véletleneknek köszönhetően, amikor a kutatás már gyakorlatilag befejeződött, az engedélyeztetési eljárásban pedig csak az utolsó pecsétek hiányoztak. Az újságcikkek, riportok, falugyűlések egyik állandóan visszatérő sztereotip érve, hogy az atomtemető létesítésének kérdésében pontosan azok lettek passzív szemlélői szerepre kárhozhatóva, akiknek itt van a házuk, itt élnek. Mindezért a falubeliek, a TB, a nyilvánosság főleg a PAV-ot tette felelőssé, s ebben részben igaza volt.

A PAV, különösen a munkálatok elején, valóban nem tett semmit azért, hogy a helyi közösség tudomást szerezzen arról, milyen létesítményt terveznek a közelébe. Ugyanakkor a PAV csak részben felelős a tájékoztatás elmulasztásáért, hiszen a megyei és helyi vezetők már az 1980-as évek közepén tudtak arról, mi készül Ófaluban, a tervekhez beleegyezésüket adták, sőt, külön kiemelték a társadalmi tájékoztatás fontosságát – az ügyben mégsem

történt semmi.⁴⁰ Amikor napfényre került a nukleáris hulladék-tároló terve, mindenki a másik felet vádolta meg a tájékoztatás elmulasztásával. A helyi tanács azzal védekezett, hogy legalább megpróbált tájékoztató előadásokat szervezni, másrészt hangsúlyozta, hogy nem rendelkezik megfelelő apparátussal a tervek elbírálásához, s ilyen esetben inkább központi tájékoztatásra volna szükség. A központi szervek egyrészt elismerték, hogy valóban hibáztak, mert nem készült el egy tájékoztatási stratégia, de a tanácsok helyben tehetek volna valamit, hiszen ők is rendelkeztek minden ismerettel. A PAV sokáig nem tudta eldönteni, milyen stratégiát válasszon. Ha elkezd egy tájékoztatási hadjáratot, csak azt éri el, hogy az embereket maga ellen hangolja („minél többet nyugtatják az embereket, annál idegesebbek lesznek” – hangzik a nukleáris igazgató egyik axiómája⁴¹), s mivel már sokat investált mind pénzben, mind kutatásban az ófalui helyszínbe, tartott attól is, hogy egy esetleges kommunikációs kudarccal mindez el fog veszni. Másrészt a PAV döntéshozói kezdetektől fogva problémásnak gondolták – s ez be is igazolódott – azt az alapállást, hogy a beruházó érveljen saját beruházása mellett, hiszen senkitől sem várható el, hogy elemi érdekei ellen tegyen.⁴²

Az ófalui oldalon megfogalmazódó érvek egy típusa *politikai perspektívából* tekintett a konfliktusra, innen kiindulva értelmezte a történeteket. Ebben a szempontrendszerben központi helyet foglal el a PAV, mint kiemelt nagyvállalat, a szocializmus egyik büszkesége, illetőleg a politikai hatalomba beépült paksi döntéshozók elleni küzdelem. A PAV által hangoztatott technokrata érvek, a vállalat tevékenysége így politikai dimenzióban került megragadásra, ahol minden aktus mögött valamifajta burkolt hatalmi viszony rejtőzött. Az atomtemető helyszínének kijelölését ez az érvrendszer nem valamilyen technokrata jellegű, számszerűsíthető döntésnek tartotta, hanem egy olyan politikai folyamatnak, hatalmi harcnak, amelyben különböző tár-

⁴⁰ A problémakört a könyv megelőző fejezete tárgyalja.

⁴¹ S ebben, úgy tűnik, igaza is volt neki: „egy téma tárgyalása a tömegkommunikációban megerősíti a kockázat-benyomását” (Luhmann 1993: 330).

⁴² Ugyanakkor felvetődik az a kicsit általánosabb probléma, amit az egyik falugyűlés során valamelyik falubeli úgy fogalmazott meg, hogy ők egyáltalán mit is tehetnek még ebben az ügyben; hogyan tud a falu, a közösség a döntési/engedélyeztetési folyamatban megjelenni. Egy primer szinten a PAV erre azt válaszolta, hogy sehogyan, mert az engedélyt végső soron az Egészségügyi Minisztérium adja. Ám az ófalui események egyik legnagyobb tanulsága az, hogy Magyarországon ez a kérdés egyáltalán nem volt szabályozva. Nagyon sok probléma fakad ebből: mihez van és mihez nincs joga egy közösségnek egy ilyen döntés kapcsán; hogyan kapcsolódhat bele a folyamatba – közvetlenül, közvetítők révén, esetleg az általa megbízott szakértőkön keresztül?

sadalmi csoportok – ebben az esetben az ófaluiak – képviselhetik és megjeleníthetik érdekeiket.

Szorosan összefügg mindezzel, s gyakorlatilag a legelső konfliktusként jelent meg a *beruházási dokumentációhoz* való hozzájutás problémája.⁴³ A konfliktusról való beszámolókat keresztül-kasul szövik a különféle utalások arra, hogy nem volt könnyű megszerezni ezeket az anyagokat, a PAV eltitkolta, nem akarta átadni őket. A PAV álláspontja ebben az ügyben először az volt, hogy a beruházási anyagok különböző szakmai kérdéseket tárgyalnak, ez pedig vitán felül az ő kompetenciájukhoz tartozik, más amúgy sem tudja megítélni ezeket. Később, a független szakértők – azaz egy hasonló szakmai jellegű kompetenciával rendelkező testület – megjelenésével, némiképpen az Ipari Minisztérium nyomásának engedve átadták a szakvéleményeket, kutatási beszámolókat. A PAV szerint összességében korrekt volt az adatszolgáltatás, ugyanakkor az anyagok átadása nem volt egészen zökkenőmentes, hiszen a független szakértőkből álló bizottság összefoglaló jelentése is tele van bizonytalanságokkal; nem tudják, hogy az adott kérdésről készült-e szakvélemény, vagy csak ők nem kapták meg. A konfliktust bemutató riportkötet is eltitkolt szakvéleményekről tudósít, amelyeket úgy kell egymás kezéből kitépkedni (Havasi 1988).

4.4.3. Az érvek mögötti elképzelérendszer

Az ófaluiak – s elsősorban az eseményeket végül is irányító csoport – előtt a konfliktusnak ebben a szakaszában mindvégig (hol kimondva, hol kimondatlanul) az atomtemető elkerülésének célja lebegett. A konfliktus későbbi menetét meghatározta az a tény, hogy az ófaluiak élesen visszautasították a PAV azon konfliktusdefinícióját, miszerint itt ismerethiányból, a tömegkommunikáció negatív tevékenységéből és a mérnökök kommunikációs kompetenciahiányából fakadó bizalmatlanságról és ellenkezésről volna szó, amely az ismeretterjesztő előadások révén megszüntethető és feloldható. Az eseményekre kezdetektől fogva úgy tekintettek, hogy egy, a politikai térben jelentős támogatókkal rendelkező nagyvállalat felforgatta mindennapi életüket, tendenciózus, stratégiai kijelentésekkel akarja tervét megvalósítani, s ők ezzel az erőszakos fellépéssel szemben próbálnak védekezni. Klaus-Peter Japp

⁴³ Már az első ismeretterjesztő előadások egyikén, 1987-ben, Véménden elhangzott az első ilyen irányú kérdés, amit akkor a PAV azzal utasított vissza, hogy az anyagok megítéléséhez a másik fél nem rendelkezik megfelelő szakmai kompetenciával.

az új társadalmi mozgalmakat vizsgálva megállapította, hogy a kockázatos technológiákhoz, létesítményekhez fűződő viszonyukat nem annyira a lehetséges veszélyek miatti szoronság jellemzi, mint inkább azon *intézmények, szervezetek iránti bizalmatlanság*, amelyek a kockázatok kezelésével vannak megbízva. Ebben az elképzelésrendszerben az atomtemető körül nem értéksemleges, „szakmai”, mérnöki kérdéseket tárgyaló, tudományos tények körül forgó diskurzus zajlik, hanem az egész vita belekapcsolódik egy nagyobb társadalmi modellbe, ahol is az intézmények, személyek (sőt: Ófalu kapcsán egy egész politikai rendszer) megítéléséhez mindennapi praxisból fakadó kompetenciát használnak fel a szereplők. Azaz nem tudományos tények, szakmai ismeretek körül folyik a vita, sokkal inkább olyan kérdések merülnek fel az atomtemető kapcsán, hogy ki, milyen érdekeket követ, kinek mi használ, mi nem, mit jelent a kockázat-haszon igazságos elosztása.

Két mozzanat már a konfliktus legelején világos volt az ófalui oldal képviselői számára, s ez a felismerés meghatározta a konfliktus menete során tanúsított stratégiájukat. Belátták, hogy egyedül, magánemberként nem szállhatnak szembe a siker reményében az Atomerőmű törekvéseivel, érdekeik érvényesítéséhez mindenképpen egyesületet kell alapítaniuk. Konszenzus volt közöttük abban a kérdésben is, hogy szövetségeseket kell keresni és találni, s itt a természetes érdekközösségből fakadó kapcsolatokon (lásd BMT) túl hamar felismerték a nyilvánosság erejét.

Már az első ismeretterjesztő előadásokon, falugyűléseken kiderült számukra, hogy az összejöveteleken nem csupán az elhangzott érvek, ellenérvek érdekeseek, hanem az a mód is, ahogyan ezek egyben kijelölték a konfliktus pályáját, s létrejött egy aszimmetrikus szituáció, amelyben „nagyon egyenlőtlenül vannak kiosztva a lapok”. Az egyik oldal tudományos szakvéleményekkel alátámasztott, „objektívnek”, így támadhatatlannak tűnő nézetrendszerrel képviselt, próbált elfogadtatni, miközben a másik oldal egyáltalán nem rendelkezett ilyen típusú szakmai ismeretekkel. Az egyik oldalon hatalmas, az államapparátus, a politikai hatalom különböző intézményei által támogatott szervezet állt, míg ők csak magánemberekként léphettek fel. („A mi igazunkat ezen a fórumokon keresztül nem lehetett védeni” – mondja az egyik adatközlő.) Ettől kezdve folyamatosan kísérleteket tettek a helyzet átdefiniálására, a korábban leosztott lapok újraosztására; azaz a kezdeti, aszimmetrikus viszony megváltoztatására törekedtek. A konfliktusnak ebben a szakaszában az ügyeket irányító csoport egyik legfontosabb teendője annak a formának a megtalálása volt, amelyben eredményesen felvehetik a küzdelmet a PAV nyomasztó túlsúlyával szemben. Ez vezetett egyrészt az *egyesületi forma* megtalálásához, amelyben már ők sem tiltakozó, ellenszegülő individuumok-

ként jelentek meg, hanem – a PAV döntéshozóihoz hasonlóan – egy szervezet tagjaiként, és nem ismerethiánytól, a tömegkommunikációtól félrevezetett individuumpént prezentálták önmagukat, hanem egy érdekérvényesítő közösség tagjaiként.

Mivel a PAV, mint kiemelt nagyvállalat, az államszocialista ipar büszkesége, teljesen összekapcsolódott a politikai vezetéssel, a pártállami rendszerrel, ezért a vele szemben álló erők egyetlen lehetősége a „nyilvánosság riadóztatása” (Peters 1991: 127) volt. Az értelmiségi csoport számára kiemelkedő fontossággal bírt a tömegkommunikáció, a helyi és országos közvélemény szerepe, ezért másik fontos feladatának a *nyilvánosság megszervezését* tekintette. Céljuk a lehető legtöbb információ nyilvánosságra hozása volt, igyekeztek minél több embert megnyerni az egyesületnek és az egész ófalui ügynek.⁴⁴ Ez magyarázza, hogy nemcsak a falvakban, hanem városokban is (egyetemen, értelmiségi, természetvédelmi klubokban) előadásokat szerveztek, minden lehetséges fórumon propagandát folytattak: a tánccsoportban, a kismamakörben, a sportklubokban, az óvodákban és iskolákban. A médiumoknál meglévő összeköttetéseiket kihasználva a TB tagjai az ófaluiak ügyét a figyelem középpontjába állították („botrányt kevertünk az események körül” – fogalmaz az egyik adatközlő). Gondoskodtak arról, hogy a legkisebb eseményről is azonnal értesítsék a médiumokat, és az, ha lehet, még aznap szerepeljen a hírekben. Tevékenységüket elősegítette maga a tömegkommunikáció közismert hatásmechanizmusa: a rossz hírek iránti erőteljesebben jelenlévő fogékonyság (Peters 1991: 187).

Az országos nyilvánosság tájékoztatásán kívül a TB nagy figyelmet fordított *Ófalu megszervezésére* is; meg tudták találni azt a kommunikációs csatornát, amelyen keresztül a falubeliekre hatni lehetett. A PAV szakmai érvekkel próbálta az ófaluiakat meggyőzni, és azt hitték, a szakma tekintélye önmagában elég hatásos lesz. A TB viszont kézzelfogható dolgokra apellált, amelyeket a falusiak rögtön megértettek; arról beszéltek, hogy a házak, telkek elértéktelenednek, ha idekerül a hulladékotározó, azt vázolták fel, hogy a gyerekek, unokák el fogják hagyni a szülőfalujukat. A Bizottság tagjai erőteljesen kihasználták a témában rejlő emocionális tartalmakat, a lakosság érzelmeire építettek: az emberek egészségéről, a gyerekekről és unokákról beszéltek, akik őseik földjén szeretnék leélni az életüket, s nem egy atomtemető rémisztő szomszédságában; a betegségekről beszéltek, amiket a temető

⁴⁴ Ez a folyamat azért is vezethetett sikerre, mert – ahogyan a különböző pszichometrikus kutatások már korábban is megállapították – az atomenergiához fűződő beállítódás és a demográfiai változók között csak felületes korreláció áll fenn.

magával hozna. A lakosságnak a kockázat kérdései során alkalmazott „mindennapi heurisztikája” pedig a pesszimista értékelésekre hallgat, ahogyan a PAV oldaláról többször is vádként fogalmazódott meg: „elég kétséget kelteni az emberekben, s szükségtelen ezt meg is alapozni.”

Az ófaluiak az *államigazgatás szintjén* is eredményesen jelenítették meg saját magukat, s ebben váratlan, de igen hasznos segítséget kaptak a BMT-től. Ennek megfelelően a konfliktusmező kialakítása során, a definíciós küzdelemben állandóan jelen voltak olyan érvek, hogy nem Ófaluról, egy közösségről van szó, a tét igazából az egész megye körül forog; ez a konfliktus igazából arról szól, hogy a szomszéd megye, Tolna csak az atomerőmű nyújtotta előnyökből akar részesülni, miközben a hátrányokat át akarja hárítani Baranya megyére. Ez az elképzelésrendszer egy már régen meglévő ellentétrendszerre, s egyfajta lokálpatriotizmusra épült rá, s végül is az ófalui oldal szempontjából sikeresen működött: a „baranyai” újságírók szembeálltak a „tolnaiakkal”, a „baranyai” vezetők opponálták a „tolnai” vezetők terveit.

A Társadalmi Bizottság ugyanakkor a konfliktusnak ebben a szakaszában nagyon pontosan felismerte, hogy a konfliktusnak nemcsak társadalmi és politikai perspektívája létezik, hanem vannak olyan szakmai jellegű kérdések, amelyekben nekik is ki kell alakítani valamifajta védhető álláspontot, ha nem akarnak eleve hátrányba kerülni. A másik fél, a PAV minden törekvése arra irányult, hogy ebbe a szakmai dimenzióba helyezze el a konfliktust, s olyan teret állítson elő, amelyben a szakmát képviselő PAV áll szemben a szakmailag teljesen tájékozatlan falubeli lakossággal. A Társadalmi Bizottságnak ezért nemcsak a falubeliek, a megyei államapparátus támogatása volt fontos, hanem szükségük volt olyan szakértőkre is, akik az ún. szakmai kérdésekhez hozzá tudtak szólni.

4.5. Összefoglalás

Hans-Peter Peters a „szakértők” és a „laikusok” közötti (amúgy a hétköznapiakban egyébként hatékonyan és észrevétlenül működő) konszenzus szétterjedését arra vezeti vissza, hogy a technikai „community” olyan kockázatvalóságot konstruál meg, amelyben az adott létesítmény, tevékenység kockázata elfogadhatóként jelenik meg, ám ezt a konstrukciót – különböző okok (értékváltás, politikai okok stb.) miatt a lakosság nagy része nem osztja (Peters 1991a). Ha ezt a nagyon általános állítást el is fogadjuk, az általunk vizsgált konkrét eset, az ófalui atomtemető körüli konfliktus kapcsán néhány mozzanatot mégis érdemes kiemelni, amelyek alapvetően meghatározták az eseményeket.

Ahogy az eddig elmondottakból is világossá vált, a szemben álló felek a különböző perspektívájuknak megfelelően egymástól gyökeresen eltérő „kockázat-valóságokat” építettek fel, ami nagymértékben megnehezítette közöttük a „kockázat-kommunikációt”.⁴⁵ A PAV döntéshozói főként a kockázat numerikus nagyságát emelték ki, érvelésük fő irányát a kockázat-haszon mérleg jelentette; elemzéseikben, probléma-reprezentációikban főként a természettudományok segítségével megragadható és racionalizálható különbségek, fogalmak játszották a fő szerepet. Az ófalui oldal számára – meta-perspektívájuknak megfelelően – más faktorok is fontos, cselekvésvezérlő jelleggel bírtak: így a szereplők szavahihetősége, viselkedése, a politikai erőter az, amit a szakirodalom „kvalitatív kockázat-faktoroknak” nevez.

Ugyanakkor ezeken a különbözőségeken, differenciákon túl, létezik egy alapvető *azonosság* a két fél konfliktus-értelmezésében, sőt megoldásterveiben, s ez a mindennapi cselekvések szintjén is érzékelhető. Létezik a konfliktusnak valamifajta „kulturális logikája”; a szereplők cselekvéseiből, a hozzákapcsolódó jelentésmezőkből kiolvasható valamifajta tendencia az események értelmezésében, megítélésében, mely visszahat magukra a cselekvésekre. A szereplők folyamatosan értelmezik a saját és a mások cselekedeteit, ennek megfelelően módosítják önmaguk tevékenységét – s ez a konfliktus egészében úgy jelenik meg, mint egyfajta tendencia, „logika”.

Miközben a részt vevő felek eltérő kockázat-valóságokat konstruáltak meg, különböző nyelveken beszéltek, szinte kísérletes módon ugyanazokat a fogalmakat, dichotómiákat alkalmazták a saját, illetőleg a másik szereplő tevékenységének értelmezésére. Mindez végső soron arra, a *szélesebb kontextusra*⁴⁶ utal, amelyben a konfliktus résztvevői mozogtak, s ahonnan alapvető kulturális mintáik, beállítódásaik származtak; s ez nem más, mint az 1980-as évek közepének magyar társadalma. A leírásnak ezen a szintjén úgy tűnik, hogy ebben a közegben egy konfliktus csak egyfajta titokban folytatott háborúként reprezentálódhatott, s a konfliktus megoldásának módját is

⁴⁵ A fogalomról lásd Jungermann 1990. Ezt a fogalmat egyébként azért vezették be, mert a társadalomtudósok azt remélték, hogy az olyan esetekben, melyekben a *bizalom* széttört, a kommunikáció segíthet. Ugyanakkor számos kritika is megfogalmazódott e fogalom kapcsán. Így Bechmann szerint használata mögött valójában minden esetben egyetlen szándék húzódik: „az elfogadás létrehozása” (Bechmann 1993b: 259). Ugyancsak problémát jelent, hogy a kommunikáció egy olyan pillanatban növeli az információtömeget, a lehetséges alternatívák számát, amikor a cselekvés egyre sürgetőbbé válik, s a kommunikációt egy ponton valamely bizonytalanságba hagyott autoritásnak fel kell függesztenie.

⁴⁶ Ennek a kontextusnak a bemutatása a könyv következő fejezetében található.

csupán a másik fél megsemmisítése jelenthette. Jungerman és Slovic pontosan leírják azt a folyamatot, ahogyan az ilyen „forró témáról” folytatott kommunikáció a résztvevő feleket frusztrálja, s érzelmileg rendkívül erősen érinti: a szakemberek azért panaszkodnak, mert a laikusok nem figyelnek eléggé a tényekre, emóciók vezetik őket, az ellenzők számára pedig az jelent problémát, hogy nem veszik eléggé komolyan őket (Jungermann – Slovic 1993: 197). A konfliktus e szakaszának résztvevői főként harcnak, küzdelemnek tekintették tevékenységüket, a szemben álló felet pedig ennek megfelelően olyan ellenfélnek, akit le kell győzni. A két fél által használt alapvető fogalmakkal – „titok”,⁴⁷ „botrány” – megteremtődik az a tér a konfliktus mögött, amely a konfliktust nem pusztán vitaként, diskurzusként definiálja, hanem – e „paramilitáris” nyelvezet révén – nagyon sötét szándékokkal rendelkező, mindenre kapható ellenségeket láttat a másik oldalon.

Ugyanennek az éremnek a másik oldala a *nyilvánosság* felértékelődése; hiszen a titkos terveket le kell leplezni, az eltitkolt szakvéleményeket nyilvánosságra kell hozni. Ez az optika nem úgy tekint a nyilvánosságra, mint olyan helyre, ahol a különböző álláspontokat képviselő felek között lefolytatható egy értelmes, a konszenzus esélyét hordozó diskurzus, hanem mint olyan eszközre, amelynek segítségével a másik fél vélt vagy valós manipulációi leplezhetőek; amellyel a titkos praktikákról le lehet rántani a leplet. A tömegkommunikáció egy része el is fogadja ezt a „felkínált” értelmezést; a tömegkommunikációs eszközök legtöbbször az egyik oldal álláspontját képviselik, s nem mutatják be a másik fél érveit.⁴⁸

Mindkét problémamegoldó rendszerben közös, hogy 2 szintben gondolkodik: egyrészt létezik a konfliktusnak a nyilvános „része”, a különböző falugyűlések, viták, újságcikkek, de emögött mindig ott rejtőzik egy mélyebb és fontosabb szint – a „hidden agenda” –, ahol a „dolgok eldőlnek”. Egy ilyen területen mozogva felértékelődnek a háttérben megkötött szövetségek; hisz valójában ezek a háttérben álló erők irányítják az eseményeket, határozzák

⁴⁷ A konfliktus menete során újra és újra visszatér a „titok”, „titokzatosság” fogalmával körülírható értelmezési panel: amikor a PAV nem akarja átadni az általa készített szakértői véleményeket, akkor azt úgy kell „titokban” megszerezni, különböző „titokban tartott”, a PAV-ra nézve kedvezőtlen állásfoglalásokról szólnak a hírek, a PAV „titokban akarta az atomszemetet (sic!) elásni”, a háttérben „titkos paktumot” akart kötni a falu vezetőjével, az ófaluiak mellé álló független szakértőket titokzatos telefonok fenyegették meg. Az ófalui konfliktus egyik alapvető metaforája, szervezőeleme ez a fogalom.

⁴⁸ A tömegkommunikáció szerepéről a környezeti konfliktusokban lásd: Jung 1989; Kováts-Tölgyesi 1986.

meg az ügyek kifizetését. Ezért próbált a PAV mindvégig az államigazgatás csatornáin keresztül ilyen szövetségesekre szert tenni, míg az ófalui oldal a BMT, illetőleg a szerveződő ellenzéki mozgalmak irányában tájékozódott. Az így értelmezett konfliktusban nem az a fontos, ami elhangzik, hanem az, amit elhallgatnak, s ez nyilvánvalóan nagyon sok szállal kapcsolódik a későszocialista társadalmak nyilvánosságát jellemző kommunikációs módra. A PAV korábban már említett „összeesküvés-elméletét” is erre az értelmezésre építette fel,⁴⁹ de az ófalui oldal is hasonló értelmezési stratégiát alkalmazott: minden újsághír, esemény mögött a PAV háttérben, titokban végrehajtott, a politikai hatalom által támogatott manipulációját tételezte.

A konfliktusnak ebben a szakaszában a megegyezésre vagy a konszenzus elérésére gyakorlatilag semmilyen esély nem mutatkozott: mindkét fél elképzelhetetlennek tartott bármifajta engedményt, csak és kizárólag a saját pozíció minél eredményesebb érvényesítése számított. Mivel ehhez nyilván hozzájárult a közvetlen kontextus: a sajtó szerepe, az államigazgatásban a problémával kapcsolatban meglévő folyamatos bizonytalanságok, de nyilvánvalóan a szereplők kulturális tudása, szocializációja is fontos faktort jelent. A közös metakontextus hiánya ugyanakkor nem véletlen, hiszen ennek előállítására olyan jelentős kognitív és affektív erőfeszítéseket igényelt volna (Peters 1991: 126), amely az egyre hevesebbé vált ellenségeskedések közepette már az egyik fél számára sem volt járható út: egy közös kontextus kialakítása a saját álláspont relativizálását vonja maga után, mivel alássa annak abszolút érvényességét.

4.5.1 A konfliktus átalakulása: a „szakmai” szempont dominanciája

A konfliktusnak ebben a szakaszában jelentősen átalakult a szituáció definíciója, és a konfliktus során alkalmazott nyelv, illetőleg a felvetődött témák súlypontja is áthelyeződött. Ezek a változások ugyanakkor egy irányba mutatnak: a szakmai dimenzió egyre hangsúlyosabb jelenlétét, erősödését, a *professzionizálódás* útját mutatták. A szakirodalom a „társadalmi konfliktus el tudományosodásának” nevezi azt a folyamatot, amelynek során a különböző konfliktusokban egyre nagyobb szerepet játszanak az ún. szakmai kérdések,

⁴⁹ Ráadásul a PAV a tömegkommunikáció számukra ellenséges szereplőin túl valamifajta megfoghatatlan, meghatározhatatlan, imaginárius szövetségest tételezett fel az ófaluiak hátszínjében. Innen származnak azok – az egyébként ófalui részről is terjesztett – híresztelések, hogy a szakvéleményeket „kicsempésztek” Németországba, ottani szakemberek segítségét vették igénybe.

s a „laikusok” és a „döntéshozók” konfliktusa egyre inkább a két fél szakértői közötti küzdelemmé alakul át. A környezeti konfliktusokban jelentősen megnő a tudomány szerepe és súlya, s a véleménykülönbségek mindig tudományos tények körül alakulnak ki. A tudomány ugyanis több szempontból is fontos szerepet játszik ezekben a konfliktusokban: egyrészt – ha nagyon általánosan fogalmazunk – ő maga a kockázattal, környezettel összefüggő problémák előidézője; másrészt ezen a médiumon keresztül válnak láthatóvá a különböző vitatott kérdések, pozíciók. Végül a tudomány az a közeg, amelyben valamilyen formában megoldást lehet találni a problémákra.

Az atomtemető létesítése körüli szituációt a kezdet kezdetén a felek mindegyike általában kommunikációs problémaként, zavarként tematizálta, erre utal az ismeretterjesztő előadás mint műfaj preferálása, illetőleg a kommunikációs nehézségeket a konfliktus legfőbb okaként megjelölő beszámolók. Ez az értelmezési keret a későbbiekben fokozatosan megváltozott, amikor a hangnem eldurvulásával, a konfliktus kiéleződésével, a bizalom erodálásával eltűnt a *kommunikatív jellegű megoldás* lehetősége. Mindezzel párhuzamosan mindkét fél kísérletet tett arra, hogy saját cselekvéseit a „terepen” „professzionizálja”. Ez a törekvés jól tetten érhető egyrészt az ófalui oldal tevékenységében, ahogyan a maga számára megszervezte a megfelelő kapcsolatokat (BMT), a megfelelő nyilvánosságot (mind helyi, mind országos szinten), illetőleg kísérletet tett a megfelelő tudás megszerzésére is. A PAV oldalán ez a professzionizálódásra való törekvés egyrészt a szakmai dimenzió hangsúlyozásában, illetőleg a saját működésre irányuló, folyamatos reflexióban testesült meg. A szakmai kérdések olyan „metakontextus” ígértét hordozták, ahol a perspektívák különbözősége tematizálható, s feloldható.

A konfliktus értelmezése, jellege, logikája fokozatosan átalakul: kommunikációs problémából szakmai probléma lesz; az ismeretterjesztő előadások, falugyűlések átadják helyüket a szakértői tárgyalásoknak. Ennek megfelelően módosulnak a vitatott kérdések is, a döntéshozatali, tájékoztatásra vonatkozó anomáliák tárgyalását fokozatosan felváltotta a terület alkalmasságáról szóló diskurzus.

5. A konfliktus szakmai vetülete: szakértők pro és kontra

5.1. Bevezetés

A különböző technológiákhoz, beruházásokhoz kapcsolódó létesítmények megítélése körüli vitákban és az újfajta technológiákkal, létesítményekkel létrejött kockázatok interpretációja során az 1970–80-as évektől mind több szó esett a tudomány szerepéről és lehetőségeiről. Az 1960-as évek végére – egyrészt a tudományelméleten belül lezajlott változások¹ másrészt a tudományt körülvevő kontextus módosulása következtében – jelentősen átalakult a tudomány társadalmi szerepére, működésére, felhasználhatóságára vonatkozó nézetrendszer. Két egymással szoros kapcsolatban álló folyamatra szükséges ebben az összefüggésben utalni. Egyrészt a tudomány és a tudományos racionalitás széles körű társadalmi beágyazódására kell utalni több területen is, ami a fejlett ipusztársadalmak állandóan, ugyanakkor láthatatlan, magától értetődő jelensége lett.² Ezzel párhuzamosan – s részben ennek hatására, csak sokkal látványosabban – egy ellenkező irányú tendencia is megmutatkozott: a tudományos fejlődésbe, a tudományos eredmények problémátlan felhasználásába vetett, korábban általánosan elfogadott hitet valamiféle dezillúzió váltotta fel a tudomány tényleges lehetőségeit, valóságos hatókörét illetően.

Ennek a folyamatnak természetesen számos összetevője van, amelyek közül csak néhány, a téma számára releváns mozzanatot emelek ki. A tudományhoz fűződő viszonyt gyökeresen átalakította az, hogy a nyilvánosságban széles körben tudatosult a tudás létrehozásának instrumentális-utilitarisztikus jellege, valamint a tudomány erős kapcsolódása a gazdasági hasznosság

¹ Karl Popper, Thomas Kuhn és Paul Feyerabend munkáinak köszönhetően a tudományelméletben nagyobb szerepet töltenek be a társadalmi szempontok, illetve azok a szerzők, akik előkészítették a tudományelméletben végbemenő szocializációt, valamint az ezt követő későbbi „antropologizációt”. Fontosabb művek: Latour – Woolgar 1979; Knorr – Cetina 1981.

² Helga Nowotny az osztrák atomenergia-vitát elemezve megállapította, hogy az egész vita egy mind tudományosabbá váló világ kontextusában zajlott, „a döntések során lehetőleg teljesen a racionalitás és eredményesség használatban levő retorikáját kellett követni” (Nowotny 1979: 119).

céljához, amit H. Nowotny a *tudomány „indusztrializálódásának”* nevezett (Nowotny 1982: 613). Szorosan idekapcsolódó jelenség a tudomány fragmentálódása, megállíthatatlan specializálódása, melynek következtében nagy szakadék tátong az általános tudás, műveltség és a „tudomány jelen állása” között.

Ugyanakkor a tudományt – főként a társadalomtudományt, de növekvő mértékben a természettudományokat is – nem csupán a gazdaság szférájához fűzték szoros kapcsolatok, hanem a *politikához* is: a tudomány – s ezzel együtt a tudományos tudás – egyre inkább úgy jelent meg a nyilvánosság előtt, mint a különböző döntéshozatali eljárások során felhasználható erőforrás, mivel a tudományos racionalitás számít végső legitimációs szintnek a többi döntésterületen. A tudomány hagyományos területének megváltozása, a tudományos tudás politikai erőforrásként történő felhasználása számos módosulást hozott magával a tudomány önértelmezését, helymeghatározását, nyilvánosságbeli megjelenését, a tudományon belüli szabályok, normák érvényességét illetően. A tudományszociológiai és -elméleti kutatások, a szociológiai-antropológiai vizsgálatok olyan kérdések tisztázására tettek kísérletet, mint a tudományos tudás létrejötte, társadalmi alkalmazása/felhasználása, a tudományos/áltudományos nézetek közötti vita, a szakértők tevékenysége.

A konkrét esetben a szakmaiság kérdése legalább két egyformán fontos dimenzióban jelentkezett. Egyrészt már a konfliktus felületes szemlélése során is kitűnik, hogy más okok mellett azért vált több éven át tartó viták, összecsapások színterévé Ófalu, mert a szakemberek és a lakosság közötti kommunikáció elégtelen volt, állandóan problémákat rejtett magában – ahogyan az előző fejezetben bemutattam. Számos állítást lehet felhozni annak a tételnek az igazolására, hogy az „emberek” nem értették a szakmai érveket, „nem lehetett nekik elmagyarázni” a szigorú szakmai-tudományos kérdéseket. A *szakmaiság problémája* ebben a kommunikációs kontextusban tehát azt jelentette, mennyiben lehet szakmai-tudományos jellegű kérdéseket a nyilvánosság elé tárni, milyen rejtett csapdák találhatók ebben a folyamatban. Ugyanakkor a szakmai kérdések kapcsán megjelent egy másik szint is: a konfliktus nagyon élesen felvetette a tudomány szerepének³ a mindennapi életben, a döntési folyamatban betöltött funkciójának és a „laikusok” hozzá fűződő viszonyának problémáját.⁴ Az új, a hivatalostól eltérő szakmai

³ Ezt képviselte például az ügy egyik főszereplője, a TB prominens tagja egy, a konfliktusról szervezett konferencián, 1994-ben. Szerinte az ófalui eset legfontosabb tanulsága az volt, hogy a tudományos tudás relativizálódott, nem képes tekintélyvel eldönteni az ilyen típusú kérdéseket.

⁴ Helga Nowotny írja az osztrák atomenergia-vita láthatatlan, színpadok mögött lejátszódó részéről: „A háttérben a magyarázatoknak egy másik formája is kialakul.

véleménnyel nemcsak új, eddig figyelmen kívül hagyott adatok, szempontok, értelmezések jelentek meg a szakmai diskurzusban, hanem a tudomány megbízhatóságába vetett hit omlott össze az ófaluiakban; megdőlt az a PAV emberei által fölépített mítosz, hogy minden racionálisan, pontosan kiszámítható, minden kutatható, és minden folyamatnak biztosan lehet látni a végét.

5.1.1. A konfliktus szakmai szakaszának jellemzői

Az ebben a fejezetben tárgyalt események *kezdőpontja* a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének (MTESZ) 1988. február 10-én tartott fóruma volt, ahol először jelent meg a nyilvánosság előtt is észlelhető módon a tudományos különvélemény: ekkor derült ki, hogy a nukleáris hulladék-tároló terve nemcsak a falugyűléseken elhangzott – főként a döntéshozatali eljárásra vonatkozó – ellenvélemények, illetve „áltudományos érvek” alapján kérdőjelezhető meg, hanem szigorúan szakmai, tudományos szempontból is. Egészen eddig a pontig a „szakmai” dimenziót a PAV megnyilvánulásai uralták, amelyek a kijelölt helyet geológiailag alkalmasnak, problémamentesnek mutatták be. Ezzel szemben itt egy teljesen váratlan irányból a szakma, a tudomány egyes képviselői kritizálták meglehetősen élesen a PAV, illetőleg az általa megbízott szakértők tevékenységét, szakmai teljesítményét. A konfliktus terepe ezzel látszólag áthelyeződött a közvetlen (lokális) politika területéről a tudomány, a szakmai kérdések területére. Azért csak látszólag, mert a helyi és az országos politika eseményei a szakértők tevékenységét is erősen befolyásolták.

A PAV döntéshozóinak értelmezésében a konfliktusnak ebben a szakaszában már „megkezdődött a harc”, hiszen 10 nappal korábban jelent meg az első újságcikk a hulladéktemetőről, 2 nappal korábban pedig lezajlott az első ófalui gyűlés – még egy népfőiskolai előadás keretei között, de már eléggé feszült légkörben. Nem tartották jó jelnek a sajtó nagyarányú jelenlétét sem, ekkorra már kialakult a tömegkommunikációról alkotott rendkívül negatív képük. Ugyanakkor – s ez mindenképpen újdonság – először jelentek meg a nyilvánosság előtt azok a háttérben működő szervezetek, hivatalok (ERŐTERV mint tervező vállalat; Ipari Minisztérium mint felettes szerv) képviselői, akiknek már eddig is döntő szerepük volt az események

Mi a tudomány, és ki beszélhet a nevében? Hol húzódik a határ a között, ami még tudományos érvényességű, és hol kezdődnek az olyan területek, mint a politikai párbeszédé, amit a tudósnak jobb lenne elkerülni?” (Nowotny 1979: 118).

alakításában. Ezzel a nyilvánosság is észlelhette, hogy a PAV nem egyedül mozog a terepen, hanem nagyhatalmú szövetségesek állnak mögötte – a nagypolitika szférájáig bezárólag.

A másik oldal erőviszonyainak alakulását vizsgálva kitűnik, hogy a konfliktusnak ebben a szakaszában vált a nyilvánosság számára először világossá, hogy a Baranya Megyei Tanács (BMT) az adott ügyben az ófaluiak pártjára állt, s jelentős pozíciókkal rendelkező szövetséges volt számukra, hiszen a terület felügyelőjeként több fontos engedély kiadása is ettől a szervtől függött. Azzal, hogy a BMT – a PAV-val szembeni régi ellenszenvéből is következően – támogatta az ófaluiak követelését, két dolog is történt: egyrészt legitímálta, másrészt az államigazgatási csatornákon belülré terelte, „kanalizálta” törekvéseit.

Miután megkonstruálódott s szinte azonnal megszilárdult a konfliktus körüli szimbolikus tér, amelyben minden szereplőnek jutott valamilyen, egymáshoz képest definiált hely, a PAV által felhasználható stratégiák köre erősen leszűkült: választhatta azt, hogy a konfliktus elől menekülve Tolna megyében keres magának alkalmas telephelyet, ám ekkor már túl sok pénzt, időt és energiát fektetett bele az ófalui kutatásokba. A későbbiekben a PAV tett egy nagyon halvány és azonnal heves ellenállásba ütköző kísérletet arra, hogy átértelmezze a térben elfoglalt pozícióját: különböző pécsi újságokat vásárolt meg, melyekben az Atomerőmű tevékenységét pozitív fénybe állító cikkeket helyezett el, megkísérelte saját álláspontját világossá tenni, s próbálta lebontani azt a konfliktus-definíciót, amely Baranya–Tolna ellentétként ábrázolja a PAV és Ófalu szembenállását.

Ebben az eléggé kilátástalan szituációban a PAV-nak nagyon is kapóra jött, hogy szakmai szintre lehet áthelyezni a vitát. Helyben rosszul alakultak a dolgok, hiszen az ófaluiak, a Baranya Megyei Tanáccsal összefogva, bárkikor és bárhol meg tudták torpedózni az engedélyezési folyamatot, mivel az államigazgatási eljárásokban a megye jelentette az első szintet. A falugyűléseken – ahol „testközlelől” megtapasztalhatták, hogy mit is jelent a szimbolikus tér felosztása – többször is hangsúlyozták azt a véleményüket, hogy nem társadalmi fórumnak kell a vitát eldöntenie, hanem szakembereknek. Bízta abban, hogy a szakmaiság előtérbe kerülésével számukra előnyösen fognak megváltozni a konfliktuson belül kialakult erővonalakat, s ezen keresztül ki lehet fogni a szelet az ellenzők vitorlájából. Azaz: a tevékenységük hiányzó legitimitását megpróbálták a szakma, a tudomány legitimitásával pótolni.

Ugyanakkor a másik fél számára is előnyös volt, hogy a konfliktus szakmai területre terelődött, hiszen a hatalmi téren belül mind az ófaluiak, mind a BMT sokkal kisebb súllyal, befolyással rendelkezett, mint a PAV; s ők abban bíztak, hogy a tisztán szakmai kérdések tárgyalásánál maradvá létrejöhet

egyfajta egyensúlyi állapot a konfliktus amúgy nagyon különböző súlyú, hatalmú szereplői között. Ez a probléma-konceptualizáció megnyilvánult abban is, hogy az ellenzők úgy gondolták, hogy az Ipari Minisztérium és a PAV képviselői „gesztust”, „engedményt” tettek azzal, hogy elfogadták a független szakértők bevonását az ügybe.

Ez a konfliktusmező rendkívül gyorsan – gyakorlatilag az első ellenvélemények elhangzásával egyszerre – *intézményesült*: az ófalui fél felismerte, hogy itt egy újabb „frontvonal” nyílt meg a nukleáris hulladék-tároló elkerüléséért folytatott küzdelemben, s ezen a terepen szakmai támogatók nélkül esélytelen. Ezért már 1988. március 15-én létrehozott egy egyetemi tanárok-ból, tudósokból, szakértőkből álló saját, független szakértői testületet Független Szakértői Bizottság (FSZB), melynek döntően két feladata volt: egyrészt az ellenvéleményekben nyilvánosságra került, erősen vitatott, szakmai, tudományos kérdések tisztázása, másrészt – ezzel összefüggésben – a PAV megbízásából lefolytatott kutatások s az OAV számára összeállított jelentések átvizsgálása.⁵

A Független Szakértői Bizottság egy hónapos vizsgálat után, 1988. április 15-én nyilvánosságra hozott állásfoglalása⁶ kimondta, hogy a terület alkalmatlan nukleáris hulladék-tároló építésére, s műszaki megoldásokkal sem tehető megfelelővé. A PAV szakértői ragaszkodtak eredeti, a terület alkalmasságát hangoztató véleményükhöz, a saját kutatási eredményeik és értelmezéseik érvényességéhez, ezért a szakértői vélemények között fennálló különbségek tisztázására vitasorozat kezdődött a két csoport között. Az 1988 tavaszán több fordulóban lefolytatott viták⁷ során számos szakmai (geológiai, hidrogeológiai, izotópterjedési) probléma, nyitott vagy vitatott kérdés szóba került, néhány témában létre is jött valamifajta szakmai konszenzus, ám egyik fél sem adta fel a maga álláspontját, ezért patthelyzet alakult ki. Ennek

⁵ Ez a mozzanat fontos újdonságot jelent a különböző környezetvédelemmel kapcsolatos magyarországi „telepítési konfliktusok” rövid történetében is; először bízt meg egy kis település tudományos szakértőket azzal, hogy egy tudományos vitában ők képviseljék vélt igazát.

⁶ Részletesen beszámol róla: Havasi 1989: 123–131; de a napi sajtó, az elektronikus média is kiemelten tárgyalta az ügyet. Lásd. Ungár Tamás: A község által felkért szakértői bizottság véleménye, Ófalu alkalmatlan a radioaktív hulladék elhelyezésére. *Népszabadság*, 1988.04.21: 4., TV híradó 1988.04.20: 19.30; Belénessy Csaba: A független szakértői bizottság állásfoglalása. Ófalu elutasítja az izotóptemetőt. *Magyar Hírlap*, 1988.04.21: 7.

⁷ 1988. 04. 29 Paks (a PAV szervezésében), illetőleg 1988.05.11. Budapest (a KISZ KB szervezésében).

feloldására és a vitatott kérdések eldöntésére a kormánybiztos és az ügyben érintett minisztériumok az MTA közbenjárását kérték.

Az MTA által létrehozott ad hoc bizottság egy év után azt a némileg donnai határozatot hozta, hogy helytelen tényeken alapul az FSZB elutasító álláspontja. Ennek a szakasznak a *végpontja* már nem határozható meg pontosan, 1989 márciusa után gyakorlatilag már nem volt érdemi vita a szakértők között; a nyitott kérdések formális és természetesen hevesen vitatott lezárását az MTA 1989. május 9-én nyilvánosságra hozott állásfoglalása jelentette.

5.1.2. A konfliktus szakmai szakaszának előtörténete

Fontos hangsúlyozni, hogy a fejezetben tárgyalt eseményeknek hosszú *előtörténetük* van: a kezdetet az 1983. december 23-án az Ipari Minisztériumban meghozott döntés jelölte ki, amely megadta a nukleáris hulladék-tároló fő koordinátáit⁸: meghatározta az elhelyezés módját (felszín közeli), az alkalmazott technológiát (cementezés), s kijelölte a lehetséges helyszínt (Feked-Ófalu környéke). E döntés birtokában az ERŐTERV gyorsan nekilátott a kutatási terv kidolgozásának, amire egyrészt rövid távú, praktikus okok – a terület-felhasználási engedély megszerzése – miatt volt szükség, másrészt ez lett a hosszú távú kutatások, a feladat-meghatározások alapja. A kutatási tervet végül 1984. február 3-án egy hatósági egyeztető tárgyaláson jóváhagyták az érintettek.⁹ A kutatás szűk egy évig tartott, s 1984 októberére már elkészült az az összefoglaló jelentés, amely részletesen bemutatta s értelmezte a rövid távú, a területfelhasználási engedélykérelem alapjául szolgáló vizsgálatokat. 1984. december 14-én egy helyszíni bejárás során ismertették a tervet az érintett községek képviselőivel, s ezzel egyidejűleg az ERBE megkérte a terület-felhasználási engedélyt a BMT-től. Az illetékes hatóság 1985. március 25-én kemény feltételeket szabva, s a kételyeit sem titkolva, két évre megadta az engedélyt, majd 1987 közepén újabb egy évvel meg is hosszabbította azt.¹⁰

⁸ Kapolyi László Ipari Minisztérium államtitkára levele Vajda Györgyhöz, az Országos Atomenergiái Bizottság elnökhelyetteséhez a hulladéktároló telephelyének kiválasztásáról. (1983. november 24.) PAV-Archívum.

⁹ Itt feltétlenül meg kell említeni azt a később sokszor előkerülő vádat, hogy a PAV szakvéleményével ellentétes nézeteket képviselő MÁFI és BMT jelenlevő képviselői is támogatták a kutatások megindítását, nem fogalmaztak meg kételyt a szóban forgó területtel szemben.

¹⁰ Az eseménytörténetet rekonstruálja: Havasi 1989, illetőleg Rósa 1988.

A beruházó – immár a területfelhasználási engedély birtokában – kutatási tervet dolgozott ki a BMT és más szakhatóságok által előírt feltételek teljesítésére, a terület alkalmasságának bizonyítására, s 1985–86-ban ennek az előre összeállított, jóváhagyott programnak az alapján végezte a feltáró-kutató munkálatokat. A kutatások eredményeit 1987. március 12-én összegezte a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Földtan-Tereptani Tanszéke, s kimondta, hogy a terület a kiválasztott célra alkalmas. 1987 szeptemberéig elkészült a 200 oldalas, 33 tervrajzot és 13 mellékletet tartalmazó műszaki terv is, így a PAV döntéshozói 1987 végén elindíthatták az engedélyeztetési folyamat legutolsó fázisát, a létesítési engedély megkérését (1987. november 4.). Több szakhatóság az év végén, 1988 elején pozitív visszajelzést is adott,¹¹ sőt a KÖJÁL – a lehető legszerencsétlenebb pillanatban, az időközben megkötött szakmai megállapodásról mit sem tudva –, 1988. március 8-án kiadott egy létesítési engedélyt, „amit később egy tárgyaláson közegészségügyi szempontokat tartalmazó szakhatósági állásfoglalásnak minősített” (Rósa 1988: 54). Mindezek a dátumok természetesen nem önmagukban fontosak, hanem azért, mert mutatják, hogy a szakmai vita valóban a legutolsó pillanatban kezdődött meg; akkor, amikor már csak egyetlen szakhatóság – a BMT – engedélye hiányzott az építkezés elindításához. Ez az „időkényszer”, mely a konfliktus háttérben mindvégig jelen volt, nagymértékben meghatározta ennek „logikáját”, megszabta a cselekvések játéktérét, s beszűkítette a cselekvők lehetőségeit.

Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a szakmai viták kétszeresen is *determinált kontextusban* zajlottak: egyrészt a konfliktus e szakasza közvetlenül a politikai rendszerváltást megelőző időszakban játszódott, amikor gyakorlatilag minden, a nyilvánosság előtt zajló, társadalmi, környezeti tiltakozó akció azonnal politikai értelmezést kapott, s azon sem lehet csodálkozni, hogy a szakmai szint az ófalui konfliktusban is fokozatosan háttérbe szorult,

¹¹ A pozitív szakhatósági állásfoglalást adó hivatalok: Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal (OKTH) Dél-dunántúli Felügyelősége, Polgári Védelem Baranya Megyei Parancsnoksága, Magyar Néphadsereg Vezérkar (MNVK) Hadművelési Csoportfőnökség, Baranya megyei Rendőr-főkapitányság Közbiztonsági és Közlekedési Osztálya, Országos Rendőr-Főkapitányság (ORFK) Rendészeti Osztály, Építésügyi Minőségellenőrzési Intézet (ÉMI), Baranya és Tolna megyei Tűzoltóparancsnokság, Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság (KDT VIZIG), Országos Munkavédelmi Főfelügyelőség, Közlekedési Minisztérium (Rósa 1988: 53–54). Az Atomerőmű munkatársa nyilvánvalóan ezzel is azt próbálta érzékeltetni, hogy a pozitív elbírások sokaságával szemben egyetlen negatív állásfoglalás született a BMT révén.

s a konfliktus egyre hangsúlyosabban átpolitizálódott.¹² Másrészt ezekkel a szakmai vitákkal párhuzamosan, a konfliktus korábban bemutatott, másik szintjén – a falugyűléseken, a tömegkommunikációban – zajló különböző események több ponton is befolyásolták ennek a szakasznak a történéseit.

Az ófaluiak is mindvégig nagy figyelemmel kísérték ezt a számukra ezoterikus, különböző geológiai kérdések körül forgó vitát; sőt érdekes módon a konfliktus történetében itt támadtak a leghevesebb érzelmek. Az FSZB-nek a terület alkalmatlanságát kimondó állásfoglalását ismertető falugyűlésen az emberek „győztünk” felkiáltással egymás nyakába borultak. Ez az emocionális érintettség fokozatosan eltűnt, ahogy a politikai elem egyre hangsúlyosabbá vált. Már nem lehetett pontosan tudni, mit is jelent a győzelem, és az ügy egyre mélyebbre süllyedt az államigazgatás csatornáiban. A szereplőkön fásultság, kiábrándultság lett úrrá.

A hozzáállás alapján itt is cezúrát lehet vonni. Míg az első viták főként szakmai, tudományos problémák körül forogtak, miután azonban a különböző – régi és újonnan létrejövő – politikai szervezetek fokozatosan felismerték, hogy az ófalui konfliktus nagyon jól felhasználható saját politikai céljaikhoz, s innen kezdve a szakértők közötti összecsapások fokozatosan átvezettek a (nagy)politika területére. Ezt jól szemlélteti a *tömegkommunikáció szerepe* a konfliktusnak ebben a szakaszában: míg az első vitákon az újságírók a két fél megállapodása alapján nem lehettek jelen, mert a szakértők esetleges „szereplésvágya” miatt a szakmaiság csorbulásától tartottak, addig a későbbiekben – az általános átpolitizálódás következtében – a tömegkommunikációs eszközök fokozatosan előtérbe kerültek ezeken az eseményeken, s olykor az összecsapásokba is beleszóltak.

Ebben a fejezetben tehát *szakmai, tudományos szinten* próbálom követni s értelmezni a konfliktusvalóság megkonstruálását. A továbbiakban – a kiinduló problémafelvetésnek megfelelően – a Paksi Atomerőmű Vállalat által foglalkoztatott szakemberek és felkért szakértők, illetve a Mecseknádasdi Községi Közös Tanács által megbízott szakemberekből megszerveződött Független Szakértői Bizottság között lefolyt tárgyalásokat és e két csoport kapcsolatát, a nukleáris hulladék elhelyezéséhez való közelítésüket vizsgálom. Elemzem a szembenálló felek érvrendszerét, megmutatom azt, hogy a konfliktus résztvevői ugyanazokkal a fogalmakkal kapcsolatban – „szakma”, „tudományos vita” – milyen eltérő véleményeket képviseltek. Egy általánosabb szinten megpróbálom bemutatni, mit gondoltak a szereplők a tu-

¹² A politikai átmenetek konfliktusaival számos szociológus foglalkozott, ezek közül kiemelendő: Szelényi 1992.

domány és a társadalom kapcsolatáról, a tudomány részvételéről a különböző társadalmi döntésekben, s e mögött milyen tudományfelfogás – latens tudományelmélet – rejtőzött.¹³

5.1.3. A szabályozás kérdése

Az atomhulladékok elhelyezésének ügye az 1970–80-as években nagyon zűrzavarosan szabályozott terület volt. Létezett ugyan egy 1980. április 5-én elfogadott ún. „*Atomtörvény*”, ennek ellenére tisztázatlanok voltak a hatáskörök, a kompetenciák, nem volt egységes elképzelés az engedélyeztetés folyamatáról. A törvény úgy rendelkezett, hogy nukleáris hulladék-tároló létesítése során a biztonsági követelmények megállapítása az illetékes miniszter és az OAB elnökének a feladata; nekik kell meghatározni a megengedhető sugárterhelés dózisértékeit is. A radioaktív hulladékok elhelyezéséhez szükséges engedélyeztetési folyamat szabályozását az egészségügyi miniszter kompetenciájába utalta; neki kellett kidolgoznia a hulladéktárolással kapcsolatos engedélyeztetési eljárást.

1988. augusztus 1-jén – nem függetlenül az ófalui konfliktustól – megjelent az atomenergiáról szóló törvény *végrehajtási rendelete*. Ez a keret nagymértékben determinálta az eseményeket, a szereplők értelmezési horizontját. A végrehajtási rendelet ellenzői szerint túlságosan is későn jött, már egy kész helyzetre alkalmazták; rossz és prekoncepcionált, mert nem abszolút követelményeket írt elő.¹⁴

¹³ Az elemzés során felhasználtam a konfliktus résztvevőivel közvetlenül az események után készített interjúkat:

– a PAV döntéshozói részéről: M.L. nukleáris igazgató, B.L. mérnök, létesítményvezető, R.G. mérnök, osztályvezető

– a FSZB részéről: Sz.T. geológus

– a TB résztvevői közül: K.J. – vendéglátóhely-tulajdonos, W.F. – tanácselnök, R.T. – tanár (szociológus), R.M. tanár (politológus), F.I. – tanár (fizikus).

Az interjúk 1992 késő őszen, illetőleg 1993 év elején több részletben készültek, s az elhangzottak dokumentálásra is kerültek. A dokumentumokat őrző kazetták megtalálhatók a PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék könyvtárában. Emellett éppúgy támaszkodtam a PAV-archívumában található dokumentumokra, mint a tömegkommunikációban megjelent beszámolókra, valamint a konfliktus szakmai eseményeit bemutató szociográfiákra, riportkönyvekre.

¹⁴ Az érme másik oldala ugyanakkor az, hogy pl. a törvény esetén – amelynek definíciója szerint általánosnak kellene lennie – hiányolják, hogy kimaradt belőle a híres „forrás”-passzus, amire konkrétan lehetett hivatkozni, ha azt akarták megmagyarázni, hogy Ófaluban miért nem építhető ilyen létesítmény.

5.2. A tudományos ellenvélemény megjelenése

A tudományos tudás átstrukturálódásának, a tudomány átpolitizálódásának egyik következményeként a különböző technológiák (atomenergia), létesítmények (atomerőmű; nukleáris, vegyi stb. hulladék-feldolgozó) körüli vitákban, összecsapásokban egyre nagyobb számban jelentek meg tudományon kívüli faktorok: beállítódások, politikai preferenciák. Azzal, hogy a tudományos tudás a nyilvános vita során politikai erőforrásként jelent meg, létrejött egy sajátos köztes terület a tudomány és a politika között. Ezt Weingart „*transztudományos szférának*” nevezte el (Weingart 1983), de metaforikus szóhasználatban „szürke zónának” is hívják (Farkas 1992). Ez a terület egyrészt negatívumok által definiálható: itt nem érvényesek a tudományos szféra belső szabályrendszerei (mi publikálható, mi elégíti ki a tudományos standardokat, mi számít „tudomány”-nak), a tudományon belüli státus éppúgy megkérdőjeleződik, mint a tudományok közötti hierarchia. Az itt jelentkező problémák rendkívül komplexek, s éppen e tulajdonságuk miatt nem rendelhetők oda egyértelműen az egyik vagy másik oldalhoz.

Ennek a szférának a pozitív meghatározásakor mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy az itt zajló történések, események alapstruktúráját a folyamatos, kívülről indukált *döntési nyomás* határozza meg, és az itt végbemenő cselekvések egyik legszembevetőbb tényezője az állandó időkényszer, azaz nincs elegendő idő egy általános konszenzust létrehozó módszer kidolgozásához. A felvetődő kérdések és megoldandó problémák ugyanakkor világosan érzékeltek a tudományos előrejelzés és megismerés határait: ez a transztudományos terület csak logikai struktúráját tekintve hasonlít a tudomány szférájára, a döntések számos ponton meghaladják azt, amiért tudományos értelemben még felelősséget lehetne vállalni.

A nyilvánosság tudományhoz fűződő kapcsolatában mindezek a változások egyrészt kompetenciahiányként, másrészt bizalomhiányként csapódtak le: a tudományos érvek/ellenérvek megítélése a laikusoktól olyan kompetenciát követel meg, amellyel nem rendelkeznek. E ténylegesen létező bizalomvesztés és kompetenciahiány ellenére is megfigyelhető az, hogy mind a politikusok, mind a nyilvánosság meglehetősen ellentmondásos véleménnyel van arról, meddig terjed a tudományos kijelentések érvényessége, kompetenciája, előrejelző képessége. Abban azért konszenzus van, hogy – éppen a heves viták, összecsapások miatt – a nyilvánosság nem táplál a tudomány iránt naiv bizalmat, sőt, az újfajta problémák és kockázati nagyságrendek megjelenése, a fejlődés-tudat megváltozása következtében egy újfajta, felettebb instabil és *inkonzisztens kockázattudat* alakult ki (Douglas 1992; Douglas – Widawsky 1982).

5.2.1. A MTESZ-fórum – a konfliktus mint szakmai vita

A *Dunántúli Napló* (DN) című regionális lap 1988. február 10-én a pécsi MTESZ székházban szakmai fórumot hívott össze a nukleáris hulladék-tárolóval kapcsolatban. Ezen a PAV és a tervező vállalat, az ERŐTERV döntéshozói és az államigazgatási apparátusban az ügyel foglalkozó tisztségviselőknél kívül részt vettek a megyében dolgozó, a fekedő-ófalui területtel korábban kapcsolatba került geológusok, az ófaluiak, valamint szép számban a sajtó képviselői is.

A konfliktus egészén belül több szempontból is fontos szerepet játszott ez a fórum: először jelent meg intézményes keretek között, a nyilvánosság számára is érzékelhetően az, hogy a konfliktusnak van egy szűkebben vett szakmai szintje, s itt egészen más szereplők, másfajta problémák kerültek előtérbe, és egészen más nyelvet használtak, mint ami korábbi alkalmakon – falugyűléseken, előadásokon – megszokott volt. A konfliktus résztvevői ekkor ismerkedhettek meg olyan, a későbbiek során nagy karriert befutott fogalmakkal, mint a „rézsüstabilitás”, a „szivárgási tényező”. Ezek a szakmai, tudományos terminusok, különböző természettudományos adatok, értelmezések mind-mind stratégiai fegyverként szolgáltak a nukleáris hulladék-tároló körüli csatározásokban.

5.2.1.1. A szimbolikus tér

Már a konfliktus korábbi szakaszában is nagy szerepet játszott az a kérdés, miképpen helyezik el magukat a szereplők egy általuk felépített, korábbi (vélt vagy valódi) tudáson, tapasztalatokon alapuló szimbolikus térben. A „hivatalos”, a PAV által felkért szakértők, a PAV döntéshozói és az Ipari Minisztérium képviselői ezen a fórumon – a nyilvánosság számára is észlelhető módon – szembekerültek Ófalu képviselőivel, a Baranya Megyei Tanács illetékeseivel és az ellenvéleményt bejelentő egyetlen „független” szakértővel.

Ebben a szimbolikus térben a helyiekkel (a „baranyaiakkal”) szemben mind a PAV emberei, mind az Ipari Minisztérium tisztviselői idegenként – a másik megyéből és a fővárosból érkezetteként („tolnaiként”, „pestieként”) – jelentek meg, s ebben a konstrukcióban nagy szerepe volt a fizikai, földrajzi térnek is: annak, hogy a találkozóra Pécssett került sor.¹⁵ Ezt csak

¹⁵ Hogy ez mennyire nem másodlagos szempont, s mennyire tudatában voltak a szereplők a tér szimbolikus fontosságának, elég csak egy későbbi momentumra utalni, a két szakértőcsoport között az első vita helyszíne kapcsán kitört, később még

megerősítette az a tény, hogy a fórumot összehívó pécsi újság is kimondottan elfoglult volt a PAV-val szemben, és Baranya–Tolna közötti összecsapásként értelmezte a konfliktust.¹⁶

A konfliktusvalóság megkonstruálásakor felhasznált alapvető fogalom-pár, a *saját/idegen megkülönböztetés* a szakmai kérdéseknél is előkerül. A baranyai szakembereket, geológusokat, hidrogeológusokat ezen elképzelérendszer szerint marginalizált, perifériális szerepbe kényszerítették: az országos döntéseknél nem vették figyelembe a véleményüket,¹⁷ noha ők „azok a geológusok, akiknek a legjobb helyismeretük van, mintegy *gazdái* [...] az egyes régióknak”.¹⁸ Ráadásul ez a jó helyismeret nagyfokú szakmai igényességgel párosult, amire szükség is van, mert állandóan résen kell lenni, mivel a PAV és a vele kapcsolatban álló szervezetek (FTV, ERŐTERV) rosszabbnál rosszabb területekre helyeznék a nukleáris hulladék-tárolót.

A *centrum és a periféria közötti feszültségek* több szinten is jelentkeztek; egyrészt az egyes kutatóintézetek (így a FTV és a MÁFI Dél-Dunántúli Területi Szolgálat) között, és az egyes intézeteken belül (a MÁFI budapesti központja és a MÁFI baranyai képviselete). A központban levők – azaz a nem baranyaiak – mindvégig úgy reprezentálódtak, mint a PAV képviselői, az Atomerőmű oldalán állók: ők azok, akik pozitív szakvéleményeket adtak a kijelölt területről, miközben a kutatási anyag hemzseg az ellentmondásoktól;¹⁹ ők azok, akik saját álláspontjuk alátámasztására még attól sem riadtak

elemzendő botrányos jelentekre. Ekkor ugyanis az ófaluiak által felkért független szakértők az első szakmai vita alkalmából nem voltak hajlandók bemenni az Atomerőmű területére, mondván, így a másik fél helyzeti előnyben lenne; ráadásul ezt a vélt szimbolikus erőfölényt rögtön lefordították valódi erőfölényre, mondván az ő biztonságukat ott semmi nem szavatolná.

¹⁶ A szélesebb, országos nyilvánosság tájékoztatására szánt riport az akkoriban igen népszerű irodalmi hetilapban az alábbi kérdéssel kezdődött: „Mindenekelőtt világítsa meg, kérem, miért éppen a Mecsek térségébe akarják elhelyezni a radioaktív hulladékot, amikor ez a régió már amúgyis sok szennyező anyagot látott (sic!), nem beszélve a bányák, üzemek folyamatos környezetszennyezéséről” (Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *Élet és Irodalom*. (ÉS) 1988.02.26: 7).

¹⁷ „A baranyai geológusok (MTESZ égisze alatt) Boda térségét ajánlották, a permi homokkőbe süllyesztett aknákat. Ki tudja miért, az ipari miniszter által megrendelt tanulmányra választ sem kaptak” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. Dunántúli Napló* (DN) 1988.02.12: 3)

¹⁸ Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7. (Kiemelés SzZs.)

¹⁹ „A FTV és a miskolci egyetem kutatási összefoglalói egyértelműen alkalmasnak tartják a területet [ebben az esetben az Ófalu mellett kijelölt részről van szó, SzZs]

vissza, hogy a MÁFI által az ófalui felszíni elhelyezésről készített negatív állásfoglalást pozitívnak minősítve sorolják be saját érveik közé;²⁰ ők azok, akik egyetlen fűrés és egyetlen szakvélemény alapján döntöttek nagy horderejű kérdésekben. Ugyanakkor a háttérben rejlő motívumok, indokok nem jelentek meg a nyilvánosság számára látható módon: nem lehet azt pontosan tudni, hogy a centrumban levők azért cselekszenek így, mert egyszerűen rossz szakemberek, vagy azért, mert nem ismerik a helyi viszonyokat, vagy esetleg azért, mert a PAV a „markában tartja” őket.

A megyei szint háttérbe szorítását, marginalizálását ugyanakkor nem csupán a megyében élő szakemberek véleményének tudatos háttérbe szorításával illusztrálták. Ugyanez a vád fogalmazódott meg a *döntéshozatali eljárásra* vonatkozó reflexiókban is. Az ófalui fél – a szakértők és a TB tagjai – végig úgy tekintettek a döntéshozatal körüli szabályozásra, mint a háttérből irányított, rendkívül tudatos akcióra, amelynek egyetlen célja az, hogy a lehető legkevesebb jogkört hagyja meg az alsó – települési és megyei – szinteken, s minél nagyobb területet utaljon a központi döntéshozók hatáskörébe.²¹

A tudományos szakértők közötti harcban természetesen kitüntetett szerepe volt a *múlt* interpretálásának, s ez leginkább a magyaregregyi események értelmezésében figyelhető meg.²² Az első ellenvélemények megjelenése után nagyon éles, helyenként személyeskedő vita alakult ki arról, hogy mi történt

a kis- és közepes aktivitású radioaktív hulladék tárolására. De ha nem csupán a végkövetkeztetéseket olvassuk el, hanem a vizsgálatok részleteibe is belepillantunk, számos ellentmondást fedezhetünk fel bennük” (Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7) – a MÁFI dél-dunántúli területi szolgálata vezetőjének véleménye.

²⁰ Ebben a tárgyban a baranyai szakember több tiltakozó levelet is megfogalmazott: „[...] meglepetéssel olvastam, hogy a kutatást a MÁFI Dél-Dunántúli Területi Szolgálata javasolta, illetve a terület kijelölését az FTV-vel közösen végezte. [...] Ezek a megállapítások nem felelnek meg a valóságnak, és kérem minden ezután következő jelentésből, okmányból kihagyni” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. DN* 1988.02.12: 3).

²¹ Már a konfliktus elején megfogalmazódott a megyei döntési szint tudatos marginalizálásának vádja: „Egy friss kormányrendelet szerint ugyanis a radioaktív hulladékok elhelyezésére szolgáló létesítmények felépítésére közvetlenül a minisztérium adhat engedélyt. A megyei szakigazgatási szerv csupán a kiszolgáló épületek létesítését engedélyezheti” (Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7).

²² „Magyaregregy történetét azért kell *most újra* (kiemelés: SzZs) felmelegíteni (sic!), mert a laikus és a szakmai közvéleményben máig él olyan tévhit, hogy pusztán »társadalmi szempontok« alapján sikerült megvédeni Magyaregregyet az izotópoktól. [...] A független vizsgálatok egyértelműen cáfolják ezt a feltételezést” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. DN* 1988.02.12: 3).

csaknem egy évtizeddel korábban, egy másik kijelölt helyszínen, Magyareregnyen – szakmai kifogások merültek-e fel a kijelölt területtel kapcsolatban, avagy társadalmi-politikai okok miatt került le ez a változat a napirendről. Mindkét fél meg akarta mutatni, hogy Ófalu esetében nem valamifajta teljesen váratlan, újszerű esemény történik, hanem a konfliktus egyszer már lezajlott; s a „másik fél” tevékenysége már a múltban is ugyanezeket az elveket követte. Az ófalui történések mögött a háttérben tehát ott húzódik egy csak félig eltemetett múlt, s a múltbeli eseményeknek a jelenig tartó hatása van.

Az ellenvéleményt bejelentő szakemberek számára azért volt fontos ez a vita, hogy bebizonyíthassák, korántsem szokatlan, egyedülálló jelenség az, ha a PAV szakemberei által kutatott s megfelelőnek ítélt területéről kiderül annak az ellenkezője. Ezen állítás mögött ugyanakkor több olyan feltevés is húzódott, melyeknek fontos implikációi voltak abban a tekintetben, hogy a múltat felidézve milyen konfliktusmezőt és milyen ellenségképet konstruáltak meg az ófaluiak mellett álló szakértők. Mindjárt feltűnik, hogy a PAV szakértőinek „szakmai teljesítményét” roppant negatívan mutatták be: az általuk kiválasztott terület „szemmel láthatóan”(sic!) – mondja az egyik pécsi geológus – alkalmatlan volt a hulladéktemető létesítésére,²³ sőt elég lett volna csak a domborzati térképre ránézni (sic!), mert ott is „Szakadásnak” nevezték a területet.²⁴

Az ellenvéleményt bejelentő geológusok és a kritikának teret adó média a nukleáris hulladék-tároló létesítéséről a következő „forgatókönyvet” alkototta meg, s közvetítette a nyilvánosságnak: a paksiak részéről megfigyelhető valamifajta irracionális ragaszkodás az általuk teljesen ad hoc módon (vagy esetleg valamilyen titkos szándékkal, ezt nem lehet pontosan tudni) kiválasztott, geológiai szempontból mindig rendkívül, „szemmel láthatóan” rossz helyszínekhez, ám a felkészült baranyai, helyi kutatók szerencsére résen

²³ „A meglévő adatok alapján, de még egyszer bejárva a terepet, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a terület valószínűleg alkalmatlan. Azért valószínűleg, mert látható volt ugyan, hogy a terület csúszásveszélyes és erősen vízjárta, de ezeknek a jelenségeknek az egzakt vizsgálata az addigi kutatások során nem történt meg” (Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7)

²⁴ „A terület – amelyet egyébként a térkép is *Szakadásnak* nevez! – erősen csúszásveszélyes, a kijelölt hely közvetlen közelében számos forrás ered, a talaj vízáteresztő” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. DN* 1988.02.12: 3). Többször előkerül a PAV által foglalkoztatott szakértők alkalmatlanságának legfőbb bizonyítékaként, hogy még a térképet sem képesek olvasni – valószínűleg a geológus szakmában ez számít a legsúlyosabb sértésnek.

vannak, s „fehéren-feketén bebizonyítják a terület alkalmatlanságát”.²⁵ S ráadásul, amikor a PAV döntéshozói számára világossá vált, hogy a geológiai tényezők alkalmatlansága miatt vereséget szenvedtek, s visszavonulót kell fújniuk, akkor a „szakmai fiaskó palástolása végett”²⁶ szelvében-hosszában terjesztik, hogy valójában a terület szakmailag teljesen rendben volt, a problémát csupán a falubeliek és a helyi politikusok ellenállása okozta, azaz „társadalmi-politikai” okokból futott zátonyra a kísérlet.

A PAV döntéshozói a múltban történt események kapcsán egy másfajta szcenáriót próbáltak elmesélni: az ő olvasatuk szerint szakmai tekintetben már a magyaregregyi helyszín is teljesen megfelelő volt nukleáris hulladék-tároló létesítéséhez, hiszen ennek a kiválasztását is rendkívül alapos, tudományos kutatómunka előzte meg. A kialakuló szakmai vitát a társadalmi és a politikai tiltakozás lehetetlenné tette, s végül ezek hatására kénytelenek voltak lemondani Magyaregregyről. Az ő értelmezésükben a történeteknek az a tanulsága – s ennek a veszélye fenyeget Ófaluiban is –, hogy a Paks Atomerőmű magas szakmai színvonalon, pénzt, energiát és időt nem kímélve próbálta megoldani az egész ország zavartalan villamosenergia-ellátása szempontjából nagy jelentőségű feladatot, a nukleáris hulladék elhelyezését.²⁷ Mielőtt azonban ez sikerülhetett volna, teljesen megmagyarázhatatlan módon mindig megjelenik valamilyen társadalmi ellenállás, amely a telepítés problémáját politikai síkra terelve egyrészt nem engedi érvényesülni a tisztán szakmai érveket, másrészt ebben a térben sikerrel blokkolja a PAV tevékenységét. Tovább bonyolította a problémát, hogy ezt a társadalmi tiltakozást többen megpróbálták szakmai érvek mögé rejteni, de a PAV döntéshozói biztosak voltak abban, hogy e megnyilatkozások mögött nem valóban

²⁵ Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7

²⁶ Uo.

²⁷ A PAV az érvelésében sokat hivatkozott az úgynevezett időtényezőre; az ekkori vitákban újra és újra előkerült, hogy a nukleáris hulladék-tárolót 1991-ig, azaz 3 év alatt meg kell építeni, különben leáll az erőmű. „Pakson csak 1991-ig tudják ideiglenes tárolókban őrizni [a nukleáris hulladékot, SzZs], addig tehát egy újabb telephelyet kell találni.” „Az erőmű szakemberei nem ok nélkül idegesek” – jegyezte meg empatikusan az újságíró. „1991-ben, ha törik, ha szakad, a hulladékot valahol el kell helyezni” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. DN* 1988.02.12: 3). Nem lehet pontosan kideríteni, mit is rejt ez a kissé imaginárius évszám, ugyanakkor ezt a dátumot igazából senki nem tudta megecáfolni, senki sem volt abban a helyzetben, hogy megítélhesse. A tároló végül Bábaapátiban épült meg, 2008-ban.

megalapozott, tudományos ismeretek állnak, hanem pusztán kisszerű, egyéni ambíciók vagy sértettségek.

5.2.1.2. A szakmai tér – eltérő veszélyeshulladék-politikák

A fórum egy másik, szakmai, tudományos kérdésekhez szorosabban kötődő szinten is nagymértékben befolyásolta a konfliktus későbbi alakulását: ekkor jelentkezett a nyilvánosság számára is felismerhető módon az első szakmai *ellenvélemény*; s megtörtént az ellenvélemény „intézményesülése” (Nowotny 1982; Hartmann – Hartmann 1982; Hirtzler 1994; Weingart 1979). Két tartalmában hasonló, végkövetkeztetéseiben mégis eltérő ellenvélemény fogalmazódott meg – mintegy a lehetséges kritika útjait kijelölve –, s mindkettő számos olyan kérdést, problémát vetett fel, amelyhez kapcsolódóan a konfliktusnak ebben a szakaszában alapvető nézetkülönbségek alakultak ki. Valamiféle leltár készült ezekben az ellenvéleményekben a szakmai szempontból kérdéses megállapításokról, vitatható feltevésekről, eltérő értelmezésekről.

Az *első tudományos jellegű ellenvéleményt* még 1985-ben, a PAV engedélyeztetési kérelmének elbírálásakor készítette a BMT által megbízott geológus szakértő, É. K. G., de csak ezen a fórumon – azaz három évvel később – hozták nyilvánosságra²⁸. Ez az ellenvélemény inkább problémafelvető volt, s főként a nukleáris hulladék-tároló engedélyeztetési folyamatában meglevő bizonytalanságokra, kétértelműségekre mutatott rá. A felkért szakértő nem végzett önálló kutatásokat, hanem a PAV által az engedélykérelemhez mellélt, korábbi kutatási anyagokból vonta le következtetéseit.

A szakvéleményében megfogalmazott legalapvetőbb probléma, mely – még számtalanszor visszatért a konfliktus különböző szakaszaiban –, a *természeti környezet és a műszaki létesítmények* egymáshoz fűződő viszonya. A felkért geológus nem volt túl jó véleménnyel a kijelölt helyszínről, a területet a korábban – az akadémiai ad hoc bizottság egyik tagja által – kidolgozott értékelési skála szerint 37 pontosra minősítette, miközben a kutatás további folytatásához is minimum 39 pontra lett volna szükség. Ugyanakkor mindvégig hangsúlyozta, hogy műszaki létesítményekkel, mesterséges gáttal a terület „feljavítható”, s így alkalmassá tehető nukleáris hulladékok tárolására.²⁹

²⁸ A szakvéleményt részletesen bemutatják a már idézett újságcikkek, továbbá: Havasi 1989.

²⁹ A természeti környezet/mesterséges gátak viszonyát bonyolítja, hogy létezett a Nemzetközi Atomenergetikai Ügynökségnek (NAÜ) egy sokat idézett ajánlása, amely azt mondta ki, hogy a műszaki létesítmények esetleges pusztulásakor a természeti környezetnek önmagában is gátként kell szolgálnia.

A szakvélemény rámutatott arra, hogy a nukleáris hulladék-tároló ügyét – a kutatásokat éppúgy, mint az engedélyeztetési eljárásokat – *szabályozatlanság* jellemzi: megemlítette, hogy a szabályozásban egyrészt vannak teljességgel betarthatatlan pontok, illetőleg kidolgozatlan az a folyamat, melynek eredményeképp az Egészségügyi Minisztérium megadja az engedélyt. Helytelennek tartotta azt a gyakorlatot is, hogy a terület minősítését a majdani beruházó végzi, akinek elemi érdeke, hogy minél kisebb kutatási költségekkel a lehető leggyorsabban megtalálja a céljainak megfelelő területet.³⁰ A kutatási anyagokból ezt a szándékot olvasta ki: mivel a beruházó részéről folyamatosan sürgették a kutatásokat, a szűkre szabott idő miatt módszertani hibák, hiányosságok is felfedezhetők a kutatásokban; s ráadásul a nukleáris hulladék-tároló szabályozása körüli kérdőjelek magától értetődő módon megjelentek, beleépültek magukba a szakvéleményekbe is. Mivel már az alapkérdést (természetes környezet és a mesterséges gát viszonya) illetően is bizonytalan a szabályozás, nem lehet csodálkozni azon, hogy a szakvélemények is felemásan fogalmaztak, mindegyik a másakra kacsintgatott: „ha a többi igent mondana, akkor én sem mondanék nemet” – hangzott az itt használt ökölszabály.³¹

Mindezek eredményeképpen a szakvéleményeket megrendelő beruházó előtt széles interpretációs játéktér nyílt; a homályos, nem egyértelműen fogalmazó szakvéleményeket úgy értelmezhetette, ahogy céljának leginkább megfelelt – így velük kapcsolatban azt emelte ki, hogy senki nem mondott egyértelműen nemet a kijelölt területre.

A geológus szakértő a kutatási beszámolók kapcsán a következő konklúziót fogalmazta meg: egyedül, kizárólag a geológiai környezet alkalmasságára hivatkozva nem kell az engedélyt kiadni, ugyanakkor mesterséges gátakkal minden hely alkalmassá tehető.³² Mivel a természeti környezet és

³⁰ „Rendkívül helytelennek tartom azonban, hogy a minősítést szubjektív alapon egy tervező és beruházó vállalat végezte el, és nem egy országos – szakmailag is hozzáértő – hatóság” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. DN* 1988.02.12: 3). A megállapításban egymást érik a konfliktus szakmai részében sokszor előkerülő vádak: a minősítés szubjektív, szakmailag inkompetens volt.

³¹ „[...] a szakterületi vélemények közül a legfontosabbak sem adnak egyértelmű választ, hanem más területről várják a megerősítést vagy a cáfolatot, azonban a többiek is csak a kérdőjeleket erősítik meg” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. DN* 1988.02.12: 3).

³² A pontos megfogalmazás: „A geológiai környezet alkalmassága erősen vitatható, véleményem szerint nem megfelelő. Ennek következtében a geológiai környezet alkalmasságára alapozott területfelhasználási engedélyt jelen stádiumban nem kell kiadni” (Havasi János: Hulladéktárolónak lenni kell. *Atomtemető. DN* 1988.02.12: 3).

a mesterséges gátak viszonyának kérdése nem oldható fel, olyan javaslatot tett, amely az egész problémakomplexum tárgyalását áthelyezné egy országos szintre, amely valóban kompetens lenne, és elegendő szakmai legitimációval rendelkezne az ilyen súlyú kérdések megválaszolására. Álláspontja szerint a (pontosan nem megjelölt) magasabb fokú hatóságoknak kellene dönteniük a műszaki gát és a természeti környezet kérdésében; mint ahogyan a terület minősítését is egy országos szakhatóságnak kell elvégeznie a szakterületi állásfoglalások alapján. Az esetlegesen fennmaradó homályos pontok tisztázására szakértői vitát javasolt.

A BMT a későbbiekben teljességgel azonosult az általa megrendelt szakvéleményben leírtakkal, s ezért csak nagyon szigorú feltételek teljesítésével, újabb kutatások előírásával adta meg a területfelhasználási engedélyt a PAV számára, mely engedély természetesen nem a hulladéktemető létesítésére, hanem a terület további vizsgálatára vonatkozott. A PAV és a tervező vállalat el is fogadta ezt a szakvéleményt – egyetlen ponton fellebbezte csak meg az Ipari Minisztériumnál, de ez az útvonal kijelölését érintő, másodlagos fontosságú téma volt.

Bonyolultabb a helyzet a *másik ellenvéleménnyel* kapcsolatban, amelyet a fórumon szintén egy geológus, a MÁFI Dél-Dunántúli Szolgálatának vezetője, K. M. ismertetett. Ez a szakvélemény hangsúlyosabban szakmai, tudományos volt; nem annyira az engedélyeztetési helyzet ellentmondásosságára hívta fel a figyelmet, hanem arra mutatott rá, hogy az előzetes kutatási tevékenység során milyen hibákat, mulasztásokat követtek el a PAV által megbízott szakemberek.³³

³³ Az ellenvéleményt előterjesztő geológus készítette még 1979-ben a témával foglalkozó első kutatási anyagot, amely több (4) különböző helyen tett javaslatot a nukleáris-hulladék-tároló területének kijelölésére, s ezek között szerepelt egy Feked–Véménd térségére, de nem felszínközeli tárolásra, hanem a gránitrétegbe – a „Mórági-rög gránitkibúváiba” – történő elhelyezésre vonatkozó indítvány. A kutatást az 1980-as évek közepén, a VÁTI megbízásából megismételték, ám eredményeiket ekkor sem vették figyelembe, sőt a magyaregregyi helyszín kiválasztása ellen erőteljesen tiltakoztak. Amikor a FTV kutatásai, az MTA ad hoc bizottságának véleménye, illetőleg a villamosenergia-iparági zsűri javaslata alapján, 1983. december 23-án a feked-i-ófalui helyszínt és a felszínközeli elhelyezésmódot kijelölték, akkor az egyik szakvélemény többek között a MÁFI-t jelölte meg a döntés forrásként, ami ellen természetesen több fórumon tiltakozott. A geológus rámutatott arra, hogy az ő kutatásaik Ófalu–Feked térségben egy teljesen más konklúzióhoz vezettek, ezen a területen ők csak egy felszín alatti, gránitba ágyazott tárolót tudnának elfogadni, ugyanis a gránitot fedő közetréteg geológiai s főleg hidrológiai adottságai e célra nem megfelelők. E tiltakozások eredményeképpen a későbbi hivatkozásokban már nem szerepelt a MÁFI által végzett kutatás (Havasi 1989).

A szakvélemény írója több szempontból is sokkal radikálisabban fogalmazott, mint elődei: számára a mesterséges gátak vagy a természeti környezet sokat idézett kérdése nem is létezik, geológusként teljesen természetesnek tartja, hogy a természetes környezetnek önmagában is alkalmasnak kell lennie a nukleáris hulladékok „fékentartására”. Ellenvéleménye koncepcionális jellegű, ragaszkodott az 1979-ben végzett kutatásokból levont végeredményhez, miszerint az ófalui térségben a gránitba történő elhelyezés az egyedül lehetséges alternatíva, a felette található, törmelékes pleisztocén fedőréteg alkalmatlan nukleáris hulladékok tárolására. A PAV szakértői ugyanakkor egy teljesen más koncepciót követve azt képviselték, hogy a gránitba süllyesztett elhelyezés azért nem jó, mert maga a gránit nem monolit jellegű, ráadásul vízvezető. Ők ezért érveltek a felszínhez közeli – tehát a fedőréteget érintő – megoldás mellett. Az ellenvélemény ezt a koncepciót támadta, s próbálta megsemmisíteni: az érvelés szerint több súlyos, szakmai, sőt etikai probléma is felmerül a PAV verziójával kapcsolatban. Mindjárt az egyik legnagyobb gond, hogy noha évek óta folytak a rengeteg pénzt felemésztő kutatások, mégis amikor 1983 végén döntésre került a sor, az ófalui helyszín és felszíni elhelyezési mód mögött csak egyetlen (!) fűrés (FTV 1983. június) eredménye és ehhez kapcsolódóan egyetlen (!) szakvélemény állt. Ezzel szorosan összefügg az az inkább szakmai-etika probléma, mely azt veti fel, hogy a FTV anyaga „kozmetikázott”, sokkal kedvezőbb képet festett a környékről, mint amilyen az valójában volt. Itt elsősorban a hidrológiai problémákat emelte ki: a területen földtani térképeken nem szereplő források vannak; nem túlságosan jók a területen mért szivárgási tényezők; ellentmondásosak a talajvízkészletről szóló adatok.

Az *ellenvélemény konklúziója* szerint a terület nem alkalmas nukleáris hulladék-temető létesítésére, sőt felveti azt a kérdést is, hogy ilyen rossz adatok mellett az akadémiai bizottság még 1983-ban hogyan foglalhatott állást a kutatások folytatása mellett. Két, inkább az általánosság szintjén mozgó, javaslatot tett a probléma feloldására, amelyek nem az országos szint felé tolnák el a problémát, hanem éppen ellenkezőleg, a helyi, megyei szintnek juttatnának többletjogosítványokat. Kiemelt fontosságúnak ítélte, hogy helyi szakemberek is részt vegyenek a kutatásban. Álláspontja szerint a kutatási anyagot a beruházás meghatározott fázisaiban a területen élő szakemberek rendelkezésére kell bocsátani, mert ha ők elfogadják az eredményeket, akkor képesek a „helyi konszenzus” megteremtésére és a lakosság meggyőzésére.³⁴ Azt is hangsúlyozta, hogy a területen élő lakosságot valamilyen formában kárpótolni kell.

³⁴ „Újra elő kell venni az adatokat, és át kell bocsátani a területi szakemberek szűrőjén. Ha őket meg tudják győzni a hely veszélytelenségéről, maguk fognak élen járni

Ennek az ellenvéleménynek a sorsa kicsit kalandosabb, mint az előzőé volt, ugyanis a MÁFI budapesti központja, a felettes szakhatóság a geológus ellentétes szakvéleménye ellenére megadta a PAV kérésére a szakhatósági hozzájárulást – úgy, hogy az ő szakvéleménye szemben állt a saját intézete által képviselt nézetekkel, amit többször is az orra alá dörgöltek az ellentétes oldalon állók: „forduljon talán a főnökéhez” – ajánlották némileg cinikusan az ellenvélemény megfogalmazójának.

5.2.1.3. A PAV reakciója

A PAV a MTESZ-összejövetelen, melyet eredetileg az újságírók tájékoztatására hívtak össze, ám végül a telepítések s a területtel szembeni ellenérvek fórumává vált, némiképpen kellemetlen helyzetbe került: szakértők nem voltak jelen, csupán a tervező vállalat igazgatója, a miniszteri főtanácsos és a már megszokott „PAV-csapat” próbált némileg esetleges válaszokat adni a felvetett kérdésekre.³⁵ A BMT szakértője által előterjesztett problémák kapcsán azt emelték ki, hogy nemcsak a biztonságos terület kiválasztása fontos, hanem legalább ilyen mértékben figyelembe kell venni a lehető legjobb *műszaki megoldás* megtalálását is. Ezt a megállapításukat két érveléssel támasztották alá: egyrészt a hulladéktemető 4 gátból áll, s ebből csak a negyediket alkotja a geológiai környezet, a másik három mesterséges; másrészt a már említett NAŰ ajánlás egy hipotetikus katasztrófa szempontjából vizsgálta a természetes adottságok szerepét, míg a tervező a „dolgok normális menetét” tartotta szem előtt.³⁶

Visszautasították azt a vádat, hogy kozmetikázták volna a kutatási anyagokat, s a felsorolt ellentmondásokat, kétértelműségeket azzal magyarázták, hogy az ellenvélemények kiragadott adatokkal dobálózottak, s nem vették figyelembe az egész kutatás összefüggésrendszerét. Álláspontjuk szerint mindig lehet találni egy-egy rosszabb adatot – s ez is bizonyítja, hogy a beszámolók nem kozmetikáztak –, de a döntésnél mindig az egész összefüggést kell

a lakosság megnyugtatásában. [...] Végeredményben mi élünk itt, mi találkozunk napról napra azokkal az emberekkel, akik nyugtalanok, mert egyszer csak »ki-derült»: sugárzó anyagok kerülnek a házaik közelébe” (Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7).

³⁵ Interjú R.G.-val, 1992 november.

³⁶ Itt az a kérdés vetődik fel újra, amelyre a korábbi részekben már utaltunk: felállítható-e valamiféle preferenciarendszer a nukleáris hulladék-tároló majdani területének kiválasztásakor, s ha igen, akkor milyen; van-e primátusa a természetföldrajzi tényezőknek más szempontokkal szemben; a tervezéskor mennyire kell figyelembe venni egy lehetséges katasztrófa forgatókönyvét, mit jelent a „kielégítően biztonságos terület” megnevezés.

figyelembe venni. Ugyancsak nem értettek egyet az ellenkező oldalon álló szakértők azon eljárásával, hogy az egyik halmazból pozitív, a másiktól negatív előjellel keresik ki a szélső értéket; vagy ahogy megfogalmazták: „nem helyes a hibahatáron megadni az eredményt”. A PAV azt a vádat is visszautasította, hogy az esetleges időkényszer miatt sürgette volna a szakértők munkáját, sőt, kiemelték, hogy már nagyon sok pénzt fordítottak kutatásra, rendkívül sok fűrást végeztek el, minden tényezőt többféle módszerrel vizsgált, egymástól függetlenül különböző szervezetek mértek.

A METESZ-fórum egyik legnagyobb tanulsága az volt, hogy a nyilvánosság számára is érzékelhetővé vált az, hogy a hivatásos szakértők és az államapparátus tisztségviselői által képviselt szakmai nézetrendszer több ponton is támadható, ellentmondásos, s a kérdések megnyugtató feloldásához feltétlenül szükség volt egy *független szakértői testületre*. A BMT Építési és Vízügyi Osztályának vezetője és a mecseknádasdi tanácselnök fogalmazták meg elsőként azt az elképzelést, hogy független tudósoknak kell felülvizsgálni a PAV kutatási anyagait, s ezek alapján önálló véleményt kell kialakítaniuk a terület alkalmasságáról. A Baranya Megyei Tanács is bejelentette, hogy csak a szakértők megkérdezése után tud állást foglalni, mivel mindenképpen szeretne olyan szakvéleményhez jutni, amely alapján megalapozottan, határozott álláspontot képviselhet az ügyben. Az Ipari Minisztérium felettes szervként az ellenvélemény megjelenése utáni légkörben megpróbált „jó képet vágni” az események illetén alakulásához: elfogadta az FSZB megalakulását, és ígéretet tett arra, hogy finanszírozza a működését.

5.3. A szakértők

A tudomány és a politika közötti területen mozgó szakértők *feladata* kettős: egyrészt megbízóik számára a tudományos tudás készletéből használható érveket állítanak elő,³⁷ másrészt – a „tudományos racionalitás” felhasználásával – a másik fél érveiben ellentmondó állításokat, inkompatibilitásokat keresnek.

A szakértőkkel foglalkozó szakirodalom számos definíciót állított fel *e funkció értelmezéséhez*; így a pszichológiai irányzat a szakértőt olyan személynek tekinti, aki a laikustól eltérő, speciális kompetenciával (tudással és problémamegoldó stratégiákkal) rendelkezik. E megközelítésben a laikus és

³⁷ „A szakvélemény abból áll, hogy egy problematikusként meghatározott szituációban a szaktudás és a probléma tanulmányozása alapján cselekvésorientált értékeléshez és ennek megfelelő végkövetkeztetéshez jutunk” (Nowotny 1979: 119).

a szakértő egymást kizáró s egymással ellentétes szerepekként definiálódnak (Shanteau-Stewart 1992). A fenomenologikus szociológia megalapítója, Alfred Schütz – noha ő is fontos ismértvnek tartja a meghatározott tudástípusok mozgósítását – a szakértőt és a laikust sokkal inkább *komplementer szerepként* képzei el: egy individuum akkor tölti be a szakértő szerepét, ha létezik valaki, aki a speciális szakértelmet saját problémái megoldásánál igénybe veszi (Schütz 1964).

Hans-P. Peters a tudományos szakértőnek három jellemző tulajdonságát emelte ki: egyrészt egy speciális, tudományos jellegű tudással rendelkezik; ezt egy megbízó-megbízott viszony keretében megbízói rendelkezésére bocsátja. A megbízók ezt a tudást aztán különböző gyakorlati (nem-tudományos) problémák elemzéséhez és megoldásához alkalmazzák (Peters 1994).

P. Weingart széles körben elfogadott meghatározásában a folyamatot „a tudományos és politikai diskurzusok összemosódásaként” írta le. Ennek egyik következménye pontosan a szakértők de-professionalizálódása, vagyis kérdés, ki is az igazi szakértő, hiszen gyakran kibogozhatatlanul összekapcsolódik a szakértő/megbízó, a szakértő/adminisztrátor (szabályozó), a szakértő/kommunikátor funkció (Weingart 1983).

A szakértő fogalmának viszonylag korai, ugyanakkor mindmáig jól használható kidolgozása Helga Nowotny nevéhez kapcsolódik. Számára a szakértő a tudomány három alapvető funkciója – a tudás létrehozása, továbbadása és előkészítése a döntési folyamat számára – közül a legutolsóban tevékenykedik; azaz tudományos kompetenciáját nem tudományos döntési feladatok megoldásakor alkalmazza (Nowotny 1982: 612). A felhasználási területek természetesen eltérők lehetnek: a szakértő részt vehet egy szituáció elemzésében vagy a vélemény kialakításában, de segítséget nyújthat a probléma megoldásában is. Nowotny a szakértő-szerep *történetiségére*, átalakulására is rámutat: a tradicionális tanácsadó/szakértő funkciót az jellemezte, hogy a szakértő kompetenciája közvetlenül segítette a számára szimpatikus megbízót a probléma megoldásában, s az egész folyamat a nyilvánosságtól elzárva zajlott. Az úgynevezett nevelő-missionárius-szakértő felhasználta a tömegkommunikációs eszközöket, hogy elérhesse népnevelői céljait. Ez nem csupán a laikusok tudományos felvilágosítására törekvő tevékenység, hanem egy politikai aktus, mely során a tudományos elit emancipálódni szeretett volna a gazdasági, politikai elitől.

Az általunk vizsgált területen – a különböző nagytechnológiák, technológiai létesítmények körül kialakult tudományos vitákban – tevékenykedő szakértők egy másfajta, úgynevezett *politikai funkció* mentén jellemezhetők. Ez részben természetes, hiszen a szakértők itt olyan társadalmi, társadalom-

politikai döntésekben vesznek részt, amelyek kapcsán az adott közegben nincsen konszenzus, s így arra kényszerülnek, hogy az egyik vagy másik oldal mellett foglaljanak állást. Ebben az esetben már maga a tárgy is megkérdőjelezi a politika és a tudomány közötti munkamegosztást, szétválasztja a szakmai határokat, s ezzel predestinálja a tudományosan megalapozott kompetencia átlépésére. A szakértelem így fokozatosan politikai erőforrássá válik, s a szakértők meghatározásakor a tisztán tudományosan meghatározott kritériumok érvényüket veszítik.

E szakértőfunkció elterjedése és uralkodóvá válása számos olyan kérdést vet fel, melyet a nyilvánosság is széles körben tárgyal, s ezek közül is kiemelendő a szakértők pártatlanságának, elfogulatlanságának problémája. Miután a tudomány és a szakértők mind jobban involválódtak az ipari rendszerébe a különböző nagytechnológiai projektekben (ezek egyébként sokszor olyan specifikus tudást követelnek meg, melyre csak a projekten belül lehet szert tenni), egyre kevesebb tudósnak adatott meg a lehetőség, hogy gazdasági érdekektől relatíve mentes területen dolgozzon.³⁸ Innen fakad az a sokszor hangoztatott vélemény, hogy a szakértők nézeteit, szakvéleményeit gazdasági érdekek határozzák meg, azaz a szakértők függetlensége felettébb illuzórikus. A számtalan érdek és befolyásoló faktor közül legtöbbször a következőket szokták említeni: a gazdasági és másfajta érdekekhez való közelség, a saját kutatás lehetőségének védelmezése, a személyes siker, egy általuk pozitívnak tekintett politikai cél támogatása (pl. az atomenergia megakadályozása), nyilvános elismerés keresése.

Az úgynevezett *független szakértő* szerepet is ez a folyamat termelte ki. Nowotny értelmezésében ők legtöbbször a következőképpen tekintenek önmagukra: „igyekeznek minden tőlük telhetőt megtenni, hogy (tekintve a korlátozott és érdekekhez kötött információátadást) azoknak a tudományos képviselője lehessen, akik számára egyébként semmilyen szakvélemény nem áll rendelkezésére – azaz a szakértő ebben a funkcióban a nyilvánosságot képviseli” (Nowotny 1979: 120). Mivel a megszerezhető lehetséges tudást – így a bizonyító erejű negatív információkat – illetően már eleve hátrányban vannak a „hivatalos szakértővel” szemben. Ezt kiegyenlítendő, érvelésüket főként általánosabb megfontolásokra építik fel, így szívesen mutatnak rá a szemben álló oldal érdekekhez kötöttségére.

³⁸ „[...] a szaktudáshoz és az adott helyzet értékeléséhez szükséges információkhoz való hozzáférés egyenlőtlen, s egy nagy technológiai apparátust igénylő projektnél nagyon korlátozott. A szakvélemény ezen túl érdekekhez kötött” (Nowotny 1979: 119).

5.3.1. *A Független Szakértői Bizottság – a szakértői munka keretei*

Az ellenvélemény megjelenése után a BMT Építési és Vízügyi Osztálya a területet jól ismerő geológusokat kért fel a PAV által benyújtott kutatási jelentések szakmai véleményezésére.

Az opponensi vélemény eredményéről tudomást szerzett a mecseknádasdi tanács és a TB is, s képviselői felajánlották a geológusoknak, hogy vállaljanak szerepet az időközben már alakulóban levő Független Szakértői Bizottságban. A szakértők többnyire az ügynek elkötelezett mecseknádasdi és pécsi értelmiségiek ismeretségi köréből kerültek ki, de a korábban kialakult szakmai kapcsolataik miatt többségük már az atomtemető ügye előtt ismerte egymást. Az FSZB igen különböző szakterületek művelőit egyesítette, a természettudományi szakértők domináltak, de a személyek kiválasztásában társadalmi szempontok is szerepet játszottak, így került a csapatba egy környezetgazdálkodással foglalkozó kutató.³⁹

Az első megkeresés után még néhány szakértő bizonytalan volt abban, hogy részt kíván-e venni a munkában. Jelentős dilemmát okozott számukra, hogy a nyilvánosság előtt egyszerre kellett tudósként megjelenniük, és ezzel párhuzamosan egyértelműen állást foglalniuk az eldöntendő kérdésben. A szakértők önértelmezését még egy tényező befolyásolta: a tevékenységüket erős morális érveléssel támasztották alá, a saját kis külön szabadságharcuknak tekintették, s a szakma is e harc területe lett. A csoportot ez az önértelmezés, illetőleg a magas szakmai morál és igényesség tette egységessé, mely a vállalt feladat jellege – korábbi kutatási anyagok felülbírálása, egy szakvélemény elkészítése – miatt a tényleges munkavégzésben is fontos szerepet játszott.⁴⁰ Valamennyien úgy érezték, hogy lehetőség nyílik számukra a külső befolyásoktól mentes, igényes szakmai munkára, s így képesek lesznek megvédeni a „szakmai mundér becsületét” egy szakmai szempontból megalapozatlan állásponttal (ti. a PAV-éval) szemben.

A felkérés előzményeként 1988. március 13–14-én megtartott, kibővített TB-ülésem a megbízók, az atomtemető megépítését ellenzők kifejtették azt az álláspontjukat, hogy átengedik a döntést a szakértőknek: ha ők alkalmasnak találják a területet, akkor beleegyeznek a nukleáris hulladék-tároló megépítésé-

³⁹ A fejezet megírása során nagyban támaszkodtam a FSZB elnökével folytatott interjúra, az események rekonstrukciójához pedig a tömegkommunikációs forrásokat használtam fel.

⁴⁰ „[...] tapasztalván azt, hogy a szervezők mind szakmai, mind emberi értelemben kitűnő szakértői gárdát hoztak össze, igent mondtunk a részvételre” – mondták a résztvevők a döntésükről (interjú. Sz. T.-ral, 1993.10.23.).

be.⁴¹ Az FSZB formális felkérése 1988. március 15-én a mecseknádasdi tanács épületében történt meg,⁴² itt adták át a szakértői anyagokat, itt kötötték meg az FSZB által kialakított álláspont nyilvánosságra hozataláról szóló megegyezést, és abban is megállapodtak, hogy adott esetben készek szakmai vitában megvédeni szakvéleményüket. A szakértők március 31-ei dátummal kapták kézhez a megbízási szerződést, s a munkát – igen rövid határidővel – április 15-ig kellett befejezniük. A megbízásban foglaltaknak az FSZB eleget is tett; eredményeiket az *Összefoglaló szakvélemény a Paksi Atomerőmű I–IV. blokkjaiban keletkező kis- és közepes aktivitású radioaktív hulladékok végleges elhelyezésére lefolytatott kutatások eredményeiről* című dokumentum tartalmazza.⁴³

A Társadalmi Bizottság messzemenően támogatta az FSZB-t: megteremtette az FSZB működési feltételeit, s megszervezte azon szakemberek együttműködését is, akiknek támogatása nélkül az FSZB munkája nehézségekbe ütközött volna. A Társadalmi Bizottságnak ez a hozzáállása bizonyos szimbolikus támogatást is jelentett az FSZB-nek, főleg miután érzékelhették, hogy a hivatalos szervek korántsem ennyire egyértelműen és készségesen állnak ki a PAV mellett. Azokon a falugyűléseken, ahol a PAV képviselőivel együtt jelentek meg, tapasztalhatták, hogy őket elfogadják, míg amazokat elutasítják.⁴⁴

⁴¹ A résztvevők egy részében rossz érzést keltett, hogy rögtön arról is szó esett, ha a szakértők esetleges pozitív döntésének eredményeképp a falu el is fogadja az atomhulladék-tároló megépítését, ezt csak anyagi kompenzáció ellenében teszi. Némelyek számára úgy tűnt, már voltak is előzetes tárgyalások a tanácselnök és a PAV között.

⁴² Tagjai: dr. Szederkényi Tibor tanszékvezető egyetemi tanár, a földtudományok doktora, geológus, JATE Ásványtani, Geokémiai és Kőzettani Tanszék, Szeged, az FSZB elnöke; dr. Ferencz Csaba tudományos tanácsadó, a műszaki tudományok doktora, villamosmérnök, MTA Geofizikai Kutatócsoport, ELTE Geofizikai Tanszék, Budapest; dr. Szabó Gábor tanszékvezető egyetemi docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa, Kertészeti és Élelmiszer-ipari Egyetem Ökonómiai Intézet, Agrárgazdaságtani Tanszék, Budapest; dr. Horváth Ferenc tudományos munkatárs, a földtudományok kandidátusa, geofizikus, ELTE Geofizikai Tanszék, MTA Kutatócsoport, Budapest; Major Béla műszaki igazgató, építőmérnök, Baranya Megyei Építőipari Vállalat, Pécs; Elsholtz László tudományos főmunkatárs, geológus, hidrogeológus, Mecseki Ércbányászati Vállalat Kutató-Mélyfúró Üzeme, Regionális Kutatócsoport, Budapest; Várfalvi Lajos tudományos főmunkatárs, geofizikus, Mecseki Szénbányák, Pécs. Kovács Valéria, az ELTE Atomfizika Tanszékének munkatársa észrevételeivel segítette munkatársai tevékenységét, de mint önálló szakértő nem léphetett fel.

⁴³ A dokumentum a PAV archívumában elérhető.

⁴⁴ A szakértők a falubeliekkel nem találkoztak a kötött kereteken – a falugyűléseken – kívül, ugyanakkor a falusiakkal való kapcsolatukat szívélyesnek minősítették. Egyénileg és testületileg is több ízben megfordultak a faluban, lakossági fórumokon és falugyűléseken ismertették munkájuk állását és kilátásait. Az FSZB tagjai úgy emlékeznek vissza, hogy a falu lakossága jól informált volt; kérdés,

Az ügghöz való hozzáállásukat ugyanakkor meghatározta, hogy a kezdetektől fogva irritálta őket a PAV voluntarizmusa,⁴⁵ érzékenységüket pedig sértette az a tapasztalatuk, hogy – szerintük – a PAV reprezentánsai közül egyesek időnként milyen lekezelő hangot ütnek meg a falusi emberekkel. Némelyiküknél a felkérés elfogadásakor politikai szempontok is szerepet játszottak. Ennek háttere a társadalomban a PAV-ról kialakult – két-három szakértő által is osztott – nézet volt: eszerint a PAV kiemelt állami nagyberuházásként tulajdonképpen a pártállam hatalmi struktúrájának része, így a vele folytatott küzdelem a fennálló hatalom gyengítését is célozza. Ugyanakkor a szakértők számára nem ez az aspektus volt a legfontosabb, többségük semmilyen politikai összefüggést nem kapcsolt az ügghöz.⁴⁶

Az FSZB vezetője szerint a PAV szakértői ugyan egyénileg jól képzettek voltak, de túlságosan sokan voltak; csak az egyedi kérdésekkel foglalkoztak, nem voltak informálva egymás munkájáról, nem volt közöttük igazi „szintetizőr”. Mindez nemcsak tudomány-szociológiailag fontos, hanem meghatározta a tudományos megismerés folyamatát is: fontos szakmai kérdéseket éppen a hiányzó egység miatt nem tárgyalhattak meg. Az FSZB tagjai meg voltak győződve arról, hogy ők szakmai igényességük, nagyobb odafigyelésük miatt tehetek le alaposabb és átgondoltabb szakvéleményt az asztalra. A „szakma” objektivitást követelt, és ez lehetséges is, ám itt mégis egy *szakmán kívüli tényezőnek* – a „szakmai etika” magasabb szintjének, valamint bizonyos emberi jellemvonásoknak – tulajdonították azt, hogy minőségileg jobb szakvéleményt állíthattak elő.

A szakmai térben mindkét kutatói csoport különböző pozíciókkal rendelkezett: miközben a PAV kutatói az adott tudománypolitika rendszerében

hogy ez azt is jelenti-e, hogy a falusi emberek megértették volna azokat a műszaki kérdéseket, amelyeket – persze leegyszerűsítve – igyekeztek nekik elmagyarázni. Megítélésünk szerint nem, de nem is ez lehetett a lényeges, hanem az a *bizalom*, ami kölcsönösen megvolt az FSZB és a falu között, és ami már akkor megteremtődött, amikor az FSZB a PAV-val szemben vállalta a falu ügyét.

⁴⁵ „Úgy láttam, hogy a Baranya megyei Tanács Építési Osztályának – első megbízomnak – karakán kiállása ellenére szüksége van társadalmi oldalról jövő segítségre a túlzottan vehemens paksi lobbival szemben. Ne feledjük, ekkor még a Grósz-érában voltunk!” (Interjú Sz. T.-vel, a FSZB vezetőjével, 1993.10.23.)

⁴⁶ Fontos megjegyezni, hogy 1988 tavaszán-nyarán az egész atomtemetőügynek egyébként sem volt olyan élesen politikai jellege, mint 1989-ben. A telepítést ellenző 5000 aláírás összegyűjtése csak 1988 május-júniusában zajlott – jórészt annak eredményeként, hogy a közvélemény bizalma a PAV-val szemben a mélypontra süllyedt. (Egyebek között azért, mert a lakosság úgy értelmezte az eseményeket, hogy a PAV még az FSZB véleménye hatására sem hajlandó elállni a létesítés tervétől.)

inkább központi helyet foglaltak el (amely az atomenergia pozíciójával is összefüggött), az FSZB képviselői inkább marginális helyzetben voltak.

Az FSZB azért nevezte magát függetlennek, mert tagjai korábban semmilyen formában nem foglalkoztak az atomhulladék-tároló ügyével, azaz szakmai véleményük kialakítását előzetesen semmilyen korábbi megbízás nem befolyásolta. A „függetlenség” fogalma, a környezeti konfliktusok egyik legfontosabb és leggyakrabban használt attribútuma, az általam vizsgált esetben különösen hangsúlyossá vált. Első összejövételükön az FSZB tagjai elhatározták, hogy munkájukban senkitől – még a megbízóiktól – sem hagyják magukat befolyásoltatni, illetve megállapodtak abban, hogy egymás munkájába sem szólnak bele annak érdekében, hogy egymástól való függetlenségüket is biztosítsák. A függetlenség fogalmának túlhangsúlyozása, a finanszírozás bizonytalansága és az ellenfelek kölcsönös bizalmatlansága két olyan tényezőre is felhívja a figyelmet, amely a konfliktus későbbi alakulásában fontos szerepet játszott: az egyik az általános bizalmatlanság, a gyanúsítgatások és a gyanakvás légkörének létrejötte, a másik pedig az a felismerés, amely a tudományos ellenvélemény megjelenésének újdonságából s az ebből következő szabályozatlanságból adódott.

A szakértők *feladata* az volt, hogy véleményt nyilvánítsanak a terület alkalmasságáról vagy alkalmatlanságáról,⁴⁷ és rámutassanak arra, hogy a tervezés során – megítélésük szerint – milyen hibákat követtek el, milyen hiányosságok mutatkoznak a PAV által megrendelt kutatásokban. Az FSZB a feladat meghatározása tekintetében jelentős helyzeti előnyben volt a PAV-val szemben, mivel magyarázataival nem kellett elérnie azt, hogy a lakosság elfogadjon bármiféle, általa előterjesztett koncepciót (tulajdonképpen az FSZB munkája szempontjából mindegy volt, hogy a lakosság megérti-e a műszaki kérdésekkel kapcsolatos információkat, vagy sem), míg a PAV-nak meg kellett volna győznie a lakosságot céljai eléréséhez – a PAV erre irányuló igyekezte megbosszulta magát.⁴⁸

⁴⁷ A későbbiek során a terület alkalmasságának megállapítására vonatkozó feladatot a szakértők úgy fogalmazták át, hogy három minősítés (alkalmas, nem alkalmas és műszaki beavatkozásokkal alkalmassá tehető, alkalmas) közül választottak, de mindez a lényegen nem változtatott, mivel mindvégig kitaróan ragaszkodtak a terület alkalmatlanságát kimondó ítéletükhöz.

⁴⁸ Emiatt nem mondhatjuk, hogy a szakvélemények hatására zárkózott el a falu az atomtemető megépítésétől, valószínűleg egyik szakvéleménnyel sem tudtak mit kezdeni, a döntés mögött szimbolikus okok húzódtak: a Társadalmi Bizottságban megbíztak, érdekeik közösek voltak.

Az FSZB munkája során a következő forrásokat, kutatási anyagokat használta fel: a PAV szakértői által készített beszámolók,⁴⁹ különböző NAÜ-ajánlások és -normák, a területtel kapcsolatos szakértői vélemények, valamint a FTV rézsűstabilitási vizsgálatai. A megbízókat természetesen a szakértők véleménye érdekelte – azaz a terület alkalmassága –, ám a kutatóknak az általuk képviselt szaktudomány alapján kellett megválaszolniuk a kérdéseket.⁵⁰ A tevékenységük melletti legfőbb érv a tudományosan megalapozott tudás magas episztemológiai státusa volt. A szakvélemény elkészítéséhez rendkívül kevés idő állt az FSZB rendelkezésére, s a záró sajtótájékoztatón is hangsúlyozták, hogy éppen ezért nem tudtak minden dokumentumot elmélyülten megvizsgálni, főleg hibákat kerestek.⁵¹

A tudományos, szakmai kritika visszamenőlegesen az 1983. december 23. és az 1987. november 4-e közötti négy év kutatásaira vonatkozott, de több esetben is visszanyúlt az 1970-es évek végére, amikor a magyaregryi események után – az ad hoc bizottság ajánlására – a feked-ófalui terület lehetséges helyszíneként először felmerült. A szóba kerülő témák ennek megfelelően elsősorban a kijelölt helyszín geológiai, hidrogeológiai, tektonikus jellemzői körül forogtak, azaz egy szinten (természet)tudományos „tényekről” és ezek értelmezéséről vitatkoztak a szakemberek. Ugyanakkor latensen, a háttérben, feltűntek nagyon fontos, tudományelméleti kérdések, amelyek a tudományos megismerés működésére, a tudományos tények mibenlétére, a különböző interpretációk összeegyeztethetőségére vonatkoztak, ám a sokat emlegetett időhiány miatt ezeket nem gondolták alapjaiban végig.

Az FSZB által végül elkészített szakvélemény tulajdonképpen a hét szakértő egymás mellé tett egyéni szakvéleménye.⁵² Minden szakértőnek kötelessége volt, hogy a maga problématerülete alapján önállóan is véleményezze a terület alkalmasságát, s a szakvéleményekhez a Bizottság elnöke egy 27

⁴⁹ Többször kiemelték, hogy ezek átadásánál újra felmerültek problémák.

⁵⁰ Nowotny kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a szakvélemények értéke a tudományosan megalapozott vélemény mivoltukban rejlik (Nowotny 1980, 1982).

⁵¹ Vö. „A rendelkezésre álló relatíve rövid idő alatt, amikor a kutatóknak még arra a nyilvános vitára is fel kellett készülniük, ahol eredményeikkel, tanácsaikkal a nyilvánosság elé lépnek, csak a másodlagos irodalom kompilálásával és nézeteivel lehetett foglalkozni. Új tudományos eredményeket nem volt szabad feldolgozni, ott csak egyértelmű válaszokra kerülhetett sor, ahol a rendelkezésre álló anyag nem volt elég ahhoz, hogy végérvényes válaszokat adhassanak a nyílt kérdésekre” (Nowotny 1979: 72).

⁵² Itt kivételt jelent Sz. T. és E. L., akik már korábban is együtt dolgoztak, s ezért most is együttes szakvéleményt adtak le.

pontból álló összefoglalót mellékelte.⁵³ E vélemények egyöntetűen alkalmatlannak találták a területet, amely mérnöki beavatkozásokkal sem tehető alkalmassá, s a további kutatásokat sem tartották célravezetőnek. A főbb indokok a következők voltak: a földrengésveszély, a rézsűk megcsúszásának veszélye, a nagyfokú vízszivárgás, a források közelsége, a környezeti hatásokat elemző tanulmány hiánya. A felsorolt 27 pont többsége, mintegy 2/3-a geológiai, hidrogeológiai problémákat vetett fel, a maradék 1/3 elsősorban gazdaságossági, társadalmi jellegű kifogásokat emelt; azaz látszatra nagyon széles spektrumot öleltek fel az ellenvetések. Valójában – a későbbi vita tanulsága szerint – a kardinális, a terület alkalmatlanságát kimondó pontok kivétel nélkül geológiai problémák körül forogtak.

Az összefoglalót 1988. április 20-án egy Mecseknádasdon tartott sajtótájékoztatón hozták nyilvánosságra.⁵⁴ Ez az esemény keltette a konfliktus során a leghevesebb érzelmeket; az ófaluiak – mind a TB tagjai, mind a falubeliek – számára egyértelműen azt jelentette, hogy győztek, s az ófalui atomtemető terve automatikusan lekerül a napirendről. Amikor a BMT a helyszínen bejelentette, hogy csak április 30-án fogják kiadni a szakhatósági állásfoglalásukat, mivel be kell szerezni még néhány korábban nem ismert kutatási adatot, akkor ezt csupán formaságnak tekintették, hiszen a végső szót az FSZB már kimondta.

5.4. A tudományos vita

Az átgondoltabb vélekedést, a megalapozottabb álláspont kifermálódását elősegítik bizonyos diszkurzív helyzetek – így a tudományban a tudományos vita. A tudományos vita tudományelméleti alapja nem más, mint annak hangsúlyozása, hogy a tudományos közösség alapvetően a konszenzusra épül. A szakértők tevékenységét, önértelmezését és önmegjelenítését vizsgálva könnyen az a benyomásunk támad, hogy a szakértők szemében a *szakmai közeg* a társadalmi valóság egészen különleges területének számított. Érzelmileg kötődtek

⁵³ Külön beszélt a szakvélemény a műszaki tervekről, amelyeket a felkért szakértő végül is elfogadott, s kiemelte, hogy a hulladékkezelési rész megfelel a nemzetközi előírásoknak, a sugárvédelmi rész pedig alkalmas a környezet ellenőrzésére.

⁵⁴ Néhány jellemző újságcikk az eseményről: Ungár Tamás: A község által felkért szakértői bizottság véleménye, Ófalu alkalmatlan a radioaktív hulladék elhelyezésére. *Népszabadság*. 1988.04.21: 4, valamint Belényesi Csaba: A független szakértői bizottság állásfoglalása. Ófalu elutasítja az izotóptemetőt. *Magyar Hírlap*, 1988.04.21: 7.

hozzá, valamennyien szerették, és nagy kedvvel üzték szakmájukat, élethivatásnak tekintették azt. Nemcsak saját életükben, hanem a társadalmon belül is kiemelt fontosságúnak tartották ezt a világot, mert az a tudás – szakismeret –, amellyel rendelkeznek, kitüntetett. Kitüntetettsége pedig onnan ered, hogy – mint természettudományos-műszaki ismeret – „egzakt” és „objektív”.

Mindkét fél szakértői úgy gondolták, hogy a tudós vagy a műszaki szakember – ameddig a szakmai tevékenységéhez szükséges – fel tudja függeszteni előítéleteit és befolyásoltságait. Mindkét fél igen erősen kötődött ahhoz az elmélethez, hogy bizonyos, műszerekkel mérhető dolgok megfellebbezhetetlenek. Nem osztották azt a nézetet, mely szerint a tudós maga is részt vesz az általa megfigyelt jelenség konstituálásában; s az, hogy mit fog igazságnak tartani, legalább annyira függ az ő individualitásától, értékválasztásaitól, politikai és egyéb elkötelezettségeitől, mint műszereinek érzékenységétől.

A tudomány fogalma a vitában szemben álló csoportok számára univerzális érvényű volt, azaz mindenki kiállt a tények „tudományos eldönthetősége és összeegyeztethetősége” mellett, a nyilvánosság felé is azt a képet közvetítették, hogy kérdések tudományosan valóban eldönthetők.⁵⁵

5.4.1. A szakértőcsoportok közötti kommunikációról

A PAV és az FSZB két ízben, 1988. április 29-én Pakson és 1988. május 11-én Budapesten mérte össze erejét.⁵⁶ Úgy tűnik, hogy igazából az első összecsapás volt az „igazi” vita, a budapesti már csak ennek megismétlése – a média széles körű figyelme előtt újraforgatott, időtartamát tekintve is rövidebb változata – volt. Noha a paksi tárgyalásokon is megjelentek az újságírók, ott csak fokozatosan szivároghattak be a tárgyalóhelyiségbe, mivel a rendezők (a PAV és a Mecseknádasdi Községi Közös Tanács) eredetileg a nyilvánosság kizárásával képzelték el a tárgyalásokat. Az FSZB szerint azért történt így, mert – legalábbis az előzetes szervezőtevékenység szintjén – a PAV érvényesítette azt a törekvését, hogy az ügy szakmailag jelentős történéseit a színpalak mögé rejtse.

⁵⁵ „A határkijelölések [...] kognitív folyamatok, amelyek által a tudomány egy lehetséges felfogása a tudománytól idegen elemek eliminálásával válik meghatározottá” (Nowotny 1979: 133).

⁵⁶ Részletesen ismerteti Havasi 1989, illetőleg a korabeli tömegkommunikáció is kiemelten foglalkozott vele. Lásd: *TV híradó* 1988.04.30. 19.30; Javorniczky István: „Függetlenek” és „elkötelezettek”. Patthelyzet az izotóptemető ügyében. *Magyar Nemzet* 1988.05.12: 5.

Az 1988. május 11-én, a KISZ KB budapesti székházában lezajlott KISZ–Népfront vita bizonyos értelemben csak megismétlése volt a korábbi ösz-szejövetelnek, a szakmai szinten felvetődött problémákhoz nem sok újat tett hozzá.⁵⁷ Ugyanakkor érzékelhetően megváltozott a vita kontextusa és közön-sége, a budapesti fordulóban már képviseltette magát az akkori legfelsőbb pártirányítás, több minisztérium, állami, társadalmi szervek is – azaz érzé-kelni lehetett, hogy az ügy végleg kilépett a tisztán szakmai problémák so-rából, és a politikai döntéshozók figyelmének középpontjába került. A hely-szín – a KISZ KB székháza –, a rendkívüli érdeklődés mind azt mutatta, hogy az ófalui konfliktus jelentős politikai kérdéssé vált. A közönség sorai-ban nagy számban képviseltették magukat a TB tagjai és szimpatizánsai, az újságírók, s megjelentek a színen különböző környezetvédelmi szervezetek is, a budapesti vita társelnökei – V. Nagy Imre (a HNF Országos Elnöksé-ge Környezetvédelmi Bizottsága részéről) és Emőd Péter (a KISZ Ifjúsági Környezetvédelmi Tanácsa részéről). A PAV számára nagy tétje volt ennek a találkozóknak, hisz itt már ország-világ nyilvánossága előtt kellett szakmai álláspontját megvédenie – miközben a paksi vitából már előzőleg leszűrhet-te, hogy konszenzusra, kompromisszumra igazából nincs túl sok esély.

Az ösz-szejövetel záróakkordjaként a BMT képviselője a helyszínen is fel-olvasta azt a határozatot,⁵⁸ amelyben a BMT Építési és Vízügyi Osztálya 1988. május 8-án elutasítja a PAV kérelmét a területfelhasználási engedély meghosszabbításra, s ezzel – akkor úgy tűnt – lezárt egy korszakot a konf-likthus történetében. Ez a tárgyalási forduló adta meg a végső lökést ahhoz, hogy a kormányzat megvonja a támogatását a PAV-tól, s ekkorra már a PAV számára is világossá vált, hogy immár az államigazgatás, a politikai hatalom egyes szereplői is ellene fordultak, s a konfliktusban teljesen elszigetelődött. Ezen a ponton – mivel gyakorlatilag semmifajta elismerést nem kapott a te-vékenységük – „valami megszakadt” a PAV döntéshozóiban, s egy sértő-dött hangú levélben felháborodásukat fejezték ki.⁵⁹ A felháborodás egyrészt annak szólt, hogy az összefoglalóban olyan dolgokat is tárgyaltak (pl. az

⁵⁷ A történet rekonstrukcióját nagyban segítette a vitáról készült, s rendelkezésünk-re bocsátott egykorú hangfelvétel.

⁵⁸ Erről bővebben: Esti Magazin (Rádióműsor). *Kossuth Rádió* 1988.05.13. 18.30. (A Baranya Megyei Tanács Építési- és Vízügyi Osztálya nem engedélyezi az atom-temető létesítését.)

⁵⁹ Pónya József a PAV vezérigazgatója levele Csehák Judit miniszter asszonyhoz (Szociális és Egészségügyi Minisztérium), illetőleg Maróthy László nukleáris igazgató levele Pápay Dénes főfelügyelőhöz (Állami Közegészségügyi-Járvány-ügyi Főfelügyelőség). 1989. június 2. (PAV-Archívum.)

atomenergia társadalmi elfogadottsága), amelyekről nem volt szó a vitában; másrészt a PAV tevékenységét – állításuk szerint – tendenciózan állította be az irat. Egyetlen sort sem szánt az elvégzett munka értékelésére, implicit azt állítja, hogy a kutatások a PAV, a beruházó saját érdekeit szolgálták, azt feltételezte, hogy nem fogadták meg a nemzetközi ajánlásokat, s elhallgatták az ellenvéleményeket, pedig – állításuk szerint – nemcsak a NAÜ, hanem még az FSZB javaslatait is megpróbálták beépíteni. Számos ponton naivnak ítélték az összefoglaló javaslatait, így például azt a kívánalmat, hogy a kutatókat ne a beruházásban érdekelt bízza meg, a dolgok állása szerint lehetetlennek és kivitelezhetetlennek tartotta.

5.4.1.1. A paksi vita – a szakmai kérdések megvitatásának fő színtere

A paksi vita előzményei jól mutatják, milyen feszültségekkel volt terhes a két csoport közötti kommunikáció. Hiszen korábban is voltak szakértői tárgyalások (úgy az atomhulladék-tároló kérdéséről, mint más szakmai problémákról) – talán ugyanazok az emberek vettek részt rajtuk, mint akik itt találkoztak –, de soha nem volt példa olyanfajta hisztériára, mint amire Pakson sor került.⁶⁰ 1988. április 29-én reggel az FSZB hét tagja – a TB és a BMT vezetőjének s másoknak a kíséretében – megjelent Pakson, és kijelentették, hogy nem hajlandók bemenni az erőműbe, ahol az eredeti tervek szerint a vitára sort kerítettek volna, mivel megítélésük szerint személyi biztonságukat ott senki sem garantálja. A PAV hírnököket menesztett a paksi tanácsházára, akik megpróbálták elérni, hogy az FSZB belépjen az erőmű telepére, ám a független szakértők erre továbbra sem voltak hajlandók, és ekkor bejelentették, hogy a tárgyalás tervezett időpontja előtt két nappal az FSZB vezetőjét – és rajta keresztül az FSZB többi tagját is – telefonon megfenyegették.

A független szakértők a telefonhívásokban elhangzottak alapján attól tartottak, hogy mindaddig nem engedik őket szabadon, amíg igent nem mondanak a PAV által megfelelőnek tartott tervekre. Az is elhangzott, miszerint senki sem kényszerítheti őket arra, hogy nukleáris létesítmény területére lépjenek. A független szakértők hangoztatták, hogy készek a szakmai tárgyalásra és az érdemi vitára, és alapvetően nem a paksi szakértőkkel vagy az erőmű

⁶⁰ A történetek rekonstrukcióját nagyban segítette a vitáról készült, s rendelkezésemre bocsátott egykorú hangfelvétel. Tovább az alábbi interjúkra támaszkodtam:
– a PAV részéről: M. L., nukleáris igazgató, R. G. osztályvezető, mérnök
– a FSZB részéről: Sz. T. geológus.
Részletesen ismerteti a vita eseményeit: Havasi 1989.

reprezentánsaival van problémájuk, hanem a fenyegetések nyomán létrejött egy helyzet, amely megköveteli, hogy „semleges területen” tárgyaljanak.

Mindezt a PAV irodaépületében összegyűlt szakértők személyes sértésnek tekintették. Felháborodtak azon az implicit feltételezésen, miszerint köztük volna a fenyegetésekhez, vagy esetleg ki akarnának használni egy ilyen helyzetet, és vissza akarnának élni a helyzet adta pszichológiai fölényükkel. Az FSZB azonban megmakacsolta magát, s hogy a PAV oldalán levő „pszichológiai fölényt” csökkentse, körömszakadtáig ragaszkodott az eredeti tárgyalási helyszín megváltoztatásához. Végül az éppen Pécssett tartózkodó ipari miniszterrel és a megyei tanácselnökkel való konzultáció után a PAV engedett, s hosszas huzavona után a tárgyalások elkezdődtek a Paksi Városi Tanács épületében.

A tárgyalás kezdeti hangulatát a PAV és szakértői részéről bosszúság, a független szakértők részéről pedig az a feltételezés jellemezte, hogy most már többé-kevésbé egyenlő pozícióból tárgyalhatnak – a paksi szakértők számbeli fölénye ellenére. Fontos kiemelni, hogy az FSZB egy fenyegetett helyzetben levő csoportként cselekedett, azaz a másik fél iránti bizalomnak éppen csak a minimumával rendelkezett. Ez az alapállás persze azonnal megteremtette megfelelőjét a másik oldalon is: a paksiak részéről közreműködő szakértők úgy érezték, hogy itt egy feltűnősködni vágyó csoport akadékoskodásáról van szó, amelyik meg akarja torpedózni az atomtemető megépítését. Ezért nem is tulajdonítottak semmiféle jelentőséget annak, hogy az FSZB egyik tagja a tárgyalás helyszínéről való egyezkedés során azt mondta, hogy ők tudásuk és tehetségük szerint ahhoz szeretnének hozzájárulni, hogy a paksiak döntése megalapozottabb legyen. Mindkét fél érzékelte, hogy a szavak és az érzések, vélekedések nincsenek összhangban egymással – a PAV nem hitte el az FSZB fentebbi állítását, ugyanígy az FSZB is kritikával kezelte az erőmű képviselőinek azt a megnyilatkozását, hogy „egyáltalán nem értik, hogy miért nem mernek bemenni az erőműbe a független szakértők”. Mindkét fél alapattitűdjét az a gyanú jellemezte, hogy a másik fél által tanúsított viselkedés színlelt.

Mindenesetre a szakértői csoportok a találkozó végső helyszínén arra törekedtek, hogy érdemben vitassák meg a szóban forgó kérdéseket. Ez a szándék jelentős részben segített oldani a hangulatot: a tárgyaló felek észrevétlenül a „kollégát” kezdték látni a másik fél képviselőiben, és ez – felidézve a „szakmai közeg” számukra bensőségesebb légkörét – nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a vita feszült, de tárgyszerű lehetett.

A PAV számára ez igencsak szokatlan helyzet volt. A megelőző időszakban ugyanis megszokták, hogy terveiket az állami és a társadalmi szervek támogatják, most pedig azzal kellett szembesülniük, hogy egy csoport – nem

is felkészületlenül – bírálta az elképzeléseiket, munkájukat pedig – amelynek minőségéről addig zömmel pozitív nyilatkozatok láttak napvilágot – kritikusán fogadták. Az FSZB számára pedig a komoly szakmai teljesítmény lehetősége mutatkozott meg ebben a párharcban. Tisztában voltak vele, hogy színvonalas szakmai szereplésükkel egy helyi és országos érdekekre is kiható döntés sorsát befolyásolhatják, illetve megakadályozhatják egy szerintük nem kellően előkészített beruházás megvalósítását.

E célok és előzetes feltevések határozták meg a másik fél viselkedésével kapcsolatos várakozásokat. A független szakértők elsősorban arra számítottak, hogy a PAV munkatársai védeni fogják álláspontjukat, és megpróbálják menteni, ami még menthető; ahogyan egy független szakértő megfogalmazta, „védeni a mundér becsületét”. Ez így is történt. A független szakértők eleve nem számítottak arra, hogy a vita eredményeképp valamiféle konszenzus alakul majd ki, mert feltételezték, hogy – hozzájuk hasonlóan – a PAV képviselői is ragaszkodni fognak az álláspontjukhoz. A PAV más várakozásokkal tekintett a tárgyalásokra; úgy vélték, lehetőség nyílik majd valamiféle véleményazonosság kialakítására, már csak azért is, mert a független szakértők is „szakmabeliek”.⁶¹ A PAV valószínűleg számított arra a sajátos lojalitásra is, ami az azonos szakmát űzők körében szokásos, már-már kötelező volt; nevezetesen, hogy egyik szakember nem akadályozza a másikat a munkájában. Nem így történt. Annak ellenére, hogy bizonyos kérdéseket sikerült tisztázni, bizonyos adatokat sikerült pontosítani, és egymás nézeteit is sikerült jobban megismerni, az álláspontok nem közeledtek egymáshoz. Az FSZB nem adta fel korábbi álláspontját, sőt határozottan igyekezett meggyőzni a PAV szakértőit, hogy a hulladéktároló telepítésének ófalui koncepciója nem támaszkodik megbízható szakmai érvekre.

A szakmai viták résztvevői – akár a PAV-ról, akár az FSZB-ról legyen szó – kölcsönösen meg voltak győződve arról, hogy a vitának ők a győztesei. Igazából mindkét fél azt tekintette volna igazi győzelemnek, ha a másik fél feladja az álláspontját, vagy legalábbis lényeges kérdésekben hajlandó azt módosítani. Az államszocializmus keretei között a szakértőkben nem fogalmazódott meg explicit módon, hogy egy döntés-előkészítési folyamatban mi a szakértői tárgyalások szerepe. Ugyanilyen tisztázatlan volt, milyen viszony áll fenn a szakmai vita és a politikai döntés között, azaz mi a jelentősége a vitának. A szakértői tárgyalásokra nem úgy tekintettek, mint egy diszkurzív keretre, ahol a már meglévő elképzelések és tervek pontosíthatók; a felek csak a győzelem–vereség stratégiában tudtak gondolkodni. A minden áron győzni

⁶¹ Mint kiderült, az FSZB tagjainak jó részét a PAV által megbízott szakértők és a vállalkozó cégek (Erőterv, VITUKI) munkatársai jól ismerték – kissé meg is lepődtek, amikor megtudták, hogy ők alkotják az FSZB-t.

akarás miatt a felek arrogánsak, indulatosak voltak; a másik véleményét bagatellizálták; sőt, időnként megalázó módon, „vizsgáztatták” egymást.

5.4.2. A vita kognitív univerzuma

A szakmai vitában használt érvrendszerek – amelyek a meggyőződésektől az aggályokon át a kijelentésekig széles skálán mozogtak – nem voltak teljesen újak; többségüket a konfliktus korábbi fázisaiban már használták. Ennek megfelelően a vita kognitív univerzuma is széles spektrumot ölelt át: gazdasági kérdésekről éppúgy szó esett, mint geológiai és társadalmi-politikai problémákról. Ez a spektrum azonban mindjárt szűkebbé válik, ha az adott témákat fontosságuk szerint vizsgáljuk meg. A *gazdaságosság érvei* (szükségletek, gazdaságpolitikai célkitűzések, növekvő energiaigény) meglehetősen kis súllyal estek latba; bár a helyszín kijelölésénél megfogalmazódott a környezeti konfliktusokra jellemző „biztonság vagy gazdaságosság” dichotómia. Az ellentábor képviselői azt a vélekedést hangoztatták, hogy a döntéshozók kizárólag gazdaságossági megfontolásokból döntöttek a felszín közeli nukleáris hulladék-tároló mellett.

A szakmai vita során azt a kérdést, hogy az atomenergiával járó veszélyek mennyire uralhatók, (mindenekelőtt) *technikai* és (kevésbé) társadalmi oldalról közelítették meg: az érvek több mint 2/3-a a lehetséges veszélyekre mutatott rá (technológiai ellenőrizhetőség/ellenőrizhetetlenség, környezet-szennyezés, rutin). Az érvrendszerekben két olyan mitikus alkotórész is megtalálható, amelyek szinte állandó részei a környezetről szóló konfliktusoknak: a természet felszabadított erőiről szóló régi mítosz és annak elfogadása, hogy az erőszakos emberi beavatkozás a – ráadásul nehezen áttekinthető – technika bizonytalanságát és veszélyeit hozta magával (Nowotny 1979).

A konfliktus egyik központi dichotómiájává az a kérdés vált, hogy egy atomtemető esetén olyan geológiai környezetet kell-e keresni, amely egy esetleges katasztrófánál (geológiai adottságainál, fekvésénél fogva) *önmagában* is védelmet nyújthat a bekövetkező károkkal szemben; vagy be kell látni, s el kell fogadni azt, hogy ilyen hely Magyarországon valószínűleg nincs, s a geológiai környezetet műszaki megoldásokkal, mesterséges gáttakkal kell megerősíteni. Az ófaluiak érvelése végig arra irányult, hogy olyan geológiai környezetet kell keresni, ami egy esetleges baleset során önmagában is elegendő védelmet nyújt, s Ófalu nem ilyen.

A másik oldal álláspontjában elmozdulás volt megfigyelhető a konfliktus története során: korábban az ófaluiakkal egy véleményen voltak, s a

megfelelő geológiai környezet kiválasztásának fontosságát hangsúlyozták, majd a földrengéssel, a rézsüstabilitással kapcsolatos ellenvélemények megjelenésével – a paksi vita után – azt a nézetet képviselték, hogy a természeti és a mesterséges védelmet szükség esetén együtt kell alkalmazni.

A gyakorlati érveken túl megjelenik bizonyos elképzelés-rendszer, valamifajta *kulturális minta* a természetről, a természeti és az ember alkotta világ egymáshoz való viszonyáról. Ezen elképzelés szerint alapjában szembeáll egymással a természet, mint az állandóságnak, a hosszú időtartamnak, a megbízhatóságnak a szférája, és az ember alkotta világ, ahol a rövid időtartam, a változékonyság, a romlandóság, a megbízhatatlanság uralkodik. Nyilvánvaló, hogy egy olyan eredendően félelmetes – noha ember alkotta, de mégis – természeti jellegű (mert nem látható, nem észlelhető, „egyszerűen csak jelen van”) erőt, mint az izotópok vándorlását csak a természeti gétek tudnak féken tartani. A romlandó anyagokkal teli, mulandóság jegyében élő emberi világ nem képes mit kezdeni ezzel az anyaggal, amely nem úgy mulandó, ahogy ő, nem érvényesek rá (vagy máshogy érvényesek rá) az idő törvényei, hiszen túlél mindent; az atomtemetőben tárolt anyag még több száz év után is veszélyt jelent a környezetére.

Úgy véljük, a *veszély fogalma* is központi jelentőségű volt mindkét szakértői csoport számára, amit a létesítmény neve, megjelölése („veszélyeshulladék-tároló”, „radioaktív hulladék-tároló”) is sugallt. A veszély fogalmához azonban a független szakértők és a PAV képviselői más attitűddel közelítettek. Az eltérő veszélyértelmezések pedig szükségszerűen azt eredményezték, hogy alapvetően másként ítélték meg a hulladékkal és tárolásával csak távolabbról összefüggő szakmai-tudományos kérdéseket is, így a hidrológiai, szeizmológiai problémákat.

Az FSZB számára ez csupán egy volt a többi, hasonlóan nagy felelősséggel kezelendő szakmai probléma közül, a PAV szakértői számára inkább egy szakmai probléma olyan eleme, amelyen minden áron fölül akartak kerekedni. Az atomtemető mellett érvelő tudósok számára szinte a szakmai önbecsülésük függött attól, hogy be tudják bizonyítani: képesek olyan műszaki megoldást találni, amellyel a hosszú távú veszélyek is kezelhetők. Persze ez az attitűd szinte észrevétlenül magával hozott egy nem-kívánatos elemet, a veszély önkéntelen kicsinyítését.

Alapvető különbség mutatkozott a két fél részéről abban, miként kezelik a tervezett létesítmény hosszú élettartamából fakadó megjósolhatatlansági tényezőt és a különböző kockázati faktorokat. Az FSZB ezt komoly problémának érezte, és azon az állásponton volt, hogy mivel közel 600 évre kell tervezni, minden lehetséges módon (így a hely kiválasztásával is) növelni

kell a létesítmény biztonságosságát. A PAV számára inkább az a tény volt a meghatározó, hogy a tárolt sugárzóanyag radioaktivitása idővel fokozatosan csökken. Azaz a kockázatkezelés problémájával összefüggő mentális konstrukciókat az FSZB részéről a „hosszú időtartam” fogalma szervezte, és ennek megfelelően a kockázati tényezők állandó, viszonylag nagy súlyával számoltak (mert bár a sugárzás erőssége csökken, a bekövetkező társadalmi információvesztés, felejtés a kockázatot továbbra is azonos szinten tartja), addig a PAV a csökkenő sugárzás/csökkenő veszély elvét vallotta.

Az FSZB fontosnak tartotta volna,⁶² hogy a PAV szakértői biztonságanalízist vagy környezeti hatásról szóló tanulmányt készítsenek, amelybe beletartozik a kockázatelemzés és a felejtéstáblázat is. Amikor a felejtésre s az ebből adódó kockázati elemre vonatkozó kérdések felmerültek, a PAV érvelése általánosságokban kezdett mozogni; az emberiség haladásába vetett hitéről beszéltek, és arról, hogy a későbbi generációk a maguk technológiai szintjén meg fogják oldani a nukleáris hulladék elhelyezésének problémáját.

5.4.2.1. Tudományos-technikai problémák: a műszaki gát – természeti környezet kérdése

A szakmai vita egészét meghatározó időkényszer a konkrét természettudományos, műszaki-technikai problémákat és kérdéseket, illetve a lehetséges érveket is nagyban determinálta. A tudományos vita sokszor személyeskedővé vált: a kutatók kölcsönösen megkérdőjelezték egymás kompetenciáját, moralitását. Az egyik legfontosabb vád arra vonatkozott, hogy a PAV által megbízott szakértők „kozmetikázták” az anyagokat. Ugyanakkor e mögött az a feltevés húzódott meg, hogy a kutatók, szakértők szigorúan szakmai szempontból is hibáztak, hiszen még a kozmetikázás sem sikerült, mivel maradtak az anyagban ellentmondások. Ezen nagyon erős kritikák címzettjei nem

⁶² A kockázatfogalom különböző értékelése egy geológiai tény értelmezése kapcsán konkrétan előkerült: az FSZB elképzelése szerint – mint láttuk – a telephely az úgynevezett Mecsek-alja törésvonaltól 1 kilométerre helyezkedik el, s „a Mecsek-alja repedezett zónájának közelsége feltételezi, hogy a telephely alatt frissen repedezett gránit van” (Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7). Mindezt ők a létesítmény kockázatmegítélése szempontjából döntő fontosságúnak tartják. A PAV álláspontja szerint egyrészt a felszínrepedeztettség természetes, s abból nem lehet a mélyebb állapotra következtetni, másrészt – s itt ez a fontosabb – a létesítmény szempontjából a kérdés nem jelentős, mivel a valószínűségi kockázatbecslésben a gránit és az ottani repedések nem tartoznak a vizsgálat körébe.

csupán a PAV alkalmazásában álló szakemberek voltak, hanem az akadémiai ad hoc bizottság tagjai is, akik az egész folyamatot elindították, amikor kijelölték a helyszínt.⁶³

Mivel a másik tevékenységét (a terület totális elutasítását és a területhez való megmagyarázhatatlan ragaszkodást) mindkét fél teljességgel irracionálisnak tekintette, felvetődik az a kérdés, miképpen próbáltak meg mégis – saját maguk számára – racionális magyarázatokat találni a szemben álló oldal viselkedésére. Ilyen ésszerű magyarázatokra azért is volt szükség, mert a konfliktus során mindig megpróbálták az ellenfél lépéseit előre „kisakkozni” s a saját stratégiájukat ehhez igazítani. Konkrétabban: mivel magyarázta az ófalui oldal a PAV pénzt, időt, energiát nem kímélő ragaszkodását az ófalui területhez. Ugyanez a kérdés a PAV részéről úgy kerül elő, hogy a befektetett pénzen kívül mi tartotta őket Ófaluban: esetleg az államszocialista nagyvállalati „gög” nem viselhetette el az esetleges kudarcot, vagy ellenkezőleg, a maguk szempontjából nagyonis racionálisan hosszú távra gondoltak? Ha egyszer hagyják magukat egy területről „kigolyózni”, akkor ez precedenst teremt, egyetlen község sem fogja befogadni az ilyen létesítményeket, s hosszú távon ez az atomenergia végét jelentheti Magyarországon.

Magától értetődően nem lehet a szakmai vitákban felmerülő problémákat teljes mélységükben bemutatni és értelmezni, vizsgálódásomat a vita egy-egy fontosabb pontjának megvilágítására korlátozom. A *vitát összefoglaló dokumentum*⁶⁴ a konfliktus szakmai szintjén felvetődött problémáknak egyfajta katalógusa, amely ugyanakkor számos helyen túllép a konkrét ügyön, és általánosabb megjegyzéseket is tett. A konkrét megállapítások egyrészt arra vonatkoztak, hogy rögzítették: a szakértői álláspontok nem közeledtek egymáshoz, tisztázatlan maradt egy sor tektonikai, rézsüstabilitási, hidrogeológiai probléma. A dokumentum szerzői egy közös (MTA, kormány, illetőleg KISZ-Népfront) Szakértői Bizottság felállítását javasolták, amely alternatívát kínálhat a hulladék elhelyezésének problémájára: azaz ebben a változatban nem „döntőbíráskodás” volna a „magasabb szintű” bizottság feladata, hanem újabb alternatívák keresése.

Az összefoglaló nagy terjedelemben foglalkozott az adott konfliktusból levonható, általánosítható tapasztalatokkal, melyek közül öt pontot emelt ki:

⁶³ Valószínűleg ekkor még senkinek a fejében nem fordult meg az, hogy a vizsgálatokról alkotott negatív kép előbb-utóbb vissza fog hatni magáról a tudományos kutatásról, a szakértelemről vallott elképzelésekre, s relativizálni fogja azokat.

⁶⁴ PAV-Archívum.

- a) Elsőként azt hangsúlyozta, hogy a kutatásokat el kell választani a közvetlen gazdasági érdekektől, azaz a kutatókat ne a beruházásban érdekeltek bízzák meg, a kutatások ne előre meghatározott elképzelések igazolására szolgáljanak, illetőleg az egyes kutatási eredményeket széles körű szakmai viták igazolják vagy cáfolják.
- b) Egy másik követelményként emelték ki, hogy a döntéseket nemcsak szakmai oldalról, hanem a természeti/társadalmi környezetre gyakorolt hatásukat tekintetbe véve kell mérlegelni, tekintetbe véve a döntésben érintett közösség véleményét is.
- c) Az egyes döntéseknél mindig meg kell vizsgálni a tágabb környezetet, a szóba jöhető egyéb megoldásokat is, mert csak ennek ismeretében lehet választani a tényleges alternatívák közül.
- d) Felhívták a figyelmet arra a veszélyre, hogy a tervezés, kutatás fázisában befektetett költségek nyomást jelentenek a döntéshozókra, és így előállhatnak olyan szituációk, hogy már akkor folynak a beruházások előmunkálatai, amikor a kutatás még le sem zárult.
- e) Az utolsó pont már nem annyira a döntéshozatalra, mint magára a vitára vonatkozó kritériumokat fogalmazott meg: egyrészt a nemzetközi tapasztalatok, másrészt az ellenvélemények figyelembevételét.

A PAV ugyanakkor nem az általános elvek szintjén szenvedett végül vereséget, hanem szűk szakmai területen, a geológiai kérdések kapcsán. Ezen a területen a konkrét vitapontokon túl létezett a két szemben álló fél között egy alapvető, szemléletbeli különbség, amit az FSZB elnöke a geológia két paradigmájaként határozott meg.⁶⁵ A földtudományok területén nagyon sokáig egy „extenzív” jellegű feladatmeghatározás uralkodott, amely a fő hangsúlyt az ásványi nyersanyag kutatásra és kitermelésre helyezte. A hazai bányászat összeomlása után többen is megfogalmazták, hogy újra kellene fogalmazni a földtudományok feladatát; mégpedig a geológiai környezet társadalmi igények szerinti feltárását, megismerését helyezve a középpontba. Az FSZB úgy érvelt, hogy az ország környezetvédelmi és környezet-hasznosítási szempontból egységes és szakszerű feltérképezése nélkül mindig újabb és újabb Ófalu-ügyek jönnek csak létre; hiszen ezen alapadatok hiányába bármelyik közösség érvelhet úgy, hogy miért pont az ő területét választották ki, miért nem a másikat.

⁶⁵ Interjú Sz. T.-ral, 1993. február.

5.4.2.2. *A törésvonalak problémája*

Az FSZB és a PAV között az egyik legélesebb s konszenzushoz nem vezető vita a geológiai kérdéskörön belül a *törésvonalak* körül zajlott. Az FSZB álláspontja szerint, a tektonikai térképre rápillantva rögtön világossá válik, hogy mozog a terület, a legközelebbi törésvonal alig egy kilométerre van a telephelytől.

A feltárási munkálatok során a PAV döntéshozói számára is világossá vált, hogy a kiválasztott terület közelében földrengésveszélyes vidék található. Mindvégig hangsúlyozták, hogy erre vonatkozó vizsgálatokat semmilyen hatáság – tehát a BMT területfelhasználási engedélye – sem írt elő, ám ők a nemzetközi trend szellemében vizsgálni kezdték a helyszínen az esetleges földrengések lehetséges hatásait. Ennek során kezdetben az MTA Geodéziai és Geofizikai Intézete által prognosztizált 6,3-as földrengésből indultak ki, majd később a helyszínen járt NAÜ-szakértő tanácsára a terveket már 8-as intenzitású földrengést alapul véve készítették el.⁶⁶

A PAV érvelése azt hangsúlyozta, hogy ezek nem tekinthetők végleges, megtámadhatatlan adatoknak: noha elismerték, hogy a terület közelében van egy törésvonal, de az egyik térképen a távolság 4 kilométer, s a két kísérő törésvonal is legalább 3 kilométerre van. A problémát számukra az okozta, hogy a valóban megtörtént, kisebb földrengések száma olyan csekély, hogy statisztikai módszerekkel nem dolgozható fel; így például az FSZB szerint 9,5-ös kecskeméti földrengés az újabb értékelések szerint 8-as erősségű volt. Mindenesetre konszenzus jött létre abban a kérdésben, hogy a tágabb környezetben több földrengés volt, azaz ez egy szeizmikusan aktív területről van szó; a legnagyobb előfordult rengés ezen a területen 6,4-es volt, de a biztonság érdekében 8-ra kell méretezni a létesítmény rengésállóságát. Ezt a szövegváltozatot a PAV is elfogadta, noha kiemelte, hogy a legújabb MÁFI-térkép 5-ös adatot adott meg.

Ezt a konszenzuálisan rögzített megállapítást aztán eltérő irányokba interpretálták a szakértők: a PAV korábban is hangoztatta, hogy nem ezek az adatok az igazán fontosak, hanem az a NAÜ-számítás, amely a területen 8-as földrengést prognosztizál, s a létesítmény erre lett méretezve. Az FSZB el is ismerte, hogy egy 8-as intenzitású földrengés feltételezése kielégítő a biztonság céljából.

⁶⁶ A felmerült új adat birtokában elvégeztették a FTV-tal a lejtők stabilitási vizsgálatát, amely azt mutatta, hogy „kedvezőtlen talajfizikai jellemzők mellett a 8-as intenzitású földrengés esetén a legmeredekebb [...] lejtő megcsúszhat úgy, hogy a medence oldalfalának teteje földtakarás nélkül maradna” (Rósa 1988: 39). Ezen adatok birtokában a tárolómedencéket áttervezették, s a műszaki tervben már a lejtőhöz képest mintegy 30 m-rel délnyugati irányba eltolták.

Az FSZB által hangsúlyozott aspektus nem földrengésekre, hanem ezek következményeire vonatkozott: az hiányolták, hogy az anyagok nem beszélnek az ilyen földmozgások következtében létrejövő újabb törésekről. Álláspontjuk szerint – mivel itt egy szeizmikusan aktív területről van szó, ahol a korábban megállapított nagyságú földmozgásokra lehet számítani – nem elég, ha a létesítményt ennek megfelelően méretezik, hanem figyelembe kell venni a rézsűállékonyságot is; azaz az FSZB számára a rézsűstabilitás vált elsőrangú kérdéssé. Ezzel egy érzékeny, ugyanakkor statisztikai módszerekkel végképp nem megközelíthető pontra hívták fel a figyelmet, hiszen a PAV szakemberei nem vizsgálták meg, hogy mi történik a rézsű megcsúszása esetén.

A PAV ezen a ponton csak általánosságokban tudott érvelni: elismerték, hogy a kért kutatások valóban hiányoznak, de úgy vélték, hogy miközben sugárvédelmi okok miatt minimum 6 méter földtakarásra van szükség az érvényes előírások alapján, és 30 méteres takaró bármilyen csúszás után is marad.

5.4.2.3. A hidrogeológiai kérdések

A PAV-nak a kutatott terület *hidrogeológiai adottságaira* vonatkozó ismeretei leginkább az 1987. március 12-én, a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Földtan-Tereptani Tanszéke által készített, s a megelőző kutatásokat összegző szakvéleményére támaszkodtak,⁶⁷ amely éppen a hidrogeológia adottságai

⁶⁷ A felszín alatti vizekről a Miskolci Egyetem összegző jelentése a következőket állapította meg (jól összefoglalja a vitában felbukkant legfontosabb geológiai, hidrogeológiai kérdéseket, illetőleg értékeli a korábbi kutatásokat: Balogh – Schwitzer – Tiner 1990). Jelen összefoglaló elkészítésekor nagymértékben támaszkodtunk erre a szakmai tanulmányra, illetőleg az ott felsorolt szakirodalmi háttérre.

felszín

10–15 méteres agyagréteg

10–6, 10–7 átlagos szivárgási tényező

az első talajvízréteg

30–34 méter

20 méteres agyagréteg

10–6, 10–7 átlagos szivárgási tényező

a második talajvízréteg

50 méter

A talajvizekről azt állapították meg, hogy a második talajvízréteget „az alaphegységi granatoid és mállott felszínén található murvás réteg, illetve homokkő réteg tárolja. Ez a víz kis nyomás alatti rétegvíz, illetve hasadékvíz” (Rósa 1988: 50). Itt az évi beszivárgás maximuma 0,27 mm. Az első talajvízréteg néhány méterrel magasabban, a fedő agyagos rétegben található, itt az évi beszivárgás maximuma – évi átlag 600 mm csapadékot alapul véve – 2,5 mm. A két – rossz vízáteresztő

miatt tartották kiemelkedően alkalmasnak nukleáris hulladék-tároló létesítésére Ófalu környékét.⁶⁸

Ebben a tárgykörben több pontot is megvitattak a szakértők, az egyik legélesebb összeütközés az adott terület „objektív” jellemzésére szolgáló ún. „szivárgási tényező” különböző értelmezése körül zajlott. A hivatalos, PAV által képviselt szakvélemény szerint a horizontális átlagos szivárgási tényező $1,6 \cdot 10^{-6}$ cm/s, míg a vertikális átlagos szivárgási tényező $5 \cdot 10^{-7}$ cm/s; s ezek az értékek igen kedvezőnek mondhatók: azt mutatják, hogy a talaj vízáteresztő képessége gyenge.

Az ellenvélemények mindezzel szemben azt emelték ki, hogy az a fúrás, amely alapján az ófalui terület kutatása mellett döntöttek, mindössze 10^{-4} -es szivárgási tényezőt állapított meg,⁶⁹ amely teljesen átlagos érték, az országban számos helyen megtalálható és nem különösen jó vízzáró rétegre utal. Az ellentábor szerint ezen a ponton fel kellett volna függeszteni a kutatást, s új terület után kellett volna nézni. Példaként megemlítették, hogy a MÁFI által korábban javasolt elhelyezési mód (az atomtemető gránitba ágyazása) esetén a FTV kutatási eredményei „a gránit szivárgási tényezőjét 10^{-9} -nek határozták meg, ami gyakorlatilag vízzáró képződményt jelöl”. A PAV álláspontja szerint a 10^{-4} -es adat kiragadott, az utána következő fúrások más, és lényegesen jobb eredményeket (10^{-6} , 10^{-7}) hoztak, s nem lehet egyetlen adat birtokában eldönteni egy terület alkalmasságát vagy alkalmatlanságát.

A PAV és az FSZB közötti vitában a talajnedvesség-vizsgálatok eredményeit is különböző módon interpretálták a felek: az FSZB azt emelte ki, hogy noha ezen a területen valóban jelentős és színvonalas kutatások zajlottak, ám

képességet mutató – agyagréteg egyrészt sikeresen korlátozza a két talajvízréteg közötti kapcsolatot, másrészt gátolja a csapadék beszivárgását is. Annak a csapadéknak a nagy része is, amely eljutott a felszín alá, visszapárolog, s csak egy rendkívül kicsi hányada szivárog a felszín közelébe, s jut el a forrásokig (Balogh – Schwitzer – Tiner 1990).

⁶⁸ „A kutatási anyagok feldolgozása azt mutatja, hogy a terület alkalmas a kiválasztott célra, mert a felszíni csapadék gyakorlatilag 2,8–3,0 m-ig hatol le rendszeresen. Innen mélyebbre 2,3–3,0 mm/év jut csak tovább. A vizsgált terület rossz vízvezető rétegei miatt a vizsgált vízemeletekből alig jut ki víz a környező területek vizébe [...]” (Rósa 1988: 49).

⁶⁹ Az ellenvéleményt bejelentő geológus nyilatkozata: „Az előzetes kutatás során elvégeztek egy fúrást, amely 10^{-4} szivárgási tényezőt állapított meg, amely azt bizonyítja, hogy a terület nem megfelelő. Megjegyzem, az 56/1981 (XI. 18) számú kormányrendeletet (sic!) a II. veszélyességi osztályba sorolt veszélyes hulladékok lerakását 10^{-6} szivárgási tényezőjű körzetben már nem engedélyezi” (Havasi János: Sugártemető. Beszélgetés a magyarországi radioaktív hulladékról. *ÉS* 1988.02.26: 7).

ezek még nem jutottak olyan fázisba, hogy végső következtetéseket lehetett volna levonni belőlük, s ráadásul a színvonalas hidrogeológiai munkával nincs azonos szinten a földtani feltárás. A részletes földtani háttér hiányából és abból a tényből, hogy a fúrások nem hálózatosan mélyültek, a FSZB véleménye szerint nagyon nehéz a víz tényleges útját, haladási sebességét meghatározni. A PAV viszont azt az álláspontot képviselte, hogy egyrészt a tervezett fúrási helyektől különböző gyakorlati okok (topográfia, erdő) miatt tértek el, illetőleg a fúrások száma pedig tipikusan olyan téma, amelyet minden körülmények között lehet vitatni, ugyanakkor megjegyezték azt is, hogy az indokolatlanul sok fúrás tönkretelheti a területet.

A PAV által készítettet műszaki terv hidrológiai része azzal számolt, hogy az állandó vízforrások 3–3,5 kilométer távolságra esnek a területtől, ugyanakkor megemlítette azt is, hogy a térség szélétől alig 250–300 méterre (tehát jóval a szabvány által meghatározott távolságon belül) a meredek domboldalakra bemaródott vízmosásokban időszakos források találhatóak.

Ezek a források a Miskolci Egyetem által készített összegző szakvélemény szerint a közelükben lehullott csapadékból táplálkoznak, saját felszíni vízgyűjtő területük van, mely a vizsgált terület mellett található. A felső, de főleg az alsó víztartó réteg vize nem áramlik ki a vizsgált terület dombja alól; ugyanakkor nagy szárazság esetén mégis elképzelhető, hogy a forrásokba az idősebb vizekből szivárog valamennyi utánpótlás. A szöveg kiemelte, hogy a vizek kora ekkor sem éri el az első víztartó rétegekben tárolt víz korát, ezek mintegy „kevert vizek”. Az itt közölt számítások szerint ahhoz, hogy a talajvízből – ilyen körülmények között – egyetlen részecske a forrásban megjelenjen, 600 év kell; ennyi idő alatt a tárolt radioaktív anyag veszélyessége jelentősen csökken.

A hidrológiai kérdéskörhöz kapcsolódó ellenvélemények elsősorban a kutatási anyagokban meglévő bizonytalanságokra, kétértelműségekre kérdeznek rá. Az első fúrások szerint úgy tűnt, nincs talajvíz, aztán a későbbiek során két szinten is találtak. Ezután azt állították, hogy ezek több ezer éves vizek, s nincsenek kapcsolatban a környező forrásokkal. Más kutatások ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy aszályosabb időben létrejöhet közöttük valamifajta összeköttetés. A PAV megbízásából összeállított kutatási anyagok hallgattak arról, hogy a vízzáró réteg oldalirányú vízelvezetése akár veszélyes is lehet, mint ahogyan a források jelenlétével sem tudtak igazából mit kezdeni: azt állították, hogy ezek csupán időszakosak, de pontosan a két legaszályosabb évben folytak a vizsgálatok. A későbbiekben az FSZB szakvéleményében azt is kiemelte, hogy a radioaktív izotóp esetében, ha kikerül a tárolóból, fennáll a gyors sodródás veszélye, s ebben az esetben elképzelhetőnek tartották, hogy eléri a legközelebbi forrást. Ezt a PAV hevesen cáfolta.

5.5. Az MTA újra-bekapcsolódása a konfliktusba

A szakmai viták során, miután egyre inkább látszott, hogy mindkét fél álláspontja megmerevedik, s nem alakul ki konszenzus közöttük, többször felmerült, hogy kellene valamiféle „döntőbírótság”, amely „igazságot hirdetne” a terület alkalmasságát, s az álláspontok igazságtartalmát illetően. Az MTA bizottságát hivatalosan 1988 augusztusának végén bízta meg a Szociális és Egészségügyi, valamint az Építésügyi Minisztérium. Mindez nem példa nélküli az atomenergiával kapcsolatos társadalmi konfliktusokban (Nowotny 1979: 73).

A paksi fél azért tartotta a maga szempontjából kedvező fordulatnak az MTA bevonását az ügybe, mert szerinte a paksi és a pesti vita semmilyen szempontból nem volt perdöntő, csak azt lehetett megállapítani, hogy az egyik fél alkalmatlannak, másik alkalmasnak tartotta a helyszínt. A PAV az MTA-t olyan szakmai fórumnak tekintette, melynek megfellebbezhetetlen az autoritása, s a szakmai követelmények legfőbb őre. Az ófaluiak szerint az MTA az ellentétes oldalon állt, mint ők, féltek attól, hogy a szakmai kérdéseket alárendelik megbízóik – a kormány egyik minisztériuma – politikai akaratának. Ezt a gyanút több szempontból is bizonyíthatónak vélték, s ezért az akadémiai bizottság tagjait személyükben elfogultaknak tartották, amit csak megerősített a szemükben az a tény, hogy a bizottság elnöke nem tartott igényt az FSZB információira. Az MTA Bizottságában ráadásul olyan szakértők ültek, akik az ügy korábbi fázisában (Magyaregregy kapcsán) már exponáltak magukat az egyik oldal mellett. A kormánybiztos azt is szeretne volna, ha a TB is delegál szakértőket a bizottságba, de ez ellen mind az FSZB, mind az MTA tiltakozott: az Akadémia titkára azt emelte ki, hogy az MTA dolga a szakértők felkérése, míg az FSZB kijelentette, hogy nem akarnak benne részt venni, de vállalják az esetleges szakmai vitát.

Az ófalui fél szerint a Bizottság mindvégig elfogult volt. Így például 1988 szeptemberében, amikor a TB tagjai felkeresték az MTA Bizottság elnökét és titkárát, akkor még azt deklarálták, hogy az általános elvek szintjén foglalkoznak a problémával; azt elemzik, hogyan kell ilyen létesítmények telepítésekor „általában” eljárni, s nem akarnak állást foglalni Ófalut illetően. Ugyanakkor pár hónappal később, az 1988. december 19-ei falugyűlésen kiderült, hogy szó sincs az általánoselvekről, csak Ófalual kapcsolatos szakvéleményekkel foglalkoztak, azaz az FSZB szakmai munkáját minősítették. Mindez az ófaluiak számára azt jelentette, hogy itt nem szakmai, eljárásbeli elvek rögzítéséről, hanem valamifajta felülbíráskodásról van szó.

Ugyanakkor mindvégig nagy vitákat váltott ki, pontosan hogyan fogalmazható meg az akadémiai döntés státusa: többen is felvetették, hogy a poli-

tikai döntéshozók a határozatot bármikor figyelmen kívül hagyhatják, amire a Bős–Nagymaros-i vízlépcső ellen még 1983-ban hozott határozat szolgált jó példaként. A szakértők tevékenységének szolgáltató karakterével ráadásul a politika a kutatók szerepét is meghatározta: ki kellett dolgozniuk a döntés tudományosan megalapozott és legitimált alapját, ám eredményeik semmi-re sem kötelezték a politikusokat, akik számára mindig fennállt a lehetőség, hogy újabb kutatóktól újabb és újabb szakvéleményeket kérjenek.

Ez persze számos kérdést vet fel: mi a státusa az akadémiai szakvéleménynek; hogyan határozták ezt meg? Az MTA feladata abban állt – ahogyan kezdetben meg is fogalmazódott –, hogy általános elveket dolgozzon ki az ilyen létesítmények szakmai, társadalmi elfogadtatására; azaz az ófalui eseményeket nem önmagukban, hanem paradigmaticus jellegük miatt vizsgálta. Legalább ennyire fontos feladatként jelentkezett valamifajta szakmai vita lefolytatása: a két fél anyagának nyilvánosságra hozása és újabb szakértők bevonásával nyilvános fórum összehívása; hiszen mindkét fél szakértői azon az állásponton voltak, hogy az egész szakmai részt nem tárgyalták meg kellő mélységben.

A Bizottság mindvégig meglehetősen hisztérikus légkörben dolgozott. Úgy tűnt, mintha a szemben álló felek visszatértek volna a konfliktus egy korábbi fázisát jellemző logikához: újra előkerültek a korábban a beruházási anyagokkal kapcsolatban megfigyelt vádaskodások. Noha a Bizottság tagjai mind az FSZB, mind a PAV szakértőivel konzultáltak, az ófaluiak nem bíztak abban, hogy számukra kedvező döntés jöhet létre.

Az MTA bizottságának állásfoglalása 1989 márciusában született meg, s ennek alapján 1989. május 2-án megfogalmaztak egy határozatot, amelyet azonban csak rá egy hétre, május 9-én hoztak nyilvánosságra.⁷⁰ A bizottság abban döntött, hogy a területet minősítő két szakértő-csoport közül melyik álláspontja felel meg jobban a szakmai követelményeknek. Az MTA bizottsága negatív állásfoglalást készített az FSZB tevékenységével kapcsolatban, s döntését azzal indokolta, hogy az FSZB véleményét a kutatások egy korábbi fázisára alapozta, s nem igaz az az állítása, hogy a terület alkalmatlan. Ezzel implicit módon az ófalui terület alkalmassága mellett tette le a voksát.

Az ófalui oldal ezek fényében egyre erőteljesebben hangsúlyozta a konfliktus politikai üzenetét. Egy másik szempont, amely szintén ebbe az irányba tolta el az eseményeket, az *időtényező* szerepe: az államigazgatás csatornáiban időközben „elaludt az ügy”; 1989 tavaszán csönd volt a hulladéktemető körül. Az emberek fásulttá váltak: a sok döntés, fellebbezés, ilyen-olyan engedélyeztetés között nem láttak már át, hogyan is áll valójában

⁷⁰ PAV Archivum.

a hulladéktemető létesítése. A TB számára féltő volt, hogy a falubeliek szemében teljesen érdektelen problémává válik a nukleáris hulladék-temető létesítésének a kérdése, s így a PAV esetleg célhoz érhet.

5.6. Összefoglalás

A szakmai tárgyalások bizonyos értelemben fordulópontot jelentettek az atomtemető körüli konfliktus egészében. Már korábban is utaltunk arra, hogy az országos közvélemény a független szakértői vélemények megszületése után – amikor a paksiak szakmai hozzáértése is megkérdőjeleződött – kezdte határozottabban támogatni azokat a csoportokat, amelyek elleneztek a hulladéktároló megépítését Ófaluban. A közvélemény mind bizalmatlanabb lett a PAV beruházói törekvéseivel szemben, és a kormányzat egy ilyen szituációban – amúgy is csökkenő népszerűségével – nem volt hajlandó vállalni a hulladéktároló körül kialakult konfliktust. Ebben azonban az is szerepet játszott, hogy megszületett egy olyan megalapozott szakvélemény – a függetleneké –, amelyre hivatkozni lehetett. Az MTA szakvéleménye, jóllehet nagy részben elutasította az FSZB szakvéleményében foglaltakat, valami furcsa középútas döntés volt: „a terület nem alkalmas”. Ez a „nesze semmi, fogd meg jól” szakvélemény azonban inkább ellenszenvet váltott ki a szakmai körökben és a közvéleményben; önálló szempontrendszere hiányában igazából csak a PAV utolsó, kétségbeesett kísérletének tekintették, hogy megszerezze a hulladéktároló létesítéséhez szükséges engedélyeket.

A szakmai szint történéseinek talán legfontosabb tanulsága az volt, hogy nem lehet elválasztani egymástól a „szakmai” és a „politikai” szempontokat: olyan horderejű és összetettségi fokú problémánál, mint a hulladéktároló létesítése, nem léteznek tisztán tudományos vizsgálatokkal feloldható „szakmai” kérdések. A konfliktusnak vannak a szakmaitól élesen el nem választható aspektusai, a lakosság véleménye, a tömegtájékoztatás és az államigazgatás álláspontja is konstituálja a folyamatnak.

A konkrét kutatásokon kívül persze számos észrevétel foglalkozott az egész folyamat környezetével, a szabályozás bizonytalanságaival. Az olyan fogalmak körüli összecsapásokban, mint a „szakmaiság”, a „szakértelem”, a „tudományos vita”, nagyon pontosan tetten érhetők azok a bizonytalanságok, eltérő értelmezési keretek, amelyek az 1980-as évek végének magyar társadalmában a tudomány politikai döntéshozatalban betöltött szerepére vonatkoztak. Ezek a bizonytalanságok, problémák a tudományon kívüli, a tudományt körülvevő kontextushoz kapcsolódnak, s olyan kérdéseket vetnek fel, hogy milyen

módon legitimálja vagy éppen kritizálja a tudomány az adott társadalmi, politikai rendszert; hogyan jellemezhető a tudományos szakvélemény és a politikai döntés közötti kapcsolat, milyen szempontok alapján szelektálhat a döntéshozó a különböző s gyakran ellentmondó szakvélemények között.⁷¹

A fentiekből fakad a konfliktusnak az a sajátossága, amely a szereplők számára egyrészt megkönnyítette, másrészt megnehezítette a mozgást; nevezetesen, hogy – amint az egyik szereplő fogalmazott – különböző módon értelmezhető „gumiszabályok” léteztek. Ez a résztvevők számára egy szinten hasznos erőforrást jelentett, hiszen nem lehetett igazából „sarokba szorítani őket”, másrészt számos problémát is magában rejtett, hiszen nem fogalmazódtak meg igazából „döntőérvek”. Az a tény, hogy a különböző kutatóintézetek között és az egyes kutatóhelyeken belül is ugyanazon terület adatainak értelmezésében nagyfokú eltérések figyelhetők meg, jelentős *interpretációs teret* kínált mindkét fél számára: gyakorlatilag tetszőleges számú, a saját álláspontot támogató szakvéleményt tudtak a konfliktus szinte minden pillanatában „előállítani”. Az érme másik oldala az, hogy az egyes kutatóintézeteket nagyon könnyű volt emiatt „összeugrasztani”, s a közöttük levő ellentétek eltérő szakvélemények formájában manifesztálódtak. Már ekkor felvetődött az a probléma, hogy milyen kritériumok alapján lehet dönteni a különböző szakvélemények között; mi alapján mondja azt a döntéshozó, hogy ezt vagy azt a nézetrendszert fogadja el döntésként, amikor még – mint láttuk – az egyes kutatóintézeteken belül is nagyon különböző álláspontok léteznek.

A konfliktus e meghatározottsága számos módon érintette a szereplők cselekvés- és viselkedésmódjait. Egyrészt nem léteztek igazából jó lépések, másrészt az egyes cselekvéseknek nem volt valódi „súly”, hiszen ki lehetett erre-arra térni, s végül ez egy olyan habitust alakított ki, amely nem a konfliktus megoldására törekedett, hanem megpróbált „ügyeskedni”. Ennek hátterében persze felsejlettek a késő Kádár-korszak tipikusnak nevezhető problémamegoldó stratégiái: ahol a napi praxis nem a problémák megoldására, hanem elodázására, a túlélésre irányult; s mindehhez szorosan kapcsolódott az a probléma, hogy egy olyan környezetben zajlott a konfliktus, amelyben nem voltak szilárd, világos szabályok, csak kapcsolatok, félinformációk.

⁷¹ Itt érdemes azt is megemlíteni, hogy az 1980-as évek Magyarországon az ófaliuhoz hasonló, környezetvédelmi konfliktusokban a „tudományos”, „szakmai” kérdések gyakran csak arra szolgáltak, hogy burkolt formában politikai kérdéseket vessenek fel, társadalmi problémákat jelenítsenek meg. Részletesen bemutatja ezt a kérdést: Farkas 1994.

6. Összefoglalás

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy kiemeljem a kutatásokból általánosítható tanulságokat, rendszerezem az eredményeinket és felvázoljam a konfliktus főbb szintjeit. E környezeti konfliktusok, problémaszituációk legfőbb jellemzője az, hogy *többszólamúak*, nagyon eltérő szinteken, különböző beszédmódokban zajlanak. Így az atomhulladék-tárolóhoz kapcsolódó eseménysoron belül is elkülöníthető volt legalább három komponens: egy (burkoltan) *politikai*, egy *szakmai* és egy szorosabban a *mindennapokhoz* kötődő szál. A konfliktus kiéleződésének egyik fő oka éppen az volt, hogy a részt vevő felek nem igazán voltak képesek saját pozíciójukból elvonatkoztatni, összekeverték ezeket az eltérő szituációkat, s ezért inadekvátan viselkedtek. A problémát csak fokozta, hogy az egyes szinteken belül a résztvevők nem ugyanazt értették a különböző fogalmak alatt.

6.1. A konfliktus általános környezete

A PAV tervezett nukleáris hulladék-tárolója körüli társadalmi konfliktusok vizsgálatakor egy általánosabb nézőpontból indultunk ki, amely a nukleáris energiával kapcsolatos társadalmi vitákat, problémákat állítja középpontba. Az 1970-es évektől kezdve az atomenergiával kapcsolatba kerülő, fejlett országban megfigyelhető konfliktusok hozták létre a nagytechnológiák kockázatairól, kezelésmódjokról szóló diskurzusokat, kijelölték azokat a kereteket, amelyekben e probléma manapság is különböző típusú reflexiók tárgya. Ekkor alakultak ki azok az érvek, érvrendszerek, amelyek ismerősként köszöntek ránk az ófalui eseményekben, itt fogalmazódtak meg olyan értelmezések – pro és kontra –, amelyeket aztán mind a beruházás mellett állók, mind a tiltakozók számos ízben felhasználtak.

Úgy gondolom, nem volt érdektelen feltárni azokat az általános, csaknem minden fejlett, ipusztériális társadalomban felvetődő tipikus megközelítési módokat, amelyek az atomenergia felhasználásához kapcsolódnak, hiszen az ófaluihoz hasonló „telepítési konfliktusok” megjelenése világjelenség. E szélesebb kontextus megértése hozzásegíthet bennünket ahhoz is, hogy ne úgy tekintsünk a leendő nukleáris hulladék-tároló által kiváltott vitákra, mint rendkívüli, soha nem volt eseményekre, inkább úgy, mint a gazdasági és társadalmi fejlettség egy szintjén szinte törvényszerűen felbukkanó, ki nem kerülhető, végiggondolást követelő diszkurzív helyzetre.

6.2. Új módszerek a környezeti konfliktusok kutatásában

Számos kutatás foglalkozott az 1970–1980-évektől a környezeti konfliktusokkal; ezek többsége klasszikus szociológiai eszközökkel (kérdőívekkel, kvantitatív módszerekkel) próbálta feltárni az ellenzők beállítódását, miközben a kialakult helyzetet alapjában véve döntés-optimalizációs problémának tekintette. 1980-as évektől jelentek meg olyan *új kutatási irányok*, amelyek elkezdtek kvalitatív módszereket (különböző típusú interjúkat, diskurzus-elemzéseket) is használni kezdtek, mivel fontosnak tartották a szereplők cselekvéseit meghatározó szociokulturális környezetet; azokat a *kulturális mintákat*, amelyek sokszor láthatatlanul, a háttérben maradva, de meghatározták, hogy a konfliktus résztvevői miképpen észlelték a kialakult helyzetet, milyen értékeléseket kapcsoltak hozzá, s mindez milyen cselekvésekre ösztönözte őket. Több vonatkozásban is tisztább, pontosabb képet voltak képesek nyújtani ezek a megközelítések a konfliktusban részt vevő felek indokairól: így több és mélyebb ismeretre lehetett szert tenni a telepítés mellett elkötelezett vállalatok, döntéshozók motívumairól, önértékelésükről, megvizsgálva a háttérben húzódó, sajátos történetiséggel rendelkező szervezeti kultúrát. Ugyanez a helyzet a létesítmény ellenzőivel kapcsolatban: az ő szociokulturális környezetük alapos bemutatása nélkül nem volt igazán rekonstruálható az a fajta érzékenység, amelyet a környezeti problémák iránt tanúsítottak, illetőleg azok a cselekvések, amelyekkel szándékaikat – a létesítmény megakadályozását – meg kívánták valósítani.

A nukleáris hulladék-tárolók kapcsán felmerülő egyik legfőbb probléma éppen *kulturális jellegű*: a társadalom különböző csoportjai olyan – korábban ismeretlen – problémákkal, fogalmakkal voltak kénytelenek szembesülni, amelyek kívül estek mindennapjaik horizontján, sőt – és ez a döntő pont – világtérképezési sémáik számára is felfoghatatlan voltak. Így nem rendelkeztek megfelelő kulturális sémákkal ezek kezelésére. Mindez jól látható, ha megnézzük azt a két jellegzetes kísérletet, amelyek során a vitában különböző pozíciókat elfoglaló csoportok arra a sürgető kérdésre próbáltak válaszolni, hogy miképpen lehet együttélni az új technológiák (mindenekelőtt az atomenergia) által jelentett veszélyekkel.

Az első reakció erre a kihívásra egy természettudományos, műszaki típusú válasz volt. Mérnökök, műszaki értelmiségiek próbálták definiálni, mérhetővé tenni az új típusú kockázatokat, meghatározni, számszerűsíteni a reálisan vállalható biztonsági beruházásokat. Az ófalui konfliktus kapcsán is voltak olyan törekvések, melyek összehasonlítások révén próbálták meg-

határozni a nukleáris hulladék-tározó telepítésének veszélyességét, kockázatát, majd bemutatták a különböző típusú – még „ésszerűen vállalható” – biztonsági tényezőket.

Hamarosan megjelentek azonban a kockázati tényező bizonytalanságából fakadó ellenérvek. Hiába hangoztatták a PAV szakértői, hogy gyakorlatilag nem nő a létesítménnyel kapcsolatba kerülő lakosság sugárterhelése, ha az ellentábor arra a kis százalékra hivatkozott, ami – a háttér sugárzáson túl – mégis megjelenik. Hiába mondták a PAV szakértői, hogy a nukleáris hulladék-tározó földrengés-biztonságát egy átlagos földrengéshez viszonyítva kell kialakítani, mert így még gazdaságos és ugyanakkor még – nyilván csak viszonylag – biztonságos is, ha az ellentábor újra és újra azt a kérdést tette fel: mi történik egy nagyobb kéregmozgásnál.

Ezeket az érveket szemlélve nyilvánvaló, hogy mindkét tábornak – a maga módján – igaza volt, csak teljesen *eltérő racionalitásminták* alapján értelmezték ugyanazt a konfliktust. Míg a PAV emberei a megbízhatóságot és a gazdaságosságot szem előtt tartó, középérték-számításokra alapuló mintát követték, addig a másik fél azt emelte ki: mi történik olyan szélsőséges esetekben, amelyek nem felelnek meg az átlagosra irányuló elvárásoknak? Ez utóbbi racionalitástípusban – amelyet nevezhetünk *társadalmi racionalitásnak* (szemben az előzővel, amely egy *ökonómiai racionalitás*) – az emberi élet fenyegetettsége, kockázata nem számszerűsíthető; ez a gondolkodásmód nem tud mit kezdeni az olyan adatokkal, amelyek számszerűsítve megadják azt a határt, amelyen túl már nem lenne gazdaságos a beruházás, hiszen itt az emberi élet értéke mindennek fölöttinek számít.

6.3. A kulturális minták jelentősége

Zömével kvalitatív módszereket (különböző típusú interjúkat, diskurzus-elemzéseket) felhasználó vizsgálataim során ezeket a különböző szociokulturális környezetben lehorgonyozható, eltérő kulturális és racionalitás-mintákat, gondolkodásmódokat próbáltam tetten érni, azonosítani. Kiindulópontom – a konkrét ügyszöveg kapcsolódóan – az volt, hogy a konfliktus két szereplője két teljesen eltérő, másképpen szerveződő, eltérő értékeket követő, eltérő racionalitásmintákhoz orientálódó közösség. Így a felek közti szót nem értés első és talán legalapvetőbb oka az volt, hogy a konfliktus résztvevőinek értékrendszerében – már az elemi szinten – teljesen eltérő felfogások léteztek olyan kulturális kategóriákkal kapcsolatban, mint az *idő*, vagy a *nagyság/mérték*. Többnyire ugyanazokat a fogalmakat használták az Atomerőmű

munkatársai is, amelyekkel a mindennapi életük során e falvak lakói is kapcsolatba kerültek; csak éppen másképp kezelték, más kulturális minták mentén értelmezték és használták ezeket. Ez már eleve egyfajta bizonytalanságot, értetlenséget keltett egymás megítélésében.

A Paksi Atomerőmű első, 1982-ben üzembe helyezett reaktora a konfliktus idején már elmúlt 10 éves. Teljes életkora még néhányszor 10 év, aztán véglegesen leáll. Az egész Atomerőmű üzemideje ebben a formájában még kb. 30–40 évre tervezett, s ezután már nem használható tovább. Ez az időperspektíva mindenki számára teljesen belátható, hiszen képesek vagyunk tervezni ekkora időre; van elképzelésünk arról, hogy mi történik velünk akkor, mit fogunk csinálni. Ezért nem merült fel különösebb probléma azon *időhorizont*ot illetően, ahova az Atomerőmű beletartozik; ez a mentálisan-kulturálisan megnyugtatóan elrendezhető kérdések közé sorolható.

A kis és közepes aktivitású atomerőműi hulladékok végleges elhelyezését 1992-ben még neki sem kezdték. Ha a 2000-es év első évtizedének végén használatba veszik a megépített létesítményt, ekkor több száz éven keresztül kell folyamatosan őrizni, elzárni a külvilágtól. Ebben az esetben már egy nagyságrendekkel eltérő időhorizontról van szó, amely időintervallum a mindennapi élet horizontján belül beláthatatlan, a sci-fi világába tartozik. Valamennyien rendelkezünk valamiféle fogalommal arról, hogy mi minden történhet meg 50–60 év alatt: ez az időintervallum még átlátható, kezelhető. Egy fiatalemberről ennyi idő alatt lesz aggastyán, ha tegnap született a gyermekünk, ennyi idő alatt lesz felnőtt az unokánk. De mi történhet 5–600 év alatt? Már maga a kérdés is abszurd. Bármi.

Az Atomerőmű munkatársaiban nem tudatosult, hogy milyen szellemet szabadítottak ki a palackból akkor, amikor ezeket az eltérő időhorizontokat összeütköztették. Ők a műszaki, szakmai adatok alapján tervezték meg ezt az időtartamot, így akarták meggyőzni az embereket, hogy ilyen messzire is képesek előrelátni, kézben tartani a problémát. Ezzel is szerették volna elérni, hogy szakmai szinten maradjon a vita, s olyan kérdéseket tárgyaljanak meg, hogy pl. miképpen tárolják, őrzik a jövőben ezeket a veszélyes hulladékokat. Csakhogy – s ez a dolog abszurditása – ez a szakmai érv megfordult, s nem a probléma kezelhetőségét, sokkal inkább nem-evilágiságát, elképzelhetlenségét sugallta.

Az *idő* kezelésében jelentkező különbségnek további vonzatai is voltak. A létesítményt ellenző csoportoknak ugyanis csak nehezen lehetett arról bármit is mondani, hogy milyen *anyagból* készülne a tervezett hulladéktározó védőrendszere, amely aztán 5–600 évig garantáltan védené a környezetet és az embereket a sugárzástól. A környezetünkbe körül-

nézve mindenütt csak romló anyagokkal találkozhatunk: lerobbant házak, IMS-szerkezetek, rozsdásodó hordók, megrepedezett betonok. Joggal kétkedtek tehát a létesítmény ellenzői abban, hogy ugyanezek az anyagok, amelyek egy emberöltő alatt tönkremennek, évszázadokon keresztül megvédenék őket az állandóan jelenlevő veszélyforrástól? Mi és mennyi maradt fenn az 5–600 évvel ezelőtti anyagokból? Fokozza a problémát, hogy az őket fenyegető veszély láthatatlan. Honnan tudható (látható), hogy ők még védve vannak?

A PAV döntéshozóinak, illetve a községek lakosainak közvetlen *természeti környezetükkel* kapcsolatos fogalmai is meglehetősen eltérő kulturális minták mentén szerveződtek. Míg a falvak lakosai számára a fizikai tér szinte minden pontja jelentéssel teli, a múltjukhoz, a napi tevékenységükhöz tartozó hely volt, addig a paksiak számára átalakítandó, (technikai) civilizálásra váró pontként jelentkezett. Ráadásul ezek a közösségek – elsősorban zártságuk, elszigeteltségük miatt – erősen ragaszkodtak a megszokott kulturális formákhoz, minden ezeket kétségbevonó megnyilvánulást a közösség elleni támadásként értelmeznék.

Fokozta a problémát, hogy egészen más elképzelés élt a paksiakban a velük kapcsolatba kerülő közösségekről, mint amilyenek azok valójában voltak. Nem nagyon vették figyelembe ezeknek a – főleg sváb – településeknek a történelmét, s az ebből fakadó értékrendszereket, kulturális mintákat. Nem vették figyelembe azt, hogy olyan községekkel kerültek kapcsolatba, amelyek lakosságának egy részét kitelepítették, akik településeiken maradhattak, azok idegenekkel voltak kénytelenek együttélni, kihasználták őket, falvaikat elsorvasztották; alaptapasztalatuk lett, hogy kívülről csak rossz jöhet. Ezek a települések úgy látták, hogy egy óriási vállalat – mely nagyon szoros kapcsolatban áll a politikai hatalommal – akar valamit tőlük, fenyegeti otthonukat.

Jól mutatja ezt a helyzetet, hogy a lokális közösségben a *rend* és a *tisztaság* fogalmak köré egy sajátos kulturális konstrukció épült ki. A tisztaságról legtöbbjük véleménye az volt, hogy a „mi” (=svábok) és az „ők” (=nem svábok, idegenek) csoportja a „tisztaság-piszkosság” terminusok mentén különíthető el leginkább. A ház egészének tisztán tartása, állagmegőrzése szintén szimbolikus értelmet nyert, hiszen az ottholokról árulkodik. Mindezek után szinte törvényszerű az összeütközés egy olyan közösséggel, melynek más felfogása van a rendről, a tisztaságról: ahol alapjában bizonyos célok megvalósításán dolgoznak, s a dolgok, a környezet ennek van alárendelve, ezen cél sikeres eléréséhez használják fel őket. Szimptomatikus ezzel kapcsolatban, hogy az ófaluiakat – a titokzatosságon túl – azért is felháborította a munkagépek megjelenése, a próbafurások elvégzése a falu

határában, mert a helyszínen nagy volt a rendetlenség, összevissza dobáltak a munkások mindent. Ezek után nem lehet csodálni, hogy kétellyel fogadták a hulladékártározó pontos, korrekt megépítésére tett ígéreteket.

Ugyanakkor ezek a kulturális minták mutatnak bizonyos fajta rugalmasságot – így például a tisztaság/piszkosság kulturális konstrukcióját jelentősen megváltoztatta az a tapasztalat, amelyre az érdeklődő falubeliek már a konfliktus lezárulása után, a PAV által 1991 nyarán szervezett gyárlátogatás során tettek szert. A falubelieket meglepte, pozitív módon érintette az Atomerőmű környezete, az alkalmazott technológia, szinte mindenki kiemelte az ott látható rendet és tisztaságot. „Mennyi virág volt az erőmű körül, milyen tisztaság volt mindenütt” – ezek voltak a legtöbbször említett benyomások. Mindez a saját otthonukkal tette összehasonlíthatóvá az erőművet és ezzel megszűnt az az idegenség, amit az Atomerőmű, mint egy a megszokott magyar gyárképbe nem illő létesítmény mutatott.

6.4. Az intézményi környezet

A fentebb vázolt eltérő kulturális és racionalitás-minták persze nem véletlenül alakultak ki, jól értelmezhető a két közösség eltérő *intézményi beágyazottságából*, szervezeti háttéréből. Míg a Paksi Atomerőmű egyértelműen igen erős pozíciókkal rendelkezett a társadalmi-politikai mezőben, hatékony fellépést biztosító formalizált struktúrával bírt, makroszkopikus méretek jellemezték, addig a vele kapcsolatba kerülő szervezetek ezzel szemben mikroközösségek voltak, helyi szintű kapcsolatrendszerrel, átszőve mikroszkopikus viszonyokkal.

Amíg a paksiak elsősorban „nagypolitikában”, pártokban, érdekérvényesítésben, lobbizásban gondolkodtak, s ez vezette cselekvéseiket, addig a másik fél politika-felfogása leginkább a napi élethez, teendőkhöz kötődött – az országos politika legtöbbször mint egyfajta közös beszédtema került elő. Ennek érdekes következménye az, hogy az ófalui események paksi olvasatában igen nagy szerepet játszottak olyan tényezők, mint az akkori tanácselnök politikai ambíciói, a Baranya megyei társadalmi szervek Paks iránt érzett averziója, a kormány gyengesége, a különféle zöld mozgalmak eredményes lobbizása. E tényezők felhasználása az események magyarázatához persze jogos, hiszen valóban közrejátszottak az ismert eredmény kialakulásában. De – a kutatás tapasztalatai alapján – voltak más tényezők is, amelyek talán döntőbb súllyal estek a latba; a politikai szempont túlzott kiemelése a konfliktus környezetéből pontosan ezeket a kulturális, társadalmi jelenségeket fedi el.

6.5. A politikai környezet

A kutatás egyik alaptapasztalata a felek közötti teljes meg nem értés, vagy – ha tetszik – *kommunikációképtelenség* volt. Anekdotává szelidült valamikori szópárbajok tudósítottak a szót-értési nehézségekről, a kölcsönös félreértésekről; hogy többről van itt szó, mint egymást felheccelt emberek adok-kapok harcáról. Az ófalui konfliktus mögött nem egyes emberek feltételezett ilyen-olyan szándéka rejlett, hanem inkább az, hogy az egész probléma egy rossz, inadekvát diskurzusban került megfogalmazásra. Ez a diskurzus ugyanis a hatalom, a monopolizált erőszak, a politika mintájára szerveződött, jellemzői pedig a kölcsönös politikai címkézés, hatalmi harcok és befolyásolás voltak.

A PAV működésének azon szakaszában, mikor a hulladéktároló megvalósításának problémája kezdett akuttá válni (az 1980-as évek közepétől), az államszocializmus rendszere már nem úgy működött, mint az erőműépítés szakaszában. Egyre jelentősebb társadalmi-politikai-gazdasági kérdések kezdtek elveszteni politikai „védőruhájukat”, bizonyos témák kapcsán már érvényesült egy *korlátozott pluralizmus*. A radikálisan eltérő, primer politikai alternatívák még jórészt kiszorultak a második nyilvánosságba, de már azok esetében sem kellett sokáig várni első nyilvánosságbeli felbukkanásukra.

Viszont meglehetősen eséllyel kaphattak szót és artikulálhatták problémáikat mindazok a közösségek, amelyek az államhatalommal elsősorban nem politikai okokból, hanem valamilyen más területen keveredtek konfliktusba. A környezeti konfliktusok megjelenése Magyarországon szorosan összefüggött azzal, hogy az 1980-as években megnőtt a helyi hatalom, a lokális közösségek szerepe a politikai mezőben, a különböző mikroközösségek számára mind jobban tudatosult a lokális cselekvés értéke. Ennek következtében megerősödtek azok az állampolgári kezdeményezések is, amelyek ezeknek a kis közösségeknek a védelmét kívánták ellátni az „életvilágok bekebelezésére” törekvő próbálkozásokkal szemben. Az sem véletlen, hogy a konfrontációk fő színtere a környezetvédelem területe volt és maradt, hisz a *lokális cselekvés* előtérbe állítása és a *környezeti értékek* hangsúlyozása, védelme ugyanannak a gondolkodásmódnak a két oldala.

S miután az atomerőművet addig egyértelműen támogató, illetve semleges hangvételű sajtó az 1987-ban, 1988-ban már kritikai véleményeket kezdett közölni a helyszínikiválasztás elveiről, a vállalat által alkalmazott stratégiáról, a lakossággal folytatott kommunikációról, így a nukleáris hulladék-tárolót különböző okokból ellenző társadalmi csoportok – a helybeli

lakosok, a hozzájuk kapcsolódó környezetvédők, szakemberek – képesek voltak a nyilvánosság számára is megjeleníteni a maguk véleményét.

A konfliktus interpretációjának egyik jelentős hivatkozási alapja és viszonyítási pontja az Atomerőmű intézményi-hatalmi beágyazottsága volt. Az Atomerőmű „politikai múltja” nagy mértékben meghatározta – s ahogyan a konfliktus haladt előre az időben –, az 1980-as évek közepétől már egyre jobban meg is nehezítette a cselekvési játékerét. A PAV korlátlan – és egymással szorosan összefonódott – gazdasági és politikai ereje már régóta szálla volt a fenti áldásokból nem részesülő közvélemény szemében. Amilyen hasznos volt a vállalat számára a megelőző korszakban az erőműépítés során ez a politikai védőpajzs, olyan nagy koloncot jelentett 1986–1987-től. Mi több, úgy tűnt, hogy 1988–1989-ben magának a kormánynak is –, amely mindenfajta konfliktust igyekezett elkerülni – teherteret lett az erőmű. A paksiak ezt sérelmezték, több politikai fórumon is szóvá tették, hogy az ország energiaellátása érdekében végzett nélkülözhetetlen és jó színvonalú munkájuk nem ilyen jutalmat érdemelne. Megdöbbenéssel tapasztalhatták, hogy az „atomtemető” elleni népmozgalom idején a Németh-kormánynak is fontosabb volt az – egyre fogyó – népszerűsége, mint az ő támogatásuk (azaz problémáik felvállalása). A „szakmai köntösbe bújtatott politikai döntést” – ahogy a végső elutasítást nevezik – egy politikai legitimációjában meggyengült hatalom populista gesztusának tartották.

Nem vitás, hogy egy ereje teljében lévő államszocialista rendszer keresztül tudta volna vinni az a hulladéktároló megvalósítását, de az 1980-as évek végére már oly mértékben megváltozott a magyar társadalom, hogy annak új értékorientációit már semmilyen kormányzat nem hagyhatta figyelmen kívül. És itt nem is elsősorban a primér politikai értékekről van szó, hanem olyan új életvezetési stratégiákról és gondolkozásmódokról (pl. a tágran értelmezett zöld értékekről; a helyi politizálás megjelenéséről, a döntéshozatali eljárásokban való szélesebb körű részvételről stb.), amelyeknek érvényre jutása több látványos „ügyben” is megtörtént, és amelyek mind a hulladéktároló ellenzőinek szolgáltak érvekkel. Természetesen az ekkor megjelenő alternatív politikai erők is igyekeztek az ügy nyújtotta publicitást kihasználni, és a lakosság felé a maguk – főként környezetvédelmi, de az általánosabb társadalmi kérdéseket is érintő – politikáját továbbítani.

Az ófalui atomhulladék-tároló ügye így válhatott a társadalmi átmenet egyik legjellemzőbb szimbólumává, hisz magába sűrítette mindazokat az útkereséseket, tematizációs-kísérleteket, tipikus probléma-észlelési és megoldási nézőpontokat, amelyek az átmeneti korszakok jellegzetességei. Egy legitimitását veszített hatalommal folytatott szabadságharcként jelentkezett a résztvevők

többsége számára, s ez szükségszerűen magával hozta azt az erős emocionális érintettséget, fekete-fehér optikát, éppen csak elkezdődő intézményesülési folyamatokat, amelyek az 1988–1990 közötti szűk két esztendő számos más társadalmi folyamatában is megfigyelhető volt.

Bibliográfia

- Albert József (1988): A kivételezett helyzet társadalmi konfliktusai. (A PAV és a város). *Kultúra és Közösség*. 3.
- Balogh János – Schwitzer Ferenc – Tiner Tibor: Az Ófalu mellé tervezett radioaktív hulladék-lerakóhely földrajzi környezete. *Földrajzi Értesítő* 39. 1990/1–4, 103–131.
- Banse, Gerhard (hg) (1996): *Risikoforschung zwischen Disziplinarität und Interdisziplinarität*. Vonder Illusion der Sicherheit zum Umgang mit Unsicherheit. Berlin: Sigma.
- Bechmann, Gotthard (1993) (hg.): *Risiko und Gesellschaft*. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Bechmann, Gotthard (1993a): Risiko als Schlüsselkategorie der Gesellschaftstheorie. In: Bechmann, Gotthard (hg.): *Risiko und Gesellschaft*. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Opladen: Westdeutscher Verlag. 237–276.
- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft*. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1988): *Gegengifte*. Die organisierte Unverantwortlichkeit. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1991): *Politik in der Risikogesellschaft* Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1993): *Der Erfindung des Politischen*: zu einer Theorie reflexiver Modernisierung. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth (1993): *Riskante Freiheiten*. Zur Individualisierung von Lebensformen in der Moderne. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott (1995): *Reflexive Modernisierung*. Eine Kontroverse. Frankfurt: Suhrkamp.
- Bencze Géza – Benczéné Nagy Eszter – Beregnyei Miklós – Rózsa Ágnes (1995): *Húsz év. A paksi Atomerőmű története*. Paks.
- Bérci Károly: Ófalu. *Jel-kép* 12. 1991/3–4, 71–75.
- Binswanger, H.C. (1990): Neue Dimensionen des Risikos. *Zeitschrift für Umweltpolitik*. 103–118.
- Bonß, Wolfgang (1982): *Die Einübung des Tatsachenblicks*. Suhrkamp.
- Bonß, Wolfgang (1991): Unsicherheit und Gesellschaft. – Argumente für eine soziologische Risikoforschung. In *Soziale Welt* 42: 258–278.
- Bonß, Wolfgang (1992): Risiko und Angst. Zum Funktionswandel der Angst in der Risikogesellschaft In *SOWI* 21: 95–101.
- Bonß, Wolfgang (hg.) (1993): *Wissenschaft als Kontext – Kontexte der Wissenschaft*. Hamburg: Junius.
- Bonß, Wolfgang (1995): *Vom Risiko*. Unsicherheit und Ungewißheit in der Moderne. Hamburg: Junius.

- Bonß, Wolfgang (1996): Die Rückkehr der Unsicherheit. Zur gesellschaftstheoretischen Bedeutung des Risikobegriff. In *Risikoforschung zwischen Disziplinarität und Interdisziplinarität*. Vonder Illusion der Sicherheit zum Umgang mit Unsicherheit. Banse, Gerhard (hg). Berlin: Sigma. 165–184.
- Bonß, Wolfgang (1998): Uneindeutigkeit, Unsicherheit, Pluralisierung. In *Postmoderne. Eine Bilanz*. Bohner, Kar-Heinz – Scheel, Kurt (hg.) Sonderheft Merkur, 968–975.
- Bonß, Wolfgang – Hohlfeld, Rainer – Kollek, Regine (1992): Risiko und Kontext. Zur Unsicherheit in der Gentechnologie. In *Technik und Gesellschaft* 6.141–174.
- Bonß, Wolfgang – Hohlfeld, Rainer – Kollek, Regine (1994): Vorüberlegungen zu einem kontextualistischen Modell der Wissenschaftsentwicklung. In *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 439–454.
- Breuer, Stefan (1989): Das Ende der Sicherheit. Ulrich Becks 'Gegengifte'. *Merkur* 486: 710–715.
- Brock, Ditmar (1991): Die Risikogesellschaft und das Risiko der Zuspitzung. In *Zeitschrift für Soziologie* 20: 12–24.
- Clarke, L. (1992): Context dependence and risk decision making. In *Organisations, uncertainties and risk*. Short, J.F. – Clarke, L. (ed) San Francisco, Oxford: Boulder, 27–38.
- Cohen, Anthony P. (1989): The symbolic construction of community. London: Routledge.
- Conrad, Jobst (1986): Risikoforschung und Ritual. Fragen nach den Kriterien der Akzeptabilität technischer Risiken. In *Technik und sozialer Wandel*. Verhandlungen des 23. Deutschen Soziologentages in Hamburg 1986. Lutz, B. (hg) Frankfurt, 455–463.
- Covello, Vincent T. – Mumpower, Jeryl (1985): Risk Analysis and Risk Management: A Historical Perspective. In *Risk Analysis* 5:103–120.
- Daele, Wolfgang van den (1987): Der Traum von der „alternativen“ Wissenschaft. In *Zeitschrift für Soziologie* 16: 403–418.
- Delumeau, J. (1983): *Angst im Abendland*. Hamburg: Reinbeck.
- Douglas, Mary (1966a): *The Lele of the Kasai*. Ann Arbor: Books on Demand.
- Douglas, Mary (1966b): *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Douglas, Mary (1970): *Natural Symbols*. Explorations in Cosmology. London: Barrie and Rockliff.
- Douglas, Mary (1986): *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. New York: Russel Sage Foundation.
- Douglas, Mary (1990): Risk as a forensic ressource. In *Daedalus* 119(4): 1–16.
- Douglas, Mary (1992): *Risk and Blame*. Essays in Cultural Theory. London: Routledge.
- Douglas, Mary – Wildawsky, Aaron (1982): *Risk and Culture*. An Essay on the Selection of Technological and Enviromental Dangers. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

- Douglas, Mary – Calvez, Marcel (1990): The Self as Risk Taker: A Cultural Theory of Contagion in Relation to AIDS. In *Sociological Review*. 38(3): 445–464.
- Dupcsik Csaba (1993): Mary Douglas kulturális antropológiája In *Szociológiai Szemle* 177–185.
- Engländer Tibor – Faragó Klára – Slovic, Paul – Fischhoff, Baruch (1987): Kockázatesztelés az Egyesült Államokban és Magyarországon. In *Pszichológia* 7(4): 469–482.
- Engländer Tibor – Czvetkovich, G. (1993): A társadalom mint vonatkoztatási keret magyar és amerikai diákok kockázatesztelésében, avagy mi marad meg egy ideológiából. In *Pszichológia* 13: 333–369.
- Engländer, T. – Szabó Laura – Slovic, Paul (1988): Izoláció és kockázatesztelés. In *Pszichológia* 8 (3): 333–351.
- Evers, Adalbert (1989): Risiko und Individualisierung. In *Kommune* 7: 33–49.
- Evers, Adalbert (1993): Umgang mit Sicherheit. Zur sozialwissenschaftlichen Problematisierung einer sozialen Herausforderung. In *Risiko und Gesellschaft*. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Bechmann, Gotthard (hg.) Opladen: Westdeutscher Verlag, 339–375.
- Evers, Adalbert – Nowotny, Helga (1987): *Über den Umgang mit Unsicherheit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Ewald, Francois (1989): Die Versicherungs-Gesellschaft. In *Kritische Justiz* 22: 385–393.
- Ewald, François (1993 [1986]): *Der Vorsorgestaat*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Faragó Klára – Vári Anna (1988): *Tárgyalási módszerek környezeti konfliktusok kezelésére*. Budapest: MKI.
- Faragó Klára – Vári Anna (1989): Környezeti konfliktusok és megoldási lehetőségei. In *Társadalomkutatás* 7: 5–23.
- Faragó Klára – Vári Anna – Vecsenyi János (1990): *Csak ne az én kertembe!* Budapest: MKI.
- Faragó Klára – Juhász Judit – Solymosi Katalin – Tölgyesi János – Vári Anna (1990): *Veszélyeshulladék-kezelő létesítmények lakossági fogadtatása*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet. Kézirat.
- Farkas János (1992): *A „szürke zóna”*. Szakértők az államszocializmusban. Budapest: MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Intézete.
- Farkas János (1995): *Bevezetés a környezetszociológiába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Farkas János (1996): Szakértők, szakértelem, szakértés. In *Társadalomkutatás* 14: 5–20.
- Fiddle, Seymour (1980) (hg): *Uncertainty*. Behaviour and Social Dimensions. New York: Praeger.
- Fischhoff, B – Slovic, P. – Lichtenstein, S. – Read, S. és Combs, B. (1978): ‘How Safe Is Safe Enough?’ A psychometric Study of Attitudes Towards technological Risks and Benefits. In *Policy Sciences* 9. 127–152.
- Fleischer Tamás (1993): Cápafogsor a Dunán: a dunai vízlépcső esete. In *Társadalomkutatás* 11: 28–47.

- Friedrichs, Jürgen – Lepsius, Rainer M. – Neidhardt, Friedhelm Westdeutscher 163–190.
- Geertz, Clifford (1994): *Az értelmzés hatalma*. Antropológiai írások. Budapest: Századvég.
- Gerndt, Helga (1992): Tschernoby als kulturelle Tatsache. In *Völkultur – Geschichte – Region*. Festschrift für Wolfgang Brückner zum 60. Geburtstag. D. Harmering – Wimmer, E. (ed). 155–176. Würzburg: Königshausen u. Neumann.
- Giddens, Anthony (1995): Risiko, Vertrauen und Reflexivität. In *Reflexive Modernisierung*. Eine Kontroverse. Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott (hg.). Frankfurt: Suhrkamp. 316–337.
- Giddens, Anthony (1990): *The consequences of modernity*. Stanford.
- Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns I-II*. Frankfurt/M., 1981.
- Halfmann, Jost (1990): Technik und soziale Organisation im Widerspruch. In *Risikante Entscheidungen und Katastrophenpotentiale*. J. Halfmann és K. P. Japp (szerk): 12–34. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hartmann, H. – Hartmann, M. (1982): Vom Elend der Experten: Zwischen Akademisierung und Deprofessionalisierung. In *KZfSS* 193–223.
- Hazafi János (1988) : *Csikócsapat*. Paks.
- Hengl Ferdinánd (1998): *Ófalu*. Egy német község Baranya megyében. Pécs.
- Hennen, Leo – Peters, Hans Peter (1990): *Tschernobyl in der öffentlichen Meinung der BRD*. Risikowahrnehmung, politische Einstellungen und Informationsbewertung. Jülich.
- Hiller, Petra (1993): *Der Zeitkonflikt in der Risikogesellschaft*. Risiko und Zeitorientierung in rechtsförmigen Verwaltungsentscheidungen. Berlin: Duncker & Humblot.
- Hiller, Petra – Krücken, Georg (1997) (hg): *Risiko und Regulierung*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Hitzler, Ronald (1992): Risiko: Eine öffentliche Inszenierung – im Rekurs auf Ulrich Beck. In *Sowi* 21, 103–110.
- Hitzler, Ronald (hg) (1994): *Expertenwissen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Japp, Klaus Peter (1992): Selbstverstärkungseffekte riskanter Entscheidungen. Zur Unterscheidung von Rationalität und Risiko. In *Zeitschrift für Soziologie* 21: 31–48.
- Japp, Klaus Peter (1993): Risiken der Technisierung und die neuen sozialen Bewegungen. In *Risiko und Gesellschaft*. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Bechmann, Gotthard (hg.) Opladen: Westdeutscher Verlag, 375–402.
- Japp, Klaus Peter (1996): *Soziologische Risikotheorie*. Funktionaler Differenzierung, Politisierung und Reflexion. Weinheim/München, Juventa.
- Javorniczky István (1988): A kicsikkel mindent lehet? *Magyar Nemzet*. Január 30: 7.
- Joas, Hans (1988): Das Risiko der Gegenwartsdiagnose. In *Soziologische Revue*, 11: 1–6.

- Juhász Judit – Faragó Klára – Solymosi K. – Tölgyesi János – Vári Anna (1990): *Veszélyeshulladék-kezelő létesítmények lakossági fogadtatása*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, 1990.
- Jung, Matthias (1989): Der öffentliche Sprachgebrauch und die Umweltdebatte in der BRD. Versuch der Kommunikationsgeschichte eines Themas. In *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 20: 76–98.
- Jungermann, Helmut (1990): *Risiko – Konzepte, Risiko – Konflikte, Risiko – Kommunikation*. Jütlich.
- Jungermann, Helmut (1991): *Risikokontroversen: Konzepte, Konflikte, Kommunikation*. Berlin.
- Jungermann, Helmut – Paul Slovic (1993): Die Psychologie der Kognition und Evaluation von Risiko. In *Risiko und Gesellschaft*. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Bechmann, Gotthard (hg.) Opladen: Westdeutscher Verlag, 167–209.
- Kaufmann, Felix (1973): *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem*. Untersuchung zu einer Wertidee hochdifferenzierter Gesellschaften. Stuttgart.
- Kaufmann, Felix (1987): Normen und Institutionen als Mittel zur Bewältigung von Unsicherheit. Die Sicht der Soziologie. In *Gesellschaft und Sicherheit*. Bayerische Rückversicherung (hg.) Karlsruhe 1987, 37–48.
- Kepplinger, Hans Mathias: Aufklärung oder Irreführung? Die Darstellung von Technik in der Presse 1965–1986. In *Risikokommunikation*. Technikakzeptanz, Medien und Kommunikationsrisiken. Krüger, J - Russ-Mohl, St. (hg) Berlin, 109–145.
- Knorr-Cetina, Karin: *The Manufacture of Knowledge*. Oxford, 1981.
- Kollert, Roland (1993): Systematische Unterbewertung von Katastrophenrisiken – Zur Anwendung des Risikobegriff in nuklearen Risikoanalysen. In *Risiko und Gesellschaft*. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Bechmann, Gotthard (hg.) Opladen: Westdt. Verlag. 25–59.
- Kosseleck, Reinhart (1992): *Vergangene Zukunft*. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt, 1992. 107–129.
- Kováts Ildikó – Vári Anna (1988): Egy környezeti konfliktus különböző értelmezései. In *JEL-KÉP* 9(3): 66–71.
- Krohn, Wolfgang – Krücken, Georg (hg) (1993): *Riskante Technologien: Reflexion und Regulation*. Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Risikoforschung. Frankfurt: Suhrkamp.
- Krohn, Wolfgang – Weingart, P. (1986): „Tschernobyl“, das größte anzunehmende Experiment. In *Kursbuch* 85: 1–27.
- Krohn, Wolfgang – Weyer, Johannes (1989): Gesellschaft als Labor. Die Erzeugung sozialer Risiken durch experimentelle Forschung. In *Soziale Welt* 40: 349–.
- Krücken, Georg (1996): Der soziologische Ansatz in der Risikoforschung. In *Risikoforschung zwischen Disziplinarität und Interdisziplinarität*. Von der Illusion der Sicherheit zum Umgang mit Unsicherheit. Banse, Gerhard (hg) Berlin: Sigma. 185–192.
- Lányi G. – Persányi M. (1993): A hazai hulladék-konfliktusok néhány sajátossága. *Környezet és Fejlődés* 10–12.

- Latour, Bruno – Woolgar, S.: *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills and London, Sage, 1979.
- Lau, Christoph (1989): Risikodiskurse. Gesellschaftliche Auseinandersetzungen um die Definitionen von Risiken. *Soziale Welt* 40/3: 347–396.
- Lübbe, Hermann (1994/1995): Sicherheit. Über Gründe schwindender Risikoakzeptanz. In *Zeitschrift für Wissenschaftsforschung* 9–10, 143–162.
- Lüdtke, Alf: (1992): Risk Perception Shadow. Zu einer ethnographischen Studie im US-Bundesstaat Michigan. *Sowi* 21, 117–121.
- Luhmann, Niklas (1986): *Ökologische Kommunikation: kann der moderne Gesellschaft sich auf ökologischen Gefährdungen einstellen?* Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas (1988): *Die Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt.
- Luhmann, Niklas (1990): Risiko und Gefahr. In *Soziologische Aufklärung* 5: 131–170. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1991): *Soziologie des Risikos*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Luhmann, N. (1993): Die Moral des Risikos und das Risiko der Moral. In *Risiko und Gesellschaft*. Grundlagen und Ergebnisse interdisziplinärer Risikoforschung. Bechmann, Gotthard (hg.) Opladen: Westdt. Verlag. 327–339.
- Mazur, Allan (1981): *The Dynamics of Technical Controversy*. Washington: Communications Press.
- Mazur, Allan (1983 [1980]): Gesellschaftliche und wissenschaftliche Ursachen der historischen Entwicklung der Risikoforschung. In *Gesellschaft, Technik und Risikopolitik*. Conrad, Jobst (hg.) 141–146. Berlin: Springer.
- Meyer-Abich, K.M. – Schefold, B. (1981): *Wie möchten wir in Zukunft leben? Der „harte“ und der „sanfte“ Weg*. München.
- Némedi Dénes (1988): Recenzió Beck Risikogesellschaft c. művéröl. In *Szociológiai Figyelő* 4: 91–95.
- Noelle-Neumann, Elisabeth – Hansen, Jochen: Technikakzeptanz in drei Jahrzehnten – in der Bevölkerung und in den Medien. Ein Beitrag zur Medienwirkungsforschung. In *Risikokommunikation*. Technikakzeptanz, Medien und Kommunikationsrisiken. Krüger, J – Russ-Mohl, St. (hg) Berlin: Sigma, 91–109.
- Nováky Erzsébet (1989): Környezeti konfliktusok, környezeti döntések. *Vezetéstudomány* 20: 12–17.
- Nowotny, Helga (1979): *Kernenergie – Gefahr oder Notwendigkeit?* Frankfurt: Suhrkamp.
- Nowotny, Helga (1980): Experten in einem Partizipationsversuch. Die Österreichische Kernenergie-debatte. In *Soziale Welt* 31: 442–458.
- Nowotny, Helga (1982): Experten und ihre Expertise. Zum Verhältnis der Experten zur Öffentlichkeit. In *Zeitschrift für Wissenschaftsforschung* 2: 611–617.
- Nowotny, Helga (1989): Sicherheit und Komplexität: über den Umgang mit Unsicherheit. In *Zeitschrift für Wissenschaftsforschung* 5: 3–12.
- Otway, H. – Wynne, Brian (1989): Risk communication: paradigm and paradox. *Risk Analysis* 9:2, 141–145.

- Parsons, Talcott (1980): Health, Uncertainty and the Action Structure. In *Uncertainty: Behavioural and Social Dimensions*. Fiddle, Seymour (hg) 145–163. New York: Praeger.
- Perrow, Charles (1986): Lernen wir etwas aus den jüngsten Katastrophen? In *Soziale Welt* 37.
- Perrow, Charles (1987 [1984]): *Normale Katastrophen*. Die unvermeidbaren Risiken der Großtechnik. Frankfurt: Campus.
- Perrow, Charles (1992): Unfälle und Katastrophen. *Journal für Sozialforschung* 1:61–75.
- Perrow, Charles (1998): *Szervezetszociológia*. Budapest: Osiris.
- Peters, Hans Peter (1991): Risiko-Kommunikation: Kernergie. In *Risikokontroversen: Konzepte, Konflikte, Kommunikation*. Jungermann, Helmut (hg). Berlin.63–161.
- Peters, Hans Peter (1991a): Durch Risikokommunikation zur Technikakzeptanz? Die Konstruktion von Risiko"wirklichkeiten" durch Experten, Gegenexperten und Öffentlichkeit. In *Risikokommunikation*. Technikakzeptanz, Medien und Kommunikationsrisiken. Krüger, J – Russ-Mohl, St. (hg). Berlin, 11–66.
- Peters, Hans Peter (1993): Journalismus in der Risikogesellschaft. Die Medienberichterstattung über Wissenschaft, Technik und Umwelt. In *UniZürich Informationsmagazin der Universität Zürich*. 2: 22–26.
- Peters, Hans-Peters (1994): Wissenschaftliche Experten in der Öffentlichen Kommunikation über Technik, Umwelt und Risiken. In *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegung*.
- Peters, Hans-Peters – Schütz, Holger – Wiedemann, Peter M. (1993): Kommunikations- und Meinungsbildungsprozesse in einer lokalen Risikokontroversen um Müllverbrennung. *Entsorgungspraxis*. 11: 837–844.
- Priddat, Birger, P. (1991): Gefahrenubiquität. Risiken der Risikogesellschaft. Über Ulrich Becks Vorschlag, die Moderne zu betrachten. In *IÖW*. Institut für ökologische Wirtschaftsforschung. Diskussionspapier. 12 1–31.
- Renn, Ortwin (1984): *Risikowahrnehmung der Kernenergie*. Frankfurt: Campus.
- Rorty, Richard (1995): *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Pécs: Jelenkor.
- Rósa Géza (1988): *Temetni jöttem...* Paks és Ófalu. Paks.
- Rothman, Stanley – Lichter, Robert (1982): The Nuclear Energy Debate: Scientists, the Media and the Public. *Public Opinion*. aug/sept. 47–52.
- Sandman, Peter M.(1988): Hazard Versus Outrage: A Conceptual Frame for Describing Public Perception of Risk. In *Risk Communication*. Proceedings of the International Workshop on Risk Communication. October 17–21, 1988. Jungermann, Helmut – Kasperson, Roger – Wiedemann, Peter M. (Hrsg.) Kernforschungsanlage Jülich: Jülich, 163–168.
- Scharfe, Martin (1988): Müllkippen. Vom Wegwerfen, Vergessen, Verstecken, Verdrängen: und vom Denkmal. In *Kuckuck*. Notizen zu Alltagskultur und Volkskunde 3(1): 15–20.
- Scharfe, Martin (1994): Wie die Lemminge. Kultuwissenschaft, Ökologie-Problematik, Todestriebdebatte. In *Gewalt in der Kultur*. Vorträge des 29. Deutschen

- Volkskundekongresses. Brednich, Rolf, W. – Hartinger, Walter (hg.). Passau: Lehrstuhl für Volkskunde, 271–295.
- Scheuch, E. K. (1980): Umweltschutz als Vehikel für Kulturkritik. Der Kampf gegen Kernkraft als Stellvertreter-Konfliktstoff. In: Michaelis, H. (hg): *Existenzfrage: Energie. Die Antwort: Kernenergie*. Düsseldorf/Wien, 270–296.
- Sennett, Richard (1998): *Der flexible Mensch*. Die Kultur des neuen Kapitalismus. Berlin.
- Slovic, Paul (1987): Kockázátészlelés. *Pszichológia* 7(4): 455–468.
- Slovic, Paul (1992): Perception of Risk. Reflections on the Psychometric Paradigm. In: *Social Theories of Risk*. Krinsky, S. és D. Golding (hg). London: Praeger 117–152.
- Sonntag, Susan (1983): *A betegség metaforái*. Budapest: Európa.
- Sonntag, Susan (1990): *Az AIDS és metaforái*. Budapest: Európa.
- Starr, Chauncey (1969): Social Benefit versus Technological Risk. What is our society willing to pay for safety? In *Science* 165: 1232–1238.
- Szabó Benjámin (2004): *Atom-kor-kép*. Mielőtt meghasadt az atommag – Paks Budapest, Új Palatínus Könyvesház Kft.
- Szabó Máté (1985): *Zöldek, alternatívok, környezetvédők*. Budapest: Gondolat.
- Szabó Máté (1992): *Társadalmi mozgalom és politikai változás: zöldek*. Budapest.
- Szabó Máté (1993): *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Szabó Máté (hg) (1989): *Politikai ökológia*. Szemelvények a nyugati alternatív mozgalmak elméletéből. Budapest.
- Szabó Máté (1997): „Védekező” helyi társadalom: tiltakozások Borsod megyében (1989–1995). In *JEL-KÉP* 18: 57–76.
- Szelényi Iván (1988): *Socialist Entrepreneurs*. Embourgeoisement in Rural Hungary. Madison: University of Wisconsin Press.
- Szelényi Iván (1990a): Válasz a Szocialista vállalkozók című könyvem kritikusaiknak. *Replika* 1–2.
- Szelényi Iván (1990b): Új osztály, állam, politika. Tézisek életművemről a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez. *Replika* (1) 2, 24–46.
- Tamács Pál (1993): Veszélyeshulladék-politika – nemzetközi trendek és a hazai újrakezdés irányai. *Társadalomkutatás* 12: 5–28.
- TIT (1988): *Művelődési szokások és igények a Paksi Atomerőmű dolgozóinak körében*. Veszprém: TIT.
- Vajda Gy.: Veszélyezteteti-e a paksi atomerőmű a lakosság egészségét? *Magyar Tudomány* 1981. 11–12.sz. 887–901.
- Vári Anna (1987) (hg): *Kockázat és társadalom*. Budapest: Akadémiai.
- Vári Anna (1993): Környezeti problémák – társadalmi részvétel. *Környezet és Fejlődés* 4: 5–6.
- Vári Anna (1994): Új jelenségek a környezeti konfliktuskezelés hazai gyakorlatában: az M0 autópálya építésével kapcsolatban. In *Társadalomkutatás* 12 (1–4): 122–133.
- Vári Anna (1996): A Paksi Atomerőmű kiégett fűtőelemei átmeneti tárolójának telepítése. In *Társadalomkutatás* 14: 20–31.

- Vári Anna – Faragó Klára – Vecsenyi János (1987): *A dorogi veszélyeshulladék-égető telepítésével kapcsolatos vélemények felmérése*. TÁRKI.
- Vári Anna – Vecsenyi János (1984): Döntéstámogató módszerek alkalmazása a szervezetekben. In *Vezetéstudomány* 13–21.
- Vári Anna – Vecsenyi János – Paprika Zoltán (1986): A félreértések értelmezése a döntés-előkészítésben. In *Társadalomkutatás* 15–30.
- Vecsenyi János (1988): Ne az én kertembe! Történeti héttértanulmány a dorogi környezetvédelmi konfliktusról. In *Szociológia* 18: 315–325.
- Vicssek Ferenc: A bomlás melege. *Mozgó Világ* 12. 1986/1,2,3, 11–22, 77–86, 48–56.
- Vicssek Ferenc (1986): *A bomlás melege*. Budapest.
- Weingart, Peter (1979): Das „Harrisburg-Syndrom” oder die De-Professionalisierung der Experten. In *Kernenergie*. Nowotny, Helga. Frankfurt: Suhrkamp, 9–17.
- Weingart, Peter (1983): Verwissenschaftlichung der Gesellschaft – Politisierung der Wissenschaft. In *Zeitschrift für Soziologie* 225–242.
- Wildavsky, Aaron (1988): *Searching for Safety*. New Brunswick, London: Transaction Books.
- Wolf, Rainer (1988): `Herrschaft kraft Wissen` in der Risikogesellschaft. In *Soziale Welt* 39: 164–188.
- Wolf, Rainer (1992): Sozialer Wandel und Umweltschutz. Eine Typologisierungversuch. *Soziale Welt* 43: 351–376.
- Wynne, Brian (1982): *Rationality and Ritual*. Preston.
- Wynne, Brian (1983): Technologie, Risiko und Partizipation. Zum gesellschaftlichen Umgang mit Unsicherheit. In *Gesellschaft, Technik und Risikopolitik*. Conrad, Jobst (hg). Berlin.
- Wynne, Brian (1987): *Risk management and Hazardous Waste, Implementation and the Dialectics of Credibility*. Berlin: Springer.
- Wynne, Brian (1989): Sheepfarming after Chernobyl. A case study in communicating scientific information. *Environment* 31:2, 10–15 és 33–39.

A konfliktus időrendje I.

<u>1979</u>	<u>A nukleáris hulladék elhelyezését célzó első kutatások elindulása.</u>
1980. április 5.	Az atomtörvény életbelépése.
1983	Akadémiai ad-hoc bizottság megalakulása.
1983. november 24.	Ipari Minisztérium döntés-előkészítő anyaga
1983. december 23.	Ipari Minisztérium tárcaközi egyeztető megbeszélés.
1984. február 3.	Hatósági egyeztető tárgyalás, a kutatási terv jóváhagyása.
1984. október	Elkészült az összefoglaló jelentés, mely bemutatta a rövid távú, a terület-felhasználási engedélykérelem alapjául szolgáló vizsgálatokat.
1984. december 14.	Helyszíni bejárás az érintett községek képviselőjével.
1985. március 25.	A terület-felhasználási engedély kiadása előtt megyei szakértők megkérdőjelezték a geológiai környezet alkalmasságát.
1985–86	Feltáró-kutató munka a kijelölt területen.
1987	Ófalu lakói a helyszíni munkálatok láttán tudomást szereznek az izotóptemető létesítéséről.
1987. március 12.	Előadás Mecseknádasdon a bányanyitásról. Először kerül szóba nyilvánosan az atomtemető ügye.
1987. május 11.	A kutatási eredmények összegzése (Miskolci Egyetem) – a terület alkalmas.
1987. május 25.	A PAV ismeretterjesztő előadása Mecseknádasdon a Német Nemzetiségi Népfőiskola felkérésére.
1987. szeptember 23.	A PAV ismeretterjesztő előadása Véménden.
1987. szeptember	Az ERŐTERV elkészíti a létesítmény műszaki tervét.
1987. november	A Tájvédő Egyesület megalakításának kezdeményezése.
1987. november 4.	A PAV engedélyt kért a KÖJÁL-tól az atomtemető létesítésére.

A konfliktus különböző szintjei:

1. A település és a PAV közötti szint
2. A nyilvánosság szintje
3. *Az államigazgatás szintje*
4. A szakértők szintje

A konfliktus időrendje II. (1988)

<u>1988. január 8.</u>	<i>A meglevő pozitív szakhatósági engedélyek összefoglalása</i>
<u>1988. január 30.</u>	<u>A konfliktust bemutató első cikk a Magyar Nemzetben.</u>
<u>1988. február eleje</u>	Helyszíni szemle a Harsányi-keresztnél (W.F., újságírók, geológus, környezetvédelmi szakember).
<u>1988. február</u>	<u>A sajtó „ráharap” az ügyre. (Népszabadság, DN, HVG, Rádió, 168 óra)</u>
<u>1988. február 8.</u>	A Népfőiskola keretei között PAV-tájékoztató Ófaluban.
<u>1988. február 9.</u>	<i>BMT tájékoztató az aktuális helyzetről.</i>
<u>1988. február 10.</u>	<u>A DN szervezésében sajtótájékoztató és vita a pécsi METESZ-házban.</u>
<u>1988. február 29.</u>	Falugyűlés Ófaluban; felvetődik egy társadalmi bizottság létrehozásának terve.
<u>1988. március 7.</u>	Újabb falugyűlés; a független szakértők felkérése.
<u>1988. március 8.</u>	<i>A KÖJÁL kiadja az engedélyt az atomtemető létesítésére. (később „közegészségügyi szempontokat tartalmazó, szakhatósági állásfoglalásnak” minősítette)</i>
<u>1988. március 11.</u>	Kormánybizottsági tájékoztató Ófaluról: Országos Atomenergia Bizottság döntése márc. 30-ig.
<u>1988. március 15.</u>	<u>A Független Szakértői Bizottság (FSZB) felkérése.</u>
<u>1988. március vége</u>	A Mecseknádasdi Tájvédelmi Egyesület megalakulása.
<u>1988. március 17.</u>	<i>A Baranya Megyei Tanács (BMT) felkéri a KÖJÁL-t a jogellenes döntés visszavonására.</i>
<u>1988. március 21.</u>	Előadás Fekeden, Hidason.
<u>1988. március 25.</u>	PAV szervezte kirándulás Püspökszilágyiban.
<u>1988. március 30.</u>	<i>OAB-ülés.</i>
<u>1988. április 1.</u>	<u>Vita a KISZ KB Ifjúsági Környezetvédelmi Tanácsában. (IKT)</u>
<u>1988. április 13.</u>	Tájékoztató előadás Bátaapátiban.
<u>1988. április 20.</u>	<u>A FSZB állásfoglalását ismertető sajtótájékoztató: Ófalu nem alkalmas.</u>
<u>1988. április 26.</u>	<u>A Magyar Villamosági Tröszt sajtótájékoztatója.</u>
<u>1988. április 29.</u>	<u>8 órás szakértői vita a paksi tanácssházán.</u>
<u>1988. május 2.</u>	<i>A BMT nemleges határozatot hoz a létesítési engedélyre.</i>
<u>1988. május 11.</u>	<u>KISZ KB által szervezett szakértői vita Budapesten.</u>
<u>1988. május 24.</u>	<i>PAV-fellebbezés a BMT döntés ellen.</i>

1988. május–június	Aláírásgyűjtés a telepítés ellen (5000 aláírás).
1988. május 30.	Konzultáció az Ipari Minisztériumban.
1988. június 1. (Dokumentum)	A KÖJÁL is visszavonja korábbi engedélyét.
1988. június 3 (Dokumentum)	OAB-konzultáció jegyzőkönyve.
1988. június 14. (Dokumentum)	A PAV a KÖJÁL-döntést is megfellebezi.
1988. június	<u>A kormánybiztos akadémiai bizottságot (Geofizikai Intézet, KFH) biz meg a szakmai vita eldöntésével.</u>
1988. június 17.	Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium elutasítja a paksi fellebezést a területfelhasználási engedély vonatkozásában.
1988. augusztus 1.	Érvénybe lép az atomenergiáról szóló rendelet (Szociális és Egészségügyi Minisztérium 7\1988).
1988. augusztus vége	<u>MTA bizottság felkérése (a Szociális és Egészségügyi, ill. az Építésügyi Minisztérium részéről).</u>
1988. szeptember	<u>A TB tagjai felkeresik az MTA Bizottság elnökét és titkárát</u>
1988. szeptember 15.	Ófalu közleménye a „nagy csönd” miatt.
1988. szeptember 28.	A PAV vezérigazgatójának felszólalása az MSZMP KB ülésén.
1988. október 10.	<u>Az MTA-bizottság 1. ülése.</u>
1988. november 18. (Frei-cikk)	A Környezetvédelmi Minisztérium nem ad szakhatósági hozzájárulást a létesítési engedélyhez.
1988. december 6. (Dokumentum)	A KÖJÁL elutasítja a PAV fellebezését.
1988. december 8. (Dokumentum)	PAV fellebezése az egészségügyi miniszterhez.
1988. december 12. (Dokumentum)	Szakhatóságok felmentései a forráskérdésben.
1988. december 19.	Mecseknádasdi falugyűlés – PAV-tájékoztató.

A konfliktus különböző szintjei:

1. A település és a PAV közötti szint
2. A nyilvánosság szintje
3. *Az államigazgatás szintje*
4. A szakértők szintje

A konfliktus időrendje III. (1989)

<u>1989. február 6.</u>	<u>MTA-székházban a FSZB 3 tagja találkozott az Akadémiai Bizottság tagjaival.</u>
1989. március 23.	PAV levélben ismerteti álláspontját az ófaluiakkal.
<u>1989. március</u>	<u>Megszületik az akadémiai bizottság állásfoglalása.</u>
<u>1989. április 5.</u>	<u>A PAV kompenzációs ajánlata Ófalunak. (Nyílt levél a Dunántúli Naplóban.)</u>
1989. április 5.	Falugyűlés Ófaluban; nemleges válasz a kompenzációs ajánlatra („megvesztegetési kísérlet”).
<u>1989. május 2.</u>	<u>Megszületik a MTA Elnökségének állásfoglalása.</u>
1989. május 4.	Újabb PAV-levél az ófaluiakhoz.
1989. május 7.	Tüntetés Ófaluban.
<u>1989. május 9.</u>	<u>MTA elnökségi állásfoglalásának nyilvánosságra hozatala.</u>
1989. május 10.	<i>KÖJÁL határozat a létesítési engedélyezési eljárás felfüggesztéséről.</i>
1989. június 2.	<i>PAV-levél az egészségügyi miniszterhez a KÖJÁL-határozat megfellebbezése miatt.</i>
1989. június 5.	<i>KÖJÁL-határozat a fellebbezés végleges elutasításáról.</i>
1989. szeptember 18.	Középdunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóságának vízügyi szakvéleménye a forráskérdésben.
1989. október 2.	<i>KFI-állásfoglalás a „forráskérdésben”.</i>
1989. október	Bátaapáti nyílt levélben jelzi a miniszterelnöknek, hogy vállalná a létesítményt.
1989. október 31.	<i>A PAV felülvizsgálati kérelme a minisztertanácshoz.</i>
1990. január 18.	<i>Az egészségügyi miniszter elutasítja a PAV kérelmét.</i>

A konfliktus különböző szintjei:

1. A település és a PAV közötti szint
2. A nyilvánosság szintje
3. *Az államigazgatás szintje*
4. A szakértők szintje

REGIO

A REGIO KÖNYVEK sorozat
eddig megjelent kötetei:

TÓTH LÁSZLÓ (vál.): *Szélén az országútnak Csehszlovákiai magyar költők, 1919–1989.* Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1990.

ÉBERT TIBOR: *Jób könyve. Pozsonyi regényfantázia.* Budapest, Széphalom Könyvműhely, Regio, 1991.

FÁBRY ZOLTÁN: *Üresjárat, 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* [Közread., vál., szerk.: Lanstyák István – Repiszky Tamás – Tóth László.] Budapest – Regio, Pozsony – Madách, Kalligram, 1991.

GREDEL LAJOS: *Elszigeteltség vagy egyetemesség. Esszék, cikkek, interjúk.* Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1991.

LITVÁN GYÖRGY – SZARKA LÁSZLÓ (összeáll.): *Duna-völgyi barátságok és viták Jászi Oszkár közép-európai dossziéja.* Budapest, Gondolat, 1991.

MASARYK, TOMÁŠ GARRIGUE: *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról.* [Szerk. Fazekas József.] Budapest – Regio, Pozsony – Madách, Kalligram, 1991.

ORTVAY TIVADAR: *Pozsony város utcái és terei eredeti kutatások alapján.* [Hasonmás kiad. Szabó Lilla utószavával.] Budapest, Püski, Regio, 1991.

PRAŽÁK, RICHARD. *Cseh–magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18–19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról.* [Ford. Kovács G. László – Deák Eszter – Sztaneu Mária.] Budapest, Gondolat, 1991.

- VARGA E. ÁRPÁD: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. Budapest, Regio, MTA Történettudományi Intézet, 1992.
- CSURDI SÁNDOR (szerk.): *Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban a Kisebbségkép a tömegkommunikációban címmel 1991. december 13–14-én megrendezett konferencia anyagai*. Budapest, Regio, 1993.
- TRENCSENYI, BALÁZS – PETRESCU, DRAGOS – PETRESCU, CRISTINA – IORDACHI, CONSTANTIN – KÁNTOR, ZOLTÁN (eds.): *Nationalism and Contested Identities: Case Studies on Romanians and Hungarians*. Budapest – Regio, Iași – Polirom, 2001.
- BAUMGARTNER, GERHARD – KOVÁCS ÉVA – VÁRI ANDRÁS: *Távoli szomszédok Jánossomorja és Andau, 1990–2000*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- KÁLLAI ERNŐ (ed.): *The gypsies – the roma in Hungarian society*. [Transl. by Gábor Várkonyi.] Budapest, Teleki László Found, 2002.
- KOVÁCS ÉVA (szerk.): *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában? A lengyelországi, a magyarországi, a romániai, a szerbiai és a szlovákiai szociológia a kilencvenes években*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- SZERBHORVÁTH GYÖRGY (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. [Ford. Barthos Lehel et al.]. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- ZEIDLER MIKLÓS: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- FEDINEC CSILLA (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közéletés*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004.
- KOVÁCS ÉVA (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, PTE BTK Kommunikációs Tanszék, 2004.

KOVÁCS ÉVA (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Budapest, Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, 2007.

PAPP Z. ATTILA (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008.

A kötet kiadását
a Pécsi Tudományegyetem támogatta

Kiadta a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony, 2010. Első kiadás. Oldalszám 208.
Felelős kiadó Szigeti László. Olvasószerkesztő Fedinec Csilla. Borítóterv Hrapka Tibor.
Nyomdai előkészítés Kalonda Bt. Nyomta a mondAt Kft., Budapest. Felelős vezető Nagy
László.

Vydal Kalligram, spol. s r. o., Bratislava 2010. Prvé vydanie. Počet strán 208. Vydavateľ László Szigeti. Jazyková redaktorka Csilla Fedinec. Návrh obálky Tibor Hrapka. Grafická úprava Kalonda Bt. Vytlačil mondAt Kft., Budapešť.